

SOBRE EL CONCEPTE DE REGIÓ GEOGRÀFICA I LA SEVA EVOLUCIÓ

per LL. SOLÉ SABARÍS
Professor de la Universitat
de Barcelona

INTRODUCCIÓ

ACTUALITAT I TRANSCENDÈNCIA DEL TEMA

Poques paraules han estat emprades en sentits més diversos o imprecisos que aquesta de regió, tan cara i familiar al geògraf i avui tant de moda, fins al punt de constituir un dels seus derivats, la regionalització, el *leit motiv* de la política de molts països.

Com les nocions de Temps i Espai, el concepte de Regió és més aviat intuïtiu, de tal forma que sovint, en intentar definir-lo, es fa escorredís i acaba perdent-se.

Unes vegades s'aplica a les petites entitats geogràfiques que constitueixen un territori, i aleshores és equivalent a la nostra *comarca*, al *country* anglès o al *pays* francès, etc. Però sovint més aviat s'empra per a designar una unitat geogràfica d'ordre superior, constituïda per un grup més o menys nombrós de comarques lligades entre si per vincles més estrets que amb les contrades veïnes, ja sigui per raó de llur semblança, ja sigui per la facilitat de comunicacions o, el que és més freqüent, per estar íntimament relacionades amb una capital important que fa de capital comuna i serveix de nexa d'unió entre elles. La paraula regió s'aplica així mateix pels geògrafs a les grans divisions d'un continent o continents contigus, però de característiques afins; regió d'Europa Central, regió mediterrània, en la qual s'inclouen totes les terres europees, africanes i asiàtiques que circumden el Mare Nostrum, etc.

En general és aplicable, doncs, a qualsevol divisió geogràfica, de la magnitud que sigui, des de la comarca a les grans subdivisions a escala continental, en tant representi un territori dotat d'unitat i d'unes característiques físiques i humanes que li donen una certa homogeneïtat. Més que una determinada grandor de la divisió territorial és, doncs, un mètode o sistema de divisió de la Terra en unitats de magnitud convenientment jerarquitzades.

Però també s'utilitza la paraula regió, menys apropiadament, per a designar unitats terrestres merament físiques. Així el Pirineu, la «Meseta» espanyola, són sovint qualificats de regions peninsulars, sense que aixó impliqui forçosament cap vinculació a d'altres aspectes geogràfics. Amb més impropietat encara es parla també de la regió de les neus permanents, de la regió de la

vinya, etc., per a expressar àrees on es donen fenòmens físics, biològics o humans semblants, distribuïts a voltes entre diferents continents. En aquest cas, en benefici d'una major precisió de llenguatge, millor seria dir-ne àrea o domini.

Aquests últims anys ha esdevingut d'actualitat entre els economistes el concepte de regió econòmica i els problemes de regionalització relacionats amb l'administració i l'economia de desenvolupament d'un país, la qual pot o no coincidir amb la regió dels geògrafs. Però la denominació ha fet tal fortuna que resulta ja impossible de substituir-la.

És natural que aquesta imprecisió en l'ús i abús de la paraula regió hagi creat un cert confusionisme.

I no obstant, el geògraf té necessitat imprescindible de servir-se'n per a dividir la Terra i descriure adequadament les seves diferents parts. Abans de l'aparició de la geografia moderna la descripció es feia seguint les àrees emmarcades per límits polítics o administratius: estats, províncies, partits judicials, etc., sovint tan artificiosos com la quadrícula de meridians i paral·lels que separa extensos sectors dels Estats Units. Però en passar la Geografia d'una mera descripció i acumulació de dades estadístiques a una ciència que tracta d'esbrinar i interpretar racionalment els fets dels quals s'ocupa, i descobrir els geògrafs les relacions íntimes de l'home amb el medi ambient, sorgí a mitjans del segle passat la necessitat d'unes divisions més lògiques que constituïssin la base racional per a descriure i agrupar els diferents països.

Es reconeixen aleshores les petites unitats territorials, com la Plana de Vic, Camp de Tarragona, Garrotxa, etc., moltes de les quals, malgrat no haver tingut mai cap personalitat política o administrativa, s'han mantingut vives en la consciència popular. Comença amb això el moviment comarcalista o regionalista, romàntic i sentimental, que donà lloc en molts països europeus a un tipus de literatura d'ambient rural, també abundosa entre nosaltres; recordeu si més no algunes de les obres de Victor Català, Raimon Caselles, Prudenci Bertrana, entre d'altres.

Per la seva part els geògrafs es dediquen a l'estudi teòric de la regió i tracten d'esbrinar la seva significació i els principis que la regeixen. Demés s'hi veié aviat, sobre tot per part dels anglesos, donat el seu pragmatisme polític, la possibilitat d'establir les bases sòlides d'una administració racional i eficient, tal com a Catalunya féu la Generalitat.

Més tard, en sorgir el concepte de regió econòmica, que en part s'enllaça i en part s'independitza de la regió dels geògrafs, la seva transcendència ha esdevingut més gran. Es tracta ja no solament de les bases possibles d'una divisió administrativa racional, sinó que la regió geogràfica constituirà d'ara en endavant la trama estructural en la qual s'haurà de recolzar qualsevol projecte de recuperació econòmica si vol ésser eficaç. Neix amb això la regió planificada o regió-plan dels economistes, i amb ella els projectes de regionalització. I es comença a tenir consciència exacta de les desigualtats i injustícies distributives que a nivell regional hi ha dintre d'un mateix país, de l'existència de regions desenvolupades i riques i de veritables regions explotades o proletàries. Aquesta presa de consciència crea arreu un sentiment regionalista agut i reivindicatiu que mena al que alguns anomenen, per exemple a França, la revolució regionalista.

Amb tota raó diu Dickinson (1947) que «en la definició de regió s'inclouen

molts dels problemes de la societat moderna», i recorda l'afirmació de Mumford (1938) «que el resorgiment i la reconstrucció de les regions com empreses premeditades d'art col·lectiu és la gran tasca que han d'escometre els polítics de la generació venidora».

Subsisteix, però, el problema doctrinal que ha preocupat i preocupa els geògrafs. Però en front de la importància creixent que la regió adquireix en el món d'avui, es dona la paradoxa dramàtica que el geògraf cada cop troba més dificultat en definir la regió, fins al punt que alguns neguen la seva existència.

EL SENTIMENT COMARCALISTA CATALÀ I EL REGIONALISME EUROPEU

En el segle passat el moviment literari i polític de la Renaixença portà aparellat a Catalunya un sentiment d'arrel geogràfica: el *comarcalisme*, com a reacció contra l'esquarterament administratiu que per una banda feia cas omís de la personalitat de Catalunya dividint-la en províncies, migpartia algunes de les comarques netament catalanes atribuint-ne les despulles a les províncies limítrofes i, per altra, establia uns quadres administratius renyits amb les divisions tradicionals del país.

El problema, per tant, ultra el seu aspecte administratiu, té evidents implicacions polítiques. Es tracta ni més ni menys que d'acceptar la realitat tal com és o de legislar, per ignorància o mala fe, d'esquena a ella, segons el que cadascú voldria que fos. Són les dues posicions antagòniques representades per Sagasta i Cambó. El primer, amb l'aplom que li donava la presidència del govern afirma solemnement a les Corts, contestant la interpe·llació d'un dels quatre primers diputats regionalistes elegits en 1901: «En España no hay regiones, sólo hay provincias» (1). Menys rotundes, però no per això menys curioses són les declaracions fetes una setantena d'anys més tard pel ministre Sr. Fernández de la Mora quan diu: «Defender (el cantonalismo regional) en nuestra época supone estar más cerca de la cueva de Altamira que de los astronautas del Apolo. En el nivel administrativo estoy plenamente convencido de que el Estado moderno tiende hacia la concentración» (2). En front de posicions semblants Francesc Cambó, tan bon coneixedor de la política britànica, deia ja en 1911: «El problema regionalista és un problema de vida, de realisme; el problema regionalista és simplement un problema d'adaptació de l'organització interna d'un país a l'estructura real d'aquest país, és l'aplicació a la vida pública de la llei mecànica que aconsella d'obtenir amb el menys esforç possible el major rendiment possible» (3). Evidentment el pensament avançat de Cambó estava molt més pròxim a la regionalització actual de França, Alemanya o Itàlia, per citar els països europeus més tradicionalment centralistes, que el del ministre aHudit.

A Catalunya aquell impuls comarcalista no es produí, com en altres països, a través de veritables estudis geogràfics, sinó més aviat com una reacció sentimental i com resultat de la millor coneixença que s'assolí en tots els ordres en

(1) Citat per C. AMETLLA, *Memòries polítiques*, p. 13. Edit. Pòrtic, Barcelona, 1963.

(2) «La Vanguardia Española», 2-IX-1971.

(3) Citat per Trias Fargas, 1966, p. 32.

recórrer el nostre país i pulsar-ne el seu pensament popular i tradicional. Recordem, simplement per a assenyalar una etapa, que encara a principis de segle Carreras Candi publica la seva monumental Geografia de Catalunya distribuïda per províncies i partits judicials, amb les descripcions dels pobles agrupades per ordre alfabètic. Mancats d'una veritable escola geogràfica, s'arriba al coneixement de l'existència de les comarques que l'instint popular endevinava, no pels viaranyes que arreu del món portaren de la geografia merament descriptiva a la moderna ciència geogràfica, sinó a través del corrent patriòtic i romàntic que revaloritzà la història, la llengua, l'art, el folklore i en general moltes de les manifestacions de la nostra cultura. I foren principalment, com en tants d'altres aspectes, els excursionistes els que, en recórrer la nostra terra, es donaren compte que, independentment de l'existència de les divisions administratives actuals, hi ha unes entitats naturals vives i fortament arrelades en la consciència popular, per quan responen a lligams imposats per la naturalesa, la economia, la història. Així naixia i es desenrotllava a Catalunya el moviment comarcalista, més com un sentiment que com una doctrina científica. I per això els primers estudiosos que es preocuparen del problema foren els excursionistes com Artur Osona, Cèsar August Torras, o els naturalistes com Font i Sagué, Cebrià Costa, etc., qui a través de llurs guies o de llurs articles comencen a assenyalar i descriure les comarques catalanes.

Cal dir, però, que a Catalunya aquest desvetllament popular es vegé favoregut per una circumstància particular de tipus geogràfic. En efecte, sovint els geògrafs, sobre tot els estrangers [Deffontaines (4), per exemple] han insistit en que el nostre país es un veritable *mosaic* de petites unitats, les nostres *comarques*, fortament contrastades i fàcils de copçar, fet que es tradueix en la permanència i vigoria dels noms populars donats a cadascuna d'aquestes entitats. En un país més uniforme, menys contrastat, com la «Meseta» espanyola, posem per cas, o més vast d'extensió, probablement el sentiment comarcalista no hauria adquirit la volada que aviat prengué entre nosaltres, i el progrés del moviment s'hauria vinculat i sincronitzat, en el millor dels casos, amb el que s'estava operant en la geografia europea. Però les circumstàncies expressades feren que els catalans ens avancéssim al moviment científic creat al voltant del concepte de «regió natural».

Així el botànic Cebrià i Costa, el 1864, l'historiador Aulèstia Pijoan, el 1887, el pedagog Flos i Calcat, el 1896, i sobre tot el geòleg Font i Sagué, el 1897, exposen ja no solament la nostra divisió comarcal, sinó que àdhuc cerquen les bases científiques en que s'apoya (5). Els uns, avançant-se i els altres simultàniament i probablement ignorant l'aparició del famós article de Vidal de la Blache sobre les divisions fonamentals del territori francès (1888-89), el qual, anys a venir, havia de produir el gran impacte en els estudis geogràfics moderns. I quan aquest corrent europeu arriba a casa nostra, els homes de ciència s'hi arripen per a justificar raonadament el que ja estava viu en la consciència de tothom. Fou aleshores que Faura i Sans (1919), un altre geòleg, tracta d'esbrinar les bases geològiques de la divisió comarcal, en tant que els historiadors, com el propi Aulèstia i Pijoan, Moliné i Brasés, Rovira i Virgili, etc., en

(4) *Geografia de Catalunya*, Edit. Aedos, 1. I, p. 18, Barcelona, 1958.

(5) Per a tot el que fa referència a la història de les divisions comarcals a Catalunya vegeu P. Vila, loc. cit., 1931, i l'estudi e la Ponència de Divisió Territorial de Catalunya, 1933 i 1937.

recerquen el fonament històric, i els polítics pretenen apoiar-se en aquestes divisions comarcals per a plantejar una nova i més racional divisió del territori català.

El moviment comarcalista ja estava engegat i durant molts d'anys tingué una àmplia ressonància en el terreny científic, en el popular i àdhuc en el polític, fins a culminar en l'estudi seriós realitzat el 1933 per una comissió d'experts, dirigida per Pau Vila, la qual establí les bases per a una nova divisió administrativa a Catalunya, promulgada per la Generalitat en 1937.

El moviment comarcalista català és de tipus semblant i té el mateix fonament que el moviment regionalista que sorgí a finals del segle XIX en diversos països europeus, el qual té com finalitat practica la recerca d'un suport racional i científic que serveixi de base per l'estructuració de les divisions administratives. Intent encara vigent i que preocupa a molts països, especialment Anglaterra i França. Així mateix a Espanya, sense massa base científica, el Ministeri de la Governació ha intentat el 1961 un esbós de divisió comarcal confiat al criteri heterogeni dels governadors civils, «por cuanto se estimaba que estos territorios (les comarques) resultarían extraordinariamente aptos para constituir la base material o el soporte geográfico más adecuado en orden al conocimiento racional de las necesidades de las provincias en obras y servicios y a la ulterior planificación de los mismos» (6).

Així el mot *regió* ha reprès el sentit etimològic autèntic i els geògrafs s'esforcen arreu en traçar divisions damunt del mapa com els augurs llatins travaven en el cel les línies «rectes» que el dividien en «regions».

ETAPES DE L'EVOLUCIÓ DEL CONCEPTE REGIONAL

La doctrina del regionalisme geogràfic ha evolucionat molt les últimes dècades. Els conceptes originals en els quals s'apoiaren els nostres comarcalistes son avui insostenibles. D'aquí ve la doble finalitat d'aquest estudi. Per un costat donar una visió sintètica de l'evolució de les idees sobre la *regió* geogràfica. D'altra, sense pretendre ni de lluny l'aplicació sistemàtica d'aquestes idees a l'estudi de les comarques catalanes, i il·lustrar els aspectes que exposaré amb un bon nombre d'exemples catalans, tant per a facilitar la comprensió d'aquells conceptes com per a contribuir modestament a enfocar els problemes que planteja l'estudi comarcal i regional a casa nostra. En aquest sentit entenc que pot fer un bé d'airejar els nostres criteris amb els grans corrents del pensament geogràfic modern.

Les etapes recorregudes per aquest pensament s'inicien, com ja he apuntat, gairebé paral·lelament a la presa de consciència experimentada en el nostre país. Aleshores sorgeix a fora el corrent estrictament científic que més tard havia d'harmonitzar-se amb els nostres sentiments. La geografia moderna, en encarar-se amb la realitat i en intentar d'explicar de forma racional els fets que estudia, descobria els lligams existents entre l'home i el medi; fou el primer pas per a arribar al concepte de *regió natural*, que s'obrí camí ràpidament. Es defineixen les aptituds naturals de cada *regió* en funció del relleu, de les roques, del clima, de la vegetació i àdhuc s'arriba, exagerant la nota, a un determinis-

(6) Las Prov. y sus comarcas, loc. cit., p. 11.

me geogràfic molt adequat als naturalistes que s'havien endinzat en el camp geogràfic com capdavanters. Cada país era el que les seves condicions naturals imposava; l'home no feia més que adaptar-se a aquest medi, gairebé d'una manera forçada. Després vingué, lògicament, la reacció contrària, i al determinisme geogràfic, de factura naturalista, s'hi afegí la complexitat dels factors històrics, ètnics, socials i econòmics que influeixen en la personalitat de les entitats regionals. El concepte de regió natural subsistia, però matisat per altres factors, demés dels físics, i sota la influència de la orientació humanista de la geografia francesa, el determinisme geogràfic, en gran part d'importació germànica, és substituït pel *possibilisme*, que restitueix a l'home el paper suprem com subjecte geogràfic, lliure d'aprofitar i escullir les possibilitats que la naturalesa li ofereix. Amb aquestes noves directrius sorgí poc a poc la noció més equilibrada i amb un fort contingut humà de l'anomenada *regió geogràfica*, que vingué a substituir el primitiu concepte de regió natural.

Finalment aquests darrers anys ha començat a sorgir una altra tendència que amenaça fortament les conquestes adquirides sobre el concepte de regió geogràfica, en donar importància dominant i gairebé exclusiva als factors *econòmics*, fins al punt de fer perillar aquells conceptes bàsics de la ciència geogràfica regional.

En aquest estudi intentaré d'exposar, encara que sigui a grans trets, las tres etapes representades pels conceptes de regió natural, regió geogràfica i regió econòmica.

La bibliografia sobre el tema és abundantíssima, gairebé aclaparadora. A França, per exemple, Juillard i Claval han intentat de recullir la literatura del seu país, ho i estudiant com els geògrafs i economistes francesos han enfocat el problema fins 1967, i han reunit prop de 300 títols, nombre que ha augmentat molt més en aquests últims cinc anys (7). I cal advertir que França, paradoxalment, és un dels països que menys s'ha ocupat d'estudiar teòricament els principis de la regió geogràfica, malgrat ésser el que més ha contribuït al coneixement regional. Com diu Chabot (8): «El període durant el qual a França la Geografia regional regna en forma indiscutible, és aquell en el que menys s'ha discutit sobre la noció de regió, considerada en certa manera com un axioma.» En canvi a Alemanya i Anglaterra i més tard als Estats Units la doctrina regional ha desvetllat des dels primers moments el més viu interès i llurs estudiosos han aportat contribucions fonamentals al coneixement del concepte de regió.

I. LA REGIÓ NATURAL

DESCOBRIMENT DE LA REGIÓ NATURAL

La idea de regió natural apareix en la literatura europea cap al final del segle XVIII. Fins aleshores la descripció dels països s'havia fet prenent com a base les divisions administratives o polítiques. Però el geògrafs de l'època co-

(7) Loc. cit., 1967.

(8) Idem, id., p. 16.

mencen a sentir la necessitat d'emprar en les seves descripcions uns límits més permanents i racionals.

Per aquell temps, com a conseqüència d'una memòria presentada en 1752 per Buache (9) a l'Acadèmia de Ciències de París, estigué de moda la *conca hidrogràfica*, concebuda com a base de la regió física. Buache, reprenent una idea d'Athanasius Kircher exposada un segle abans i oblidada després, considera que les serralades formen una trama contínua, la «charpente du Globe», que enquadren les conques hidrogràfiques i per tant aquestes constitueixen el millor sistema de delimitar les buscades entitats naturals. La idea fou adoptada a Alemanya per Gatterer (1773), el qual introduí en aquest país el concepte d'unitats naturals i exercí una gran influència en els geògrafs contemporanis, entre ells Humboldt (10). I aquest criteri hidrogràfic continuarà dominant gairebé per espai d'un segle en les geografies de l'època, com la de Pinkerton (1807) i la de Hommeyer (1805), que sovint eren fetes per autors que coneixen molt superficialment el país que descriuen i que tenien més d'erudits que d'investigadors. Fins que és desbancat pel concepte de regió natural, que suposa una veritable i fecunda revolució de les idees geogràfiques i les aproxima al sentit que modernament té aquesta ciència

Són els geòlegs els primers que, en trepitjar el propi país i traçar els primers mapes geològics, adquireixen un coneixement directe de la realitat i es donen compte com, per damunt de les divisions establertes artificiosament, hi ha unes altres entitats de caràcter permanent, determinades per la *naturalesa*, independents per tant de la voluntat humana, i que d'ara en endavant es denominaran *regions naturals*. Així, el geòleg francès Guettard, l'any 1780 empra ja la paraula «pays», equivalent a la nostra comarca, i reconeix la influència del rocam i del relleu en la configuració d'algunes comarques franceses (11). Un altre geòleg de la mateixa nacionalitat, Giraud-Soulavie explica a la mateixa època (1780-1784) que les divisions físiques del regne són molt diferents de les polítiques i que per tant la veritable divisió es basa en principis físics més elevats i constants. Més tard, el 1808, Cuvier i Brogniart enumeren ja un bon nombre de regions naturals franceses i Omalius d'Halloy (1808) publica un estudi geològic del nord de França seguint en la seva descripció un ordre basat en les divisions naturals, que és el que creu que ha de seguir-se també en les descripcions geogràfiques. El propi gran naturalista Georges Cuvier el 1818 s'expressa d'una forma semblant i diu (11): «En les comarques on les lleis, la llengua són iguals, un viatger experimentat endevina, pels costums del poble, per les aparences de les seves vivendes, dels seus vestits, la constitució del sòl, de cada cantó de la mateixa manera que d'aquesta constitució el mineralogista filòsof endevina els costums i el grau de benestar i d'instrucció». I afegeix: «... els nostres departaments granítics produeixen en tots els aspectes de la vida dels homes uns altres efectes que els calcaris». Cuvier, doncs, va molt més enllà encara i de fet s'adhereix a la concepció determinista de la Geografia que tant de joc hauria de donar uns anys més tard. Un altre geòleg, Cau-

(9) Per a la història de la regió natural a França vegeu l'obra clàssica de Gallois, 1908, d'on procedeixen la major part de les cites que segueixen.

(10) Per a la història de les regions naturals a Alemanya vegeu la documentada obra de Hartshorne, 1939, p. 38 i següents.

(11) Gallois, loc. cit., p. 15 i següents, d'on procedeixen les cites de Cuvier, Chaumont, etc., que venen a continuació.

mont (1828) diu que la Geologia és necessària per a conèixer a fons la Geografia i sense ella no es poden distingir les regions naturals que formen les divisions i subdivisions molt més racionals que les divisions polítiques, que canvien amb el temps i que no es basen més que en el caprici.

No obstant la opinió unànim dels geòlegs, la noció de regió natural tardà bastants anys en penetrar en el domini purament geogràfic. Així, en 1824, la recentment fundada Societat Geogràfica de París convoca un concurs per a la «descripció física d'una part qualsevol de França que formi una regió natural», malgrat que en la convocatòria se'n citaven algunes i que el concurs es mantingué per espai de dotze anys, no més es presentaren dues memòries i ningú no comprengué el sentit de regió natural.

De fet, però, la denominació de regió natural no era una innovació d'aquesta època, car en forma més o menys confusa s'havia ja emprat desde els temps medievals. La idea de regió natural descoberta pels geòlegs i més tard admesa pels geògrafs en realitat estava incrustada en la consciència del poble, el qual havia designat certes entitats, que sovint ni tan sols han tingut mai cap significació històrica, política o administrativa, amb noms populars, procedents molts d'ells dels antics «pagus» de l'època romana. La intuïció popular en aquest sentit té tal valor que per a molts tractadistes de la regió natural seria suficient recollir aquests noms per a assolir d'un cop el quadre de les veritables divisions geogràfiques d'un país.

La idea, doncs, de regió natural no és nova; el que és nou és la significació, la interpretació que comença a donar-se-li.

A Catalunya ja hem fet esment del paper destacat i del profund arrelament que les denominacions comarcals han tingut sempre. Alguns noms com Conca de Barbarà, Pallars, Ribagorça, etc., apareixen ja citats en els documents més antics, i així no és d'estranyar que gairebé tots o la majoria quan menys dels noms de les nostres comarques, les que segons els tractadistes de l'època anomenàrem «regions o comarques naturals», apareixin ja recopilats en les obres dels segles XVI i XVII, com les del Pare Gil, Andreu Bosch, Onofre Manescal, Esteve de Corbera; Aparici en 1720 dona ja en el seu mapa la divisió de Catalunya en 30 comarques (12). Aquest criteri popular es el que intentà posar en evidència l'ahludida Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya en una enquesta el resultat de la qual plasmà en un mapa (13), del qual en sortí un canemàs format de minúscules unitats i espais dubtosos, impossible d'ésser emprat com a base d'una divisió territorial qualsevol. Resultat contrari precisament al que havien preconitzat aquells primers tractadistes.

Però certament per a copsar les petites regions naturals n'hi ha prou en conèixer d'aprop el país, car sovint d'un cop d'ull s'abarca el conjunt d'una comarca, i moltes vegades els trets que la caracteritzen són tan sobressortints que s'explica que el poble, excellent observador, l'hagi batejat amb un nom fortament arrelat en la consciència popular. En canvi, el cas és molt diferent per a les grans unitats naturals, sobre tot en aquells casos en que en relleu poc destacat no ajuda massa a comprendre la unitat de la regió. Per això sovint aquestes grans unitats tarden molt més en descobrir-se i apareixen tard en la literatura geogràfica, ja que no han pogut ésser copsades fins que els geòlegs

(12) P. Vila, loc. cit., 1931, p. 99.

(13) P. Vila, loc. cit., 1933, vegeu mapes adjunts.

establiren el mapa geològic general i aquest es pogué confrontar amb el topogràfic. Així succeí, per exemple, amb el Massís Central francès que avui figura en tots els manuals escolars, però que malgrat la seva importància és un nom d'incorporació recent que no adquirí la seva personalitat fins aparèixer representat en el mapa geològic (14). El mateix succeí amb la «Meseta» espanyola, el qual, malgrat ésser un tret fonamental d'importància capital en la constitució de la Península Ibèrica, no es descobreix fins a mitjans del segle XIX (15). I altre tant succeix amb les serralades litorals catalanes, el doble sistema muntanyós de les quals és netament identificat per primer cop per Fischer i seguidament per Rühl i Marcet Riba (16).

La idea de regió natural havia anat prenent cos progressivament entre geòlegs i geògrafs. Però es sol acceptar que es deu principalment a Vidal de la Blache, pare de la moderna geografia francesa, el mèrit extraordinari d'haver-ne fet una exposició raonada i metòdica a través dels seus sis treballs dedicats a aquest problema i publicats al llarg d'una vintena d'anys, i sobre tot d'haver aplicat el mètode al conjunt d'un país extens. La influència del seu article «Les divisions fondamentales du sol français», publicat en 1888-89 i reproduït en 1897 en un conegut manual escolar de Geografia (17), fou decisiva a França i fora d'ella, així com el seu «Tableau de la Géographie de la France» (1903), obra capital en el procés de desenrotllament del concepte de regió natural. Seguint les orientacions del mestre, comencen a aparèixer a França una sèrie de monografies regionals (18), entre elles la d'Auerbach sobre l'altiplà de la Lorena (1893), i sobre tot les modeliques de Demangeon sobre la Picardia (1905) i la de Blanchard sobre Flandes (1906), seguides de moltes d'altres de l'escola francesa, que per espai de mig segle s'ha dedicat preferentment a l'estudi de moltes regions franceses i d'altres països veïns, proporcionant-li sense cap dubte la maduresa i ponderació humanista que la caracteritza; entre elles cal recordar la de Sorre sobre «Les Pyrénées méditerranéennes» (1913), que tant de prop afecta a Catalunya. Però per valiosa que sigui l'aportació de la geografia francesa cal no oblidar que és a Alemanya on neix realment la geografia científica o *Reine Geographie* (la «geografia pura», per oposició a la geografia merament descriptiva que havia imperat fins aleshores) i continuarà essent d'ençany alemany durant uns 150 anys. Recordem que Goethe havia pogut dir que «el que caracteritza els francesos no és llur educació, llur esperit, llur gràcia, llur claretat, sinó la ignorància en Geografia» (19). Ja en 1805 Hommeyer exposa amb precisió el concepte de regió natural i la seva obra, publicaba cinc anys més tard, representa un positiu avanç en el camí de la *Reine Geographie* (20). Així mateix August Leopold Bucher en 1827 publica una notable

(14) Gallois, loc. cit., p. 208.

(15) SOLÉ SABARÍS, L., *Sobre el concepto de Meseta española y su descubrimiento*. Vol., Hom. al Excmo. Sr. D. Amando Melón, pp. 15-45, 4 figs., Inst. Elcano, Saragossa, 1966 (p. 15).

(16) *Versuch einer wissenschaftlichen Orographie der Iberischen Halbinseln*. Pertemanns Mitt., 1894, pp. 249-256, 2 figs. Vegeu també: Solé, sobre el concepto de Meseta, loc. cit., 1966, p. 18; RHÜL, *Geomorphologische Studien aus Katalonien*, Zeit. Gess. f. Erdkunde, 1909, 53 p., 57 figs., Berlín, i MARCET RIBA J., *La fisiografia o fesomia geogràfica catalana*, Mem. Patxot, 1924 (treball inèdit, resum imprès de 4 p.).

(17) VIDAL DE LA BLACHE, P. et CAMENA D'ALMEIDA, *La France*, 1908.

(18) Claval et Juillard, loc. cit., p. 48 i següents.

(19) Citat per Freeman, 1961, loc. cit., p. 46.

(20) Hartshorne, loc. cit., p. 43 i següents.

crítica, que pot tenir valor actual, sobre la impossibilitat de delimitar les regions naturals. Però indubtablement les figures cimeres de l'anomenat període clàssic de la geografia germànica son Humboldt, Ritter y Peschel, el segon dels quals es considerat pare de la geografia regional moderna. Ratzel (1844-1904) és una altra de les figures de rellu mundial; encara que fisiògraf destacat, en la seva coneguda obra *Anthropogeographie* s'ocupa de les relacions entre l'home i el medi i estableix la doctrina possibilista, malgrat ésser acusat sovint de determinista; exercí una positiva influència sobre Vidal de la Blache i particularment en el seu deixeble més destacat, l'inquiet francès Eliseu de Reclus, a qui Hettner qualifica de Ritter de França, autor de la coneguda Geografia Universal en 19 volums, publicada entre 1875 i 1894, traduïda al castellà, i on crec que per primer cop s'estudia la Península Ibèrica amb un criteri regional modern. Però sense dubte la figura més destacada de la geografia alemanya en l'aspecte que aquí interessa, que és el del concepte de regió, és Alfred Hettner (1859-1941), qui, a través de Kirchhof, enllaça amb Ratzel i Ritter; professor de Heidelberg, publicà el 1905 un notable estudi metodològic: «Das Wesen und Method der Geographie», fonamental, igual que la seva obra «Vergleichende Länderkunde» (1933-1935), que exercí una gran influència no solament en els països germànics, sinó fóra d'ells, malgrat haver estat gairebé ignorat per la geografia francesa de l'època (21), establint en forma exhaustiva la metodologia en què es basa la moderna geografia alemanya. A Anglaterra primerament Mackinder (1902), però sobre tot Hebertson (1905), seguiren ràpidament aquesta orientació que havia de transformar la geografia regional britànica. A la Península, apart el moviment comarcalista català, el pioner fou Dantín Cereceda qui en 1918-1919 i sobre tot amb la seva obra «Las regiones naturales de España» (1922) introduí i aplicà les idees de Vidal de la Blache.

La llavor estava sembrada i l'esplet fou aviat esponerós. Amb ell havia nascut la geografia actual, car com diu Hettner (22): «Qui no cultiva la geografia regional risca de no comprendre el fonament de la geografia entera. Qui no comprèn la geografia regional no és un veritable geògraf.»

CONCEPTE DE REGIÓ NATURAL

Admesa l'existència de la regió natural, calia establir-ne la seva doctrina: l'explicació de la seva gènesi, els factors que intervenen en la seva constitució, els diferents criteris de delimitació, la jerarquització entre les diverses categories de regions naturals, etc., etc. Idees que amb prou feines es troben més que lleugerament esbossades en els primers autors que s'havien ocupat del tema.

Demés, amb el temps, al voltant d'aquest problema de les divisions geogràfiques s'havia anat creant una jungla terminològica confusionària que ha contribuït a fer-lo més difícil i intrincat. Els mateixos mots no tenen igual sentit en els diferents autors i endemés han variat de significació en el transcurs del temps. Alguns autors voldrien reservar la denominació de natural per a les regions on l'acció humana ha estat inexistent o insignificant, com la selva

(21) Idem., id., p. ??

(22) Loc. cit., 1919, p. 23.

amazònica per exemple. És a dir que, per ells, el concepte de «natural» voldria significar «primitiu o originari», l'*Urlandschaft* dels autors alemanys, tal com seria la naturalesa sense intervenció humana. Però apart la dificultat d'establir grans diferències entre les regions més o menys humanitzades o transformades per l'acció de l'home i les conservades intactes, el sentit que generalment s'accepta és el de la realitat geogràfica tal i com es presenta davant dels ulls, més o menys transformada en les més velles regions de la Terra, gairebé sense alterar o poc modificada en els espais ecumènics últimament conquerits o en les àrees anecumèniques com els països àrtics, el desert, etc.

Per altra banda els naturalistes sovint han emprat la denominació de regió natural en sentit molt diferent al dels geògrafs, prenent-la com equivalent de l'àrea corresponent a un caràcter físic determinat, com per exemple la extensió d'un tipus litològic o d'una formació vegetal, fets que indubtablement poden ésser d'utilitat i moltes vegades són decisius en la delimitació d'una regió natural. Però aquest és un sentit restringit i equívoc que cal bandejar; en tal cas es preferible parlar d'una àrea o millor d'un *domini*. Perquè, com remarca Cholley (23), els diferents dominis que poden establir-se en una regió natural, per exemple els corresponents al relleu, clima, vegetació, etc., encara que es superposin parcialment, no sempre coincideixen llurs àrees respectives, car l'extensió ocupada per cada domini ve influïda en distinta intensitat per factors molt diferents. Així, per exemple, el clima i la vegetació varien amb l'altitud però, en canvi, la distribució dels terrenys geològics u'és independent.

El concepte de regió natural és molt més complexe i no es refereix a un sol fet, sinó igualment a tots els factors físics que intervenen en la configuració d'un territori determinat: relleu, litologia, sòl, clima, hidrografia i vegetació. Per això i per tal d'evitar l'equívoc dels diversos sentits donats a la regió natural alguns preferim la denominació més concreta de *regió fisiogràfica* com expressió del medi físic.

Quan tot just la idea de regió natural acabava d'incrustar-se amb vigoria en el camp geogràfic, L. Gallois publicà en 1908 un lluminós estudi titulat «Régions naturelles et noms de pays», al qual caldrà referir-se varies vegades, car representa un treball doctrinal exhaustiu sobre la concepció i l'estat del problema al tombant del segle. Gallois en el seu llibre fa l'anàlisi dels diversos elements que intervenen en la configuració de la regió natural i de llurs influències recíproques, destacant la importància del clima, sòl (en sentit litològic) i vegetació. De tots ells estima com a més important el clima, no solament per la seva influència sobre la vegetació i els conreus d'una comarca determinada, sinó per què és el que condiciona la distribució de les grans zones geogràfiques de la Terra. Després segueix en ordre d'importància l'altitud, per raó de la seva influència sobre el clima. En canvi en les regions d'altitud més o menys uniforme estima que és més important la influència geològica.

Dantín Cereceda, que segueix la mateixa orientació dels geògrafs francesos, però que en el seu camp d'observació es limita a una zona climàtica determinada, creu, en canvi, que l'element que en el concert geogràfic porta la veu cantant és el geològic, per quant és el que determina les grans unitats del relleu terrestre. Adhuc acceptant que sempre fos així, caldria tenir en compte altres consideracions, com la possibilitat de peneplanització d'una zona geològica,

(23) Loc. cit., p. 44.

en qual cas, sense variar l'estructura, la morfologia seria completament diferent, car les peneplanes s'estenen sobre unitats estructurals semblants a les que constitueixen els massisos muntanyosos. Per això es més correcte parlar de l'aspecte geomorfològic que del purament geològic. Aquestes consideracions apart, Dantín (24 estableix la següent gradació de factors: 1 el relleu, 2 el clima, 3 la vegetació i conreus, 4 la fauna (?) i 5 l'home. I afegeix que els dos principals són el relleu en primer lloc i segonament el clima. «El relieve —diu— es el primero y más fundamental de todos los elementos que intervienen en la configuración de la región natural». Però això seria cert únicament dintre d'una mateixa regió climàtica, on, a causa de la uniformitat del clima, no hi ha altres grans contrastos que els que introdueixen el rocam i el relleu. Si pot ésser variable el criteri sobre el valor relatiu atribuït a cada factor, en canvi en la interpretació del paper decisiu, gairebé únic, del medi físic en la tota divisió geogràfica» (24 bis). I més enllà: «La regió natural és l'únic principi de divisió veritablement racional.»

Dantín Cereceda, de formació naturalista, pioner de la regió natural a la Península, diu també que «la regió natural es una realitat viva, expressió de la pròpia naturalesa» (25).

En general tots els tractadistes sobre la regió natural coincideixen en considerar-la, doncs, com una *unitat formal determinada per factors físics*.

LA REGIÓ NATURAL ÉS UNA REALITAT?

Però abans de seguir endavant cal posar-se una qüestió prèvia. Pel que portem dit hom podria suposar que s'accepta axiomàticament l'existència de la regió natural, considerant-la sense discussió com una *unitat concreta, diferenciable objectivament de la resta de l'espai que la rodeja*, és a dir, una individualitat donada per la naturalesa, amb unes característiques pròpies que li proporcionen una determinada personalitat que permeten reconèixer-la i separar-la de les regions veïnes. Si realment la regió natural fos això, hi hauria d'haver mètodes per a descriure-la i cartografiar-la. I en aquest cas la tasca del geògraf regional consistiria, doncs, en identificar aquestes unitats concretes i investigar llurs característiques i els principis que les condicionen, per tal de poder distingir-les, separant-les unes de les altres, i classificar-les degudament. La geografia regional esdevindria per tant una ciència sistemàtica com d'altres ciències naturals, com la oologia o la Botànica, en lloc d'una ciència descriptiva com l'Anatomia.

Però això, que semblà tant clar als primers tractadistes de la regió natural, és negat terminantment per molts d'altres, car implica considerar la regió natural com una *individualitat diferenciada*. Hartshorne (26) ha fet un estudi filosòfic profund sobre els fonaments del concepte de regió natural i arriba a una conclusió que pot semblar desconcertant per alguns dels seus entusiastes defensors: *la regió natural ni existeix, ni pot existir com individualitat diferen-*

(24) Loc. cit., 1913, p. 12.

(24 bis) Loc. cit., p. 220 i 223 (Els subratllats de les cites textuales, tant en aquesta cita com en les que segueixen, són nostres).

(25) Loc. cit., 1922, p. 52.

(26) Loc. cit., 1939, p. 250-262.

ciada, sinó que no és més que una simple construcció mental, un model com avui es diu, completament subjectiva i arbitrària (millor seria dir convencional).

En aquest intent d'aproximació a aquestes posicions antagòniques, cal considerar primerament en quina forma s'han interpretat els conceptes de unitat, personalitat o individualitat de la regió, car el confusionisme sovint ve de la falta de precisió del llenguatge en emprar termes poc o mal definits.

En les cites anteriorment esmentades la regió natural és concebuda com una unitat física (Gallois), realitat viva o expressió de la pròpia naturalesa (Dantín), unitat de configuració, clima i vegetació (Hebertson). També Renner (27) diu que les regions son entitats genuïnes, cada una de les quals es diferencia natural i culturalment de les seves veïnes. Bürger va més enllà encara i afirma que les regions naturals són unitats que no són artificioses, sinó que ens venen donades, com si fossin marcades per la naturalesa (28). Semblantment Sauer (29) les considera com un tot, com un objecte corporal, amb forma, estructura i funcions pròpies; val a dir que la idea de totalitat (*Ganzheit* o *Whole*) ve ja de Kant i dels filòsofs alemanys del segle XVIII, es retroba en Gatterer i prossegueix a través de Ritter i Ratzel. Per la seva part els americans Finch i Trewartha (30) les consideren, com molts d'altres geògrafs, com organismes funcionals, comparables a les plantes, i de la mateixa opinió són Vidal de la Blanche (31) a França i Unstead a Anglaterra (32).

Veïem ara les conseqüències que comporten aquests atributs. Unitat en sentit estricte és quelcom individual, un tot que no es pot dividir en parts sense que perdi la seva personalitat i propietats. Així, qualsevol part del cos humà, cap, mans, etc., és una realitat material, però no un individu, car forma part d'un conjunt únic o totalitat i perd les seves propietats en separar-se del cos al qual està unit. Evidentment potser no tots els autors han donat a les paraules unitat i realitat el seu sentit propi. És possible que alguns, en dir realitat, no hagin volgut expressar que es tracta d'una unitat concreta i existent, sinó de quelcom que respon a un contingut real i no imaginari, com són reals les ones del mar, malgrat constituir un tot inseparable de l'aigua. També és possible que alguns hagin utilitzat la paraula organisme, simplement com una imatge més o menys inadequada. El mateix pot haver succeït amb el mot unitat, encara que es presta menys a l'equívoc. Així Hebertson en parlar d'unitat de configuració sembla més aviat referir-se a una homogeneïtat del paisatge, i altre tant per dir-se de Passarge quan es refereix a la seva forma total (33). Però Gallois és molt més definit quan la considera com una unitat física, qualificatiu que evidentment s'ha d'entendre com equivalent a objecte material i concret, que té una individualitat. I menys dubtós és encara Bürger quan afirma que no són unitats imaginàries, sinó que ens venen marcades per la pròpia naturalesa. Sauer precisa el seu pensament atribuint a la regió no solament una individualitat material, sinó unes funcions comparables a les biològiques. Així, semblantment, Finch i Trewartha i alguns altres geògrafs en comparar-la a un organisme o ésser viu.

- (27) Citat per Minshull, loc. cit., p. 26.
- (28) Citat per Hartshorne, 1939, p. 256.
- (29) Idem., id., p. 263.
- (30) Idem., id., pp. 256 i 258
- (31) Idem., id., p. 256.
- (32) Idem., id., p. 256.
- (33) Idem., id., p. 263.

En canvi, els autors que han volgut precisar millor el sentit d'aquests conceptes i els han analitzat més detingudament són clars i terminants en concretar llur pensament. Schlütter (34) afirma que la regió natural és merament una construcció intel·lectual. Vallaux (35), que cal enterrar amb tots els honors d'un funeral de primera en el Panteó de la ciència la idea de què la regió natural és un organisme i segellar la llosa per a que no pugui ressuscitar. Hartshorne ha fet una exegesi remarcable de la doctrina sobre la regió natural fins l'any 1939 en la seva obra extensa «The nature of Geography», a la que consagra més d'un centenar de pàgines, represa vint anys més tard en «Perspective of the nature of Geography», basant-se principalment en la bibliografia germànica. En ella analitza un a un els conceptes emesos i arriba a la conclusió de què «no és possible definir sectors de la superfície terrestre com regions que formin unitats reals que puguin ésser considerades com *objectes individuals concrets*» (36) i que per tant «no podem aspirar a descobrir-la mitjançant la investigació, sinó únicament intentar buscar la base o *bases més intel·ligents* per a determinar els seus límits i en general per a dividir el món en regions» (37). Així mateix Minshull en la seva obra recent (1967) sobre «Regional Geography, theory and practice», després de repassar un gran nombre de definicions donades, arriba a la mateixa conclusió (p. 26 i seg.). Whittlesey (38), que ha fet una síntesi notable del pensament americà, afirma també que la regió es una invenció (*device*) intel·lectual.

Veiem en que s'apoiem aquests darrers detractors de l'existència de la regió natural.

Els autors que sostenen que la regió és un concepte formal, i parlen per tant de la seva configuració, coincideixen en la idea de que la regió natural constitueix un espai caracteritzat per la seva *homogeneïtat*, la qual transcendeix al paisatge, de forma que ambdós conceptes gairebé es confonen, com en «La Picardie» de Demangeon. Aquesta homogeneïtat convé dir que s'ha d'entendre més que com uniformitat, en el sentit de què en una regió natural existeix una o varies combinacions o *complexes* d'elements naturals: relleu, rocam, sòl, clima, hidrografia i vegetació, que varien molt poc d'un lloc a l'altre i per tant proporcionen a un territori determinat aquella homogeneïtat.

Així, per exemple, quan es parla de l'Urgell, el geògraf té present en el seu pensament un tipus de paisatge format per una *plana rígida* i extensa, amb escassos desnivells i accidents, *seca i de clima extremat o continental*, el qual comporta un determinat *tipus de vegetació* sense arbres, al menys tal com el veiem avui, pròpia dels climes àrids, i que per la mateixa raó els conreus són de secà, reduïts pràcticament al blat i a l'olivera, paisatge originari més o menys transformat pel regatge en alguns sectors. Els trets que defineixen aquesta homogeneïtat del paisatge urgellenc són, doncs, el caràcter pla del relleu, el tipus de clima i la vegetació, als que podríem afegir alguns aspectes per a posar en evidència la influència del medi sobre les activitats humanes, com les cases de tàpia a causa de la manca de pedra, la distribució del poblament en nuclis grans i llunyans per raó de la falta d'aigua, etc., etc. En canvi quan

(34) Idem., id., p. 253.

(35) Loc. cit., p. 49.

(36) Hartshorne, 1939, p. 281.

(37) Idem., id., p. 284.

(38) Citat per Minshull, 1967, p. 122.

hom parla de la Vall d'Aran, immediatament es té una visió diferent del seu paisatge: una vall d'*alta muntanya, humida i freda, amb boscos i prades* que permeten una ramaderia abundant, circumstàncies que donen lloc a un tipus de vida basat principalment en l'explotació del bosc, dels prats i del bestiar; i d'acord amb aquestes necessitats la casa ramadera és gran per a poder-hi eixivernar el bestiar, etc.

En ambdós casos la regió natural és un territori de *paisatge homogeni*. ben caracteritzat per la seva fisonomia, és a dir, els seus diferents aspectes materials que transcendeixen al paisatge. Aquestes entitats naturals tenen, doncs, una configuració pròpia i característica, la *Gestalt* dels autors alemanys; la regió natural és, doncs, un concepte *formal*. Ara bé, aquesta homogeneïtat ve condicionada sobre tot pel relleu, clima, vegetació, sòl i xarxa hidrogràfica, però aquests elements que integren la regió no poden proporcionar una delimitació concreta, car constitueixen un tot continu.

Si per a simplificar el problema suposem ara un sol dels elements que intervenen en la configuració de la regió natural, tal com el relleu en els seus diferents aspectes: altitud, litologia, sòl, formes topogràfiques, veurem que ni així hi ha possibilitat d'individualitzar una regió. Prenem un cas senzill i fàcil, com és el d'unes valls entre muntanyes. Si adoptem el criteri *hidrogràfic* com a delimitador, evidentment la divisòria de les valls vindrà donada per les carenes que les separen. Però si seguim el criteri *altitudinal*, considerant com important el concepte de muntanya, la línia divisòria, en lloc de les carenes, serà precisament l'eix de la vall, representat pel curs de l'aigua. El mateix succeeix quan es tracta de serralades emmarcades per depressions (figura 1 i 2), com és, per exemple, el cas del Montseny, repartit entre les comarques del Vallès i la Plana de Vic; o de les Muntanyes de Prades, distribuïdes entre les comarques veïnes, Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat.

Això pel que fa referència al relleu. Però la fisonomia d'una regió no depèn solament del relleu, sinó de la integració, en una àrea determinada, de molts altres factors físics, com els tipus de sòls i roques, el clima, la hidrografia i la vegetació, per referir-nos solament al paisatge fisiogràfic, sense intervenció de l'home. Així, en els dos exemples que acabem de posar, el paisatge canvia al passar de la plana a la muntanya no sols a causa de l'altitud, sinó també per les dificultats del pendent i de la naturalesa del rocam. Demès, amb l'altitud canvia el clima, car la muntanya és sempre més humida i freda que les terres baixes, i això trascendeix a la vegetació espontània, als conreus i per tant a les formes de vida i a l'economia. Com a conseqüència, la densitat de població és diferent i el poblament és molt més enrarit en la muntanya que en la plana. De forma, doncs, que la major homogeneïtat paisatgística és dintre de cada una d'aquestes unitats: plana o muntanya. No obstant, els límits comarcals en ambdós casos es fan passar per la carena divisòria d'aigües, seguint doncs, el criteri hidrogràfic. Si això ens pot semblar aconsellable per a una serralada estreta i de poca importància com la que separa el Vallès del Maresme, en canvi pot aparèixer ja més arbitrari en el cas del Montseny, massís muntanyós de més categoria per a constituir una unitat paisatgística i en el qual, com ha mostrat Salvador Llobet (39) en el seu estudi exhaustiu, les formes

(39) S. LLOBET, *El medio y la vida en el Montseny*, 518 p., 78 figs., 36 làms. Inst. Elcano, Barcelona, 1947.

de vida estan ben diferenciades. No endebades alguns dels comarcalistes catalans, com Flos i Calcat, el considera com una comarca individualitzada. I amb molta més raó en les Muntanyes de Prades, vigorós massís que per sí sol podria constituir una petita entitat comarcal caracteritzada per ésser un altiplà accidentat, fred i humit, amb una densitat de població feble i uns gèneres de vida completament distints als de les terres baixes o temperades que formen l'ubèrrim Camp de Tarragona, obert al mar, o la depressió abrigada de la Conca de Barberà.

En tot cas els exemples reportats indiquen clarament dues coses: Primerament, que en delimitar una unitat morfològica, base d'una possible regió natural, hem hagut d'*escollir un criteri subjectiu* entre els varis possibles, és a dir, d'acceptar convencionalment el més convenient per a posar en evidència els fets que intentem estudiar: xarxa hidrogràfica en un cas, homogeneïtat de condicions de vida segons l'altitud en un altre. Per tant *no hi ha una divisió única*, universalment vàlida, sinó tantes com finalitats proposades. Segonament, que el medi o espai geogràfic és un *tot continu, inseparable*. Així, per exemple, tant el pendent com el clima són fenòmens continus, en els quals qualsevol divisió és arbitrària. Per tant les divisions no són més que un artifici o abstracció mental, no una realitat. És el concepte de «Ganzheit», que assenyala que la Terra és una unitat en sí mateixa, indivisible en unitats fraccionàries dotades d'individualitat pròpia, talment com succeeix amb les diferents parts del cos humà, i que per tant no poden ser considerades com objectes o éssers diferents.

Les mateixes dificultats de delimitació que hem trobat en intentar isolar una àrea morfològica, climàtica o hidrogràfica les retrobaríem si pretenguéssim isolar sectors de cada un dels aspectes restants. Així, per exemple, si prenem el criteri hidrogràfic com base exclusiva, que és l'únic element natural que té límits indiscutibles, resultaria que les regions naturals serien les conques hidrogràfiques, tal com ingènuament imaginaven els tractadistes de mitjan segle XVIII. És el cas de les valls pirinenques que formen comarques delimitades segons el punt de vista hidrogràfic; però al llarg de la vall cal canviar de criteri, en passar de la plana a la muntanya, com en el cas de la Plana de Vic i el Ripollès, o en canviar la naturalesa de la roca, com entre Andorra i l'Urgellet. És la naturalesa entera, amb tota la seva complexitat, la que constitueix un *tot continu*, impossible de separar en unitats concretes i individualitzades.

Els defensors de la regió natural com individualitat pròpia, cregueren, tal com Hettner, que els límits dels diversos elements que la configuren coincideixen bastant i que per consegüent n'hi hauria prou en buscar els límits de cada un d'ells per a que automàticament la regió sorgís definida. Però aviat es vegé que cada un d'aquests elements obeeix a principis diferents i que per tant només casualment es podria donar aquella coincidència. Així, per exemple, els límits dels terrenys geològics varien independentment del clima i de la vegetació. D'altres autors, com Maull (40), pensen que si bé els diferents límits no coincideixen, formarien al voltant de la regió natural una faixa o *girdle* que permetria traçar una línia que englobés els límits parcials. Però quan s'ha disposat de mapes detallats de cada un dels elements del paisatge: relleu, clima, vegetació, hidrografia, etc., tals com en els atlas físics d'Hongria i de

(40) Hartshorne, loc. cit., p. 291.

Finlàndia, s'ha vist que, al final, sempre cal arbitrar un criteri subjectiu, bé que racional, per a establir uns límits d'acord amb la finalitat que un hom es proposi.

Cal, doncs, desprendre's de la idea de que la naturalesa ha establert els límits que permeten distingir les regions naturals com individus concrets.

CONCEPTE ECOLÒGIC DE LA REGIÓ NATURAL

Després d'haver demostrat que les regions naturals no existeixen, malgrat tot, segons Hartshorne, resta quelcom de la idea d'individualitat regional i de la seva unitat orgànica. Ens resta sobre tot el sentiment de l'existència de certs sectors terrestres, impossibles de delimitar, però caracteritzats per la homogeneïtat de llur paisatge i de llurs condicions de vida. Així, tot i que el plantejament del concepte no fou prou correcte, és indubtable que ha deixat unes quantes idees que han permés donar un avenç decisiu a la geografia regional.

L'homogeneïtat física que caracteritza la regió natural fa que les condicions de vida que hi troben els animals i les plantes siguin molt semblants; és a dir, per expressar-ho en termes biològics, la regió natural constitueix un *medi ecològic*, no uniforme, però sí relativament homogeni, és a dir, que ofereix combinacions semblants de factors. Cada una de les més petites parcel·les homogènies ofereix unes condicions de vida determinades al conjunt d'animals i plantes (inclosos els conreus) que suporta, els quals formen una *biocenosi*. El conjunt format pel medi físic: relleu, clima, vegetació, sòl i aigua d'aquestes parcel·les elementals amb la seva corresponent biocenosi, constitueix el que Carl Troll (1950) anomena un *ecotop*. Tots els elements biòtics i abiòtics de l'ecotop són solidaris entre sí i s'influeixen mútuament en interaccions de diversa naturalesa, de forma que la variació de qualsevol d'ells altera l'equilibri establert i repercuteix en els altres; constitueixen un conjunt interdependent que en termes ecològics s'anomena *ecosistema*.

Així, per exemple, una variació del clima es comprén que influeixi directament sobre la vegetació espontània o els conreus, car cada espècie vegetal té unes exigències de temperatura, humitat, etc., ultrapassades les quals no pot subsistir. Per tant, si la variació és important, algunes plantes podran desaparèixer o minvar la seva vitalitat en detriment d'altres més adaptades a les noves condicions climàtiques. L'equilibri biològic, doncs, s'haurà romput i s'establirà una nova biocenosi. Però el clima influeix també sobre els processos de descomposició de les roques, amb la qual cosa es produirà, si el canvi és suficient, un nou tipus de sòl adequat al nou tipus de clima (sòls climax o climàtics). El qual a són torn actuarà sobre la nutrició de les plantes i contribuirà també a modificar la cobertura vegetal, fins que clima, sòl i vegetació assoleixen unes noves condicions d'equilibri. Però les variacions climàtiques incideixen així mateix sobre la intensitat dels fenòmens erosius; ja sigui directament, car en augmentar les precipitacions s'incrementa el cabal i la força denudadora dels cursos d'aigua; ja sigui indirectament a través del tipus de sòl que es formi, el qual essent més o menys potent, permeable, etc., facilita o dificulta l'erosió. I en modificar aquesta, resulta que la mateixa morfologia del país podrà canviar. Però la intensitat de la erosió no depèn solament del clima i del sòl, sinó també de la densitat i naturalesa de la cobertura vegetal, la

qual segons sigui més o menys densa frena o accelera els agents erosius. Relleu, sòl, clima, hidrografia i vegetació constitueixen, doncs, un conjunt solidari, els components dels quals estan relacionats per interaccions mútues, que després d'un temps d'actuar tendeixen a un estat d'equilibri dinàmic, mentre no es produeixi un canvi en el valor de qualsevol d'ells.

És per això, com diu Cholley (41), que en realitat és la vida la que estableix la síntesi d'una regió natural i crea la seva aparença d'unitat formal.

Com en tota unitat ecològica, la regió natural no resulta de la simple superposició, en un mateix territori, d'una sèrie d'elements, sinó de la seva integració en una associació d'ordre superior, l'ecosistema. És la *resultant*, la *combinació* o el *complexe* de què parlaven abans els geògrafs, però ara expressat en un sentit més depurat i concret. Neix així un nou concepte de regió natural, en el qual hi resta quelcom de l'antiga idea d'organisme. Però una associació ecològica no és precisament un organisme, car cada un dels seus elements admet individualitat o vida independent (com els arbres que integren l'associació que forma el bosc) i obeeix a principis propis, diferents per a cada un dels éssers que la componen. Per tant, entre els elements que integren un ecosistema hi ha uns lligams íntims, encara que més fluïxos que entre les parts d'un organisme. Demés les propietats de l'associació ecològica són diferents a les que resulten de la simple suma dels seus components, de la mateixa manera que les possibilitats d'una societat o d'un organisme són diferents a les de cada un dels seus membres per separat.

Aquesta concepció ecològica aplicada a la Geografia ha conduït a una nova branca, la ciència del paisatge o *Landschaftkunde* dels alemanys, desenvolupada molt aquestes darreres dècades i que és particularment útil per a la parcel·lació de l'espai geogràfic. Però la seva explicació, de la qual m'he ocupat en altre lloc (42) ens portaria massa lluny i ens aparta de l'objectiu d'aquest estudi.

SISTEMES I JERARQUIES DE REGIONS NATURALS

Els assaigs de divisió regional, són tan vells com la mateixa Geografia, car el geògraf necessita valer-se d'aquest medi per a descriure la Terra, de la mateixa manera que l'anatomista descriu per separat les diferents parts del cos, prescindint de què formin un tot solidari.

Si bé la regió natural no està prefixada en la naturalesa, no obstant ens valem d'aquest artífici que té per objecte, segons Hartshorne (43), «seleccionar sectors terrestres d'acord amb uns principis que depenen de la finalitat perseguida». Fer altrament tan sols conduïria a un criticisme negatiu, d'eficàcia pràctica enterament nul·la. No oblidem que totes les ciències es valen de conceptes arbitraris i aproximats, com per exemple la Física en fraccionar fenòmens continus tal com les ones electromagnètiques o els colors de l'espectre. El geòleg fa altre tant en dividir convencionalment les roques sedimentàries detrítiques, a les quals dona noms diferents segons la grandària dels grans :

(41) Loc. cit., pp. 44.

(42) Mem. en curs d'impressió presentada a la R. Acad. de Ciències y Artes de Barcelona.

(43) Loc. cit., 1939, p. 290.

conglomerats, sorres, llims, argiles, establint uns límits arbitraris en un tot continu que va desde els grans blocs fins a les partícules col·loïdals que formen l'argila; bé que segons el grau de fragmentació les propietats són diferents, així la sorra no es diferencia de l'argila solament per les dimensions dels corpúsculs que la formen, sinó per les seves propietats, ésser permeable en el primer cas, impermeable en el segon, etc. El mateix passa amb les roques eruptives, i encara que tothom distingeix un granit, format majoritàriament per minerals blancs, d'un basalt, constituït essencialment per minerals foscos, entre ambdós extrems hi ha tota una gama intermitja de roques que van d'un pol a l'altre a mesura que disminueix la proporció d'uns minerals i augmenta la dels altres.

Acceptada la necessitat de dividir la Terra en regions, s'han seguit dos mètodes distints. Un d'ascendent, de tipus inductiu, el qual analitza les més petites unitats que es poden establir, i per successives addicions d'unitats veïnes i afins va construint regions cada cop més grans. És el procediment seguit, per exemple, per Maull (44) en l'estudi dels Balcans, per Linton, Fenneman, i per Troll i molts d'altres en estudiar els paisatges naturals.

L'altre mètode és descendent i parteix de la Terra entera o d'un continent i per divisions successives arriba fins a les unitats més elementals, la comarca o porcions d'ella. Requereix d'establir prèviament uns principis de tipus teòric, deductius, o regles que s'han de seguir en la divisió. És el mètode seguit a Finlàndia per Granö, a Alemanya per Passarge, a França per Birot, etc.

En realitat ambdós mètodes es complementen. El primer analitza els detalls de les més petites unitats establertes i va buscant les analogies amb els territoris veïns que poden integrar-se en una unitat superior. Té certament l'inconvenient de multiplicar les divisions. El segon permet de fraccionar les grans àrees terrestres en funció dels factors més importants que entren en joc en la seva configuració, com el clima, relleu, etc., i de donar-se compte del valor relatiu d'aquests elements.

La integració successiva de les petites entitats regionals en altres de més grans o la subdivisió de la Terra en unitats cada cop més petites condueix fatalment a una jerarquització de les regions per ordre de magnitud, segons sigui el nivell de l'escala assolit en cada sistema de divisió.

Un dels primers assaigs de jerarquització de les regions fou establert per Passarge, el qual parteix de la unitat més petita, el *Gegend* i associant algunes d'aquestes unitats arriba al *Landschafteil* i així per addicions successives al *Landschaft* i finalment al *Land*. Un sistema semblant establí Penck amb les seves *chora*, molt utilitzat avui pels geògrafs alemanys, mot al qual es pot afegir els prefixos adequats: micro, meso, macro, megachora. Els geògrafs anglesos, com Linton, comencen amb la unitat elemental més petita: el planell o el vessant inclinat, el qual amb tot el que suporta constitueix el *site* i participa d'una certa homogeneïtat; la reunió de sites pròxims constitueix un *stow*, i l'agregació de stows el *tract*, equivalent a la nostra comarca; la reunió de tracts afins constitueix, en el llenguatge de Linton, una *secció* i la reunió de seccions *divisions majors* i finalment el continent. L'extrem inferior de l'escala permet descriure les més petites parts d'un país en forma exhaustiva. Després les diferents unitats es poden reagrupar segons llurs afinitats, lligades per un factor més general: clima, hidrografia, relleu, etc., per a constituir unitats d'ordre superior.

(44) Loc. cit., pp. 601-608.

Els practicants del mètode descendent han intentat de seleccionar d'entre els diverses factors que intervenen en la configuració de la regió natural els de major importància, els quals poden servir per establir les grans regions. Molts d'ells ho han fet a base d'un sol factor per a les divisions majors. Així Herbertson (45) es serveix de les grans àrees climàtiques, Passarge i James (46) empren la vegetació, car aquesta és el millor reflexe del clima. Però evidentment aquestes divisions monoconceptuals acaben no essent més que mapes climàtics o botànics i no mapes de regions naturals. Després les divisions majors es subdivideixen d'acord amb d'altres factors de menys categoria, tals com el relleu, etc., i així succesivament.

Ambdós mètodes, tant l'ascendent com el descendent, permeten de comparar unitats llunyanes i establir unes agrupacions de tipus genèric, per exemple, regions d'alta muntanya (Alps, Pirineus, Himalaia, etc.), regions de clima desèrtic (Sahara, Colorado, etc.). Així tenim dues classes d'unitats: unes que constitueixen un conjunt continu i ocupen un espai determinat, són les unitats *reals* o *específiques*; i un altre tipus d'agrupació format per unitats isolades i distants, però de tipus similar, que són les *regions tipus* o *regions genèriques*, molt útils en geografia comparada (47).

Hettner, que fou un dels capdavanters de la geografia regional, seguint les petjades de Richter desenrotllà el seu sistema de petites unitats en 1892 i l'exposà principalment en 1907-21 en la seva coneguda obra en dos volums «Grundzüge der Landeskunde». Les seves idees modelaren durant molts anys el pensament germànic i així mateix, influïren poderosament en el de molts d'altres països fora d'Alemanya, com a França, a través de Vidal de la Blache, Brunhes, etc. (48). Hettner reconeix que no és possible d'establir les regions naturals a base d'un sol dels factors que intervenen, ni tampoc es possible de tenir en compte la totalitat d'ells per la complexitat que això últim suposa. Per tant es necessita establir un criteri *selectiu* dels diferents factors (49) segons llur importància relativa. Però sobre la gradació jeràrquica de factors hi ha també diversitat d'opinions, car segons uns és més important el clima que el relleu i per altres al revés. Àdhuc el mateix Hettner utilitza un o altre amb preferència segons el continent que estudia. Per tant, el seu procediment no constitueix un veritable mètode ni condueix a una divisió sistemàtica. No obstant, és una base que ha influït en totes les divisions posteriors, i Hartshorne considera que és l'única aplicable. Hettner estableix per ordre de major o menor importància tres factors: a) la relació terra/mar, la qual permet separar els continents dels oceans, etcètera; b) configuració interna de la regió, i c) el clima (50).

Lautensach (51), en 1931, inicià un mètode sistemàtic de delimitació de les regions naturals de la Península Ibèrica que després aplicà a alguns altres països asiàtics i n'exposà extensament el fonament doctrinal en 1953 (52). El seu mètode, al qual denomina de «transformació progressiva del paisatge geo-

(45) Loc. cit., 1905, i Hartshorne, loc. cit., 1939, p. 312.

(46) Hartshorne, 1939, loc. cit., p. 312.

(47) Hartshorne, 1939, pp. 311 y següents.

(48) Loc. cit., 1905, i Hartshorne, loc. cit., 1939, p. 98.

(49) Hartshorne, loc., cit., p. 290.

(50) Idem., id., p. 308.

(51) Loc. cit., 1931 i 1964, pp. 32 i seg.

(52) Loc. cit., 1953.

gràfic), es basa en què les direccions en les quals es realitzen els canvis progressius del passatge natural son: 1) la latitud o posició zonal, la qual condiciona el tipus de clima; 2) posició relativa perifèria/interior, que dona el grau de continentalitat d'un territori; influeix també sobre el clima segons el seu allunyament del mar; 3) relació est-oest, que dintre de la mateixa latitud és indicadora de diferències climàtiques entre les costes orientals i les occidentals, com per exemple succeeix a la Península entre les costes atlàntiques i les mediterrànies; 4) altitud. Per a cada un d'aquests quatre factors estableix divisions de valors convencionals, els quals expressa amb un subíndex. Això li permet de representar el paisatge geogràfic amb quatre lletres seguides de llurs corresponents subíndexs. El sistema de Lautensach és simple i fàcil d'aplicar, bé que no s'hagi generalitzat, i té el mèrit de tenir en compte la *localització*, factor geogràfic de primera importància, en funció de la latitud i altitud i la seva posició respecte del mar, condicionaments principals del clima, la qual cosa el condueix a establir unes regions fisiogràfiques. Bé que aquestes regions permeten veure com les variacions del medi físic influeixen sobre les activitats humanes, no és legítim de cap manera considerar-les com regions geogràfiques i emprar-les, com fa Lautensach, en descriure la Península Ibèrica, sense tenir en compte altres factors humans, la qual cosa el condueix, per exemple, a desarticlar Aragó, que constitueix una sòlida unitat geogràfica, incloure Lleida en la depressió de l'Ebre, separar Orense de Galícia, etc., etc., contribuint a un lamentable confusió sobre les regions peninsulars.

L'assaig més recent és el de Pierre Birot (1970), eminentment descriptiu més que doctrinal. Amb un criteri eclèctic, semblant al de Hettner, fa un assaig força reeixit de distribució de les grans regions naturals de la Terra. Escull dos factors que considera principals: «Els factors primaris de la geografia física d'una regió natural són la història geològica i el clima actual» (53); en dir història geològica es refereix sens dubte als factors que crea el relleu i que venen condicionats per la seva evolució geològica. Tampoc menysprea altres factors fisiogràfics: «l'estudi de les regions naturals del Globus reposa abans que tot en l'establiment i confrontació d'un cert nombre de mapes fonamentals: mapes geomorfològics i estructurals, mapes de dades climàtiques, mapes de la cobertura vegetal, mapes hidrogràfics», però per a les divisions majors solament utilitza el relleu i la vegetació, adoptant el criteri selectiu preconitzat per Hettner. El seu sistema recorda molt el de Passarge, però més finament matizat amb l'ús d'altres factors menys importants com els sols, hidrografia, etc. D'aquesta forma estableix les grans àrees terrestres, il·lustrant-les amb mapes molt expressius, en els quals el color representa les formacions vegetals, que són el millor exponent del clima, i en negre la morfologia del relleu. Malgrat el predomini del factor geomorfològic, el qual sembla utilitzar per a establir les divisions de primer grau (països alpins, sòcols antics, etc.), de bell antuvi fa ja una divisió climàtica, com per exemple sòcols àrids i sòcols humits, en els que endemés separa els de clima temperat i fred dels de clima tropical.

Aquests exemples d'alguns dels sistemes proposats permeten fer-se càrrec del criteri eclèctic sempre subjectiu emprat en la parcel·lació de l'espai geogràfic.

(53) Loc. cit., p. 1.

CONCLUSIONS SOBRE LA REGIÓ NATURAL

Seria ara oportú de sintetitzar les idees i problemes que han estat exposats sobre la regió natural i àdhuc assajar de definir-la, encara que es sabut que sempre és més fàcil d'estudiar les propietats i els efectes de les coses que no pas de definir-les.

En vista de les consideracions àmpliament exposades, podem acceptar la següent definició :

La regió natural o fisiogràfica és *una àrea de dimensions variables, delimitada convencionalment gràcies a un artifici lògic i en la qual el medi físic, representat pel relleu, sòl, clima, aigua i vegetació, ofereix una homogeneïtat ecològica de condicions de vida i ha creat una certa unitat de configuració.*

Els fonaments d'aquesta definició són, doncs, els següents :

a) Les regions naturals *no apareixen prefixades* en la naturalesa com realitats individuals, immutables i realment existents, sinó que són *invencions intel·lectuals*, basades en artificis lògics, que permeten dividir adequadament la Terra per a poder-la descriure.

b) Influència de *tots els factors físics*: relleu (incloent'hi en aquest concepte l'altitud, litologia i morfologia), clima, sòl, aigües i vegetació, segons *relacions mútues i complexes* en la configuració de la unitat considerada. S'ha d'entendre, però, que els límits de les àrees de cadascun d'aquests diferents elements no coincideixen forçosament en l'espai, car obeeixen a principis diferents.

c) *Homogeneïtat de condicions ecològiques*. Condició que ha d'ésser interpretada en el sentit que la regió natural constitueix un sistema ecològic (ecosistema), amb funcions i propietats específiques, en el qual el component biòtic disfruta de condicions de vida molt similars, encara que no sigui un medi totalment uniforme.

d) *Certa unitat de configuració*, entenent, doncs, que no sols es tracta d'un concepte funcional, sinó també formal, bé que no es tracti d'una *individualitat concreta* donada per la naturalesa.

La regió natural és, doncs, a la vegada un concepte *formal i funcional*.

II. LA REGIÓ GEOGRÀFICA

DIFERÈNCIA ENTRE REGIÓ NATURAL Y REGIÓ GEOGRÀFICA

Segons els conceptes acabats d'exposar, la regió natural o fisiogràfica s'ha d'entendre com una àrea de paisatge homogeni, delimitada segons criteris convencionals, però basats sempre en els factors físics: relleu, clima, vegetació, hidrografia, etc. És a dir, que en aquest concepte no intervenen les activitats humanes i es prescindeix en absolut d'elles; per bé que s'ha d'admetre que l'home ha modificat poc o molt el paisatge originari, per exemple reduint l'extensió del bosc a expenses dels conreus, etc.

Ara bé, entesa així la regió natural, es planteja el problema de quina relació guarda amb el concepte modern de regió geogràfica. Coincideixen les regions

geogràfiques amb les naturals, superposant-hi simplement els fets humans, o bé són diferents?

Cal tenir en compte que, tant per haver començat els geògrafs l'estudi de la regió natural com pel confusionisme que de bon principi existí sobre les relacions entre l'home i el medi, el concepte de regió natural portà desde bell antuvi una forta càrrega humana, de la qual poc a poc s'ha lliurat, contribuint a aclarir el seu veritable significat.

Ja s'ha vist com els geògrafs del segle passat, iniciadors de l'estudi de la regió natural, portats per un criteri determinista, creien que hi ha absoluta coincidència entre ambdós tipus de regió. Però partien de dos principis falsos: de l'existència real de les regions naturals, considerades com unitats preexistents a l'acció humana i a les quals l'home no havia fet més que adaptar-se bo i explotant-ne les seves possibilitats; i, segonament, en creure que els límits determinats pels factors humans coincidien exactament amb els suposats límits permanents i immutables de la regió natural.

Però en realitat no és així. Tot el que s'ha dit en l'apartat anterior dedicat a la regió natural: la falta de coincidència entre els límits dels diversos factors que intervenen en la seva configuració, la impossibilitat de delimitar-la i el seu caràcter d'artifici lògic, és ara aplicable en gran part a les regions geogràfiques. El factor humà, molt més complexe i lliure que els factors físics, car està influït per fets històrics, ètnics, socials i econòmics, obeeix a principis diferents i per tant no més que per atzar coincidirà amb algun límit físic.

Altrament la regió natural es caracteritza sempre per una certa homogeneïtat i podem anar-la subdividint, esmicolant-la fins les unitats més elementals i homogènies possibles, la *chora* de Peuk, el *site* de Linton, l'*ecotop* de Troll. En canvi, les entitats comarcals i encara més les regions geogràfiques extenses no són sempre homogènies, sinó que sovint les activitats humanes han integrat en un conjunt geogràfic més ample, unitats o fragments de unitats naturals ben diferenciades.

Uns quants exemples de complexitat creixent, presos de les comarques catalanes, ens faran comprendre les diferències entre regió natural i regió geogràfica (54).

El primer és el de la Vall d'Aran (55) (fig. 4), que podria ésser considerat com prototipus d'una vall homogènia de l'alta muntanya pirinenca. No obstant, si l'anàlitzem en detall veurem que està constituïda per unitats de configuració paisatgística o fisonòmica diferent, així com de possibilitats econòmiques molt diverses, que s'escalonen en altitud. En primer lloc la faixa del fons de la vall, àmpliament ribotejada per les geleres quaternàries, és ocupada pels camps de conreu i prats de regadiu, prop dels quals es situa la majoria de pobles; més amunt hi ha la llenca de bosc que cobreix els vessants abruptes de la vall, corresponents a les parets de l'antic còm glaciari; finalment, en la part alta, hi ha les prades alpines esteses sobre els replans o pels fons dels circs, freqüentment amb bordes on s'hi estatja temporalment el bestiar transhumant; i encara caldria afegir els roquissers i cims escarpats propers als límits de les neus permanents, d'escàs o nul valor econòmic. Funcionalment aquestes zones són solidàries, i al voltant de cada poble aranès constitueixen una unitat econòmica com-

(54) Vegeu VILÀ, *Geogr. de Catalunya*, loc. cit., vol. II, pp. 12 i seg.

(55) *Geografia de Catalunya*, t. II, 1964, pp. 31 i seg. Barcelona, 1964.

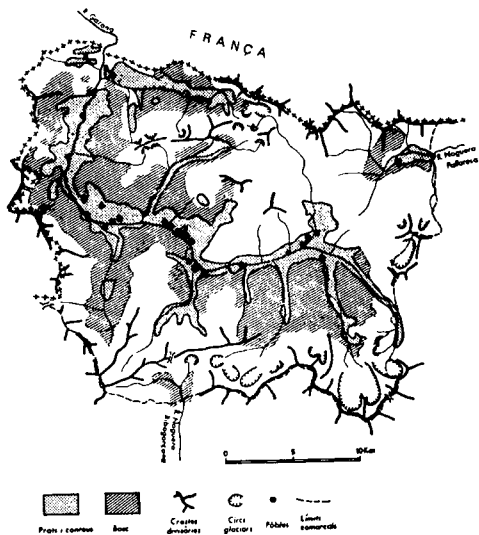

FIG. 4.—*La Vall d'Aran, comarca formal.* Exemple d'una unitat comarcal basada en una vall pirinenca homogènia, tan en l'aspecte físic com humà

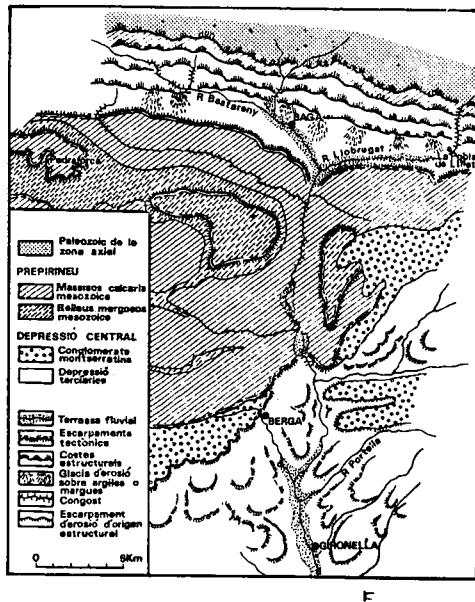

FIG. 5.—*El Berguedà, comarca funcional.* El centre comarcal, Berga, serveix de nexa d'unió entre la muntanya i la plana.

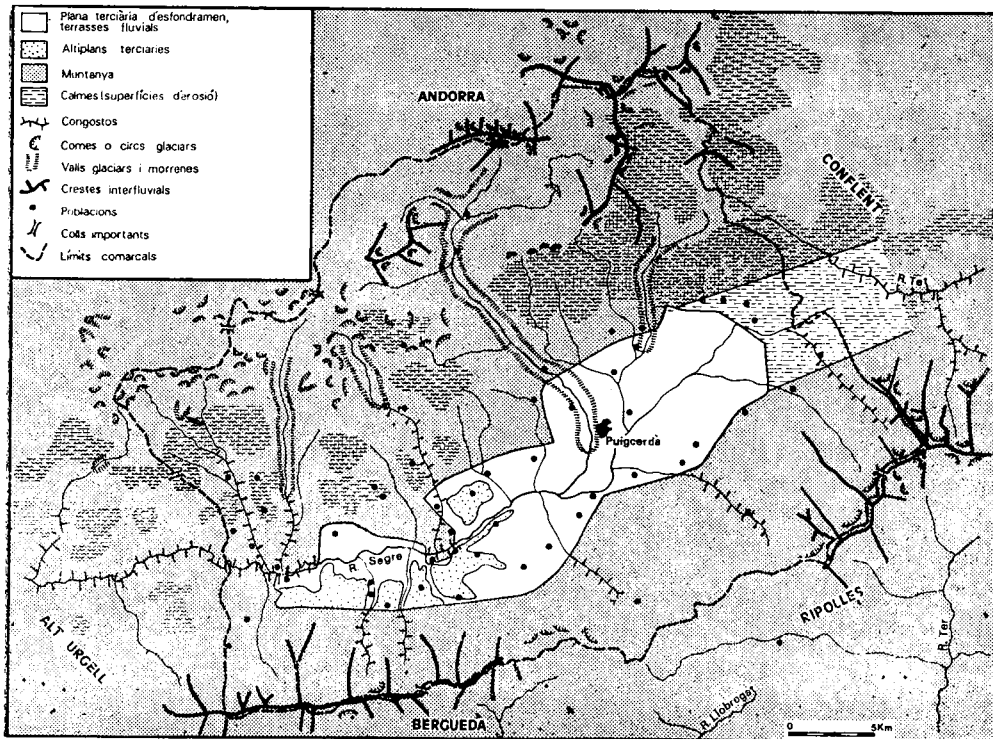

FIG. 6.—*Cerdanya.* La unitat formal agrupa dos sectors diferents, dintre del Pirineu: la fossa terciària que sosté l'agricultura i l'alta muntanya, que circumda la plana.

pleta que es beneficia dels recursos propis de cada una de les tres àrees esmentades i en la qual els prats de la part alta i els dels fons de la vall alternen i es complementen, en el transcurs de l'any, en l'alimentació del bestiar. Si en aquest exemple considerem únicament el seu aspecte formal, hi distingiríem les tres unitats homogènies esmentades: l'agrícola del fons de la vall, la faixa mitjana de vocació forestal i les superfícies pastorals dels cims, estretament subordinades a l'altitud i, en línies generals a les condicions fisiogràfiques imposades pel relleu, clima, sòl i vegetació. Però, en canvi, si tenim en compte el seu aspecte funcional, tindríem un tipus econòmicament homogeni constituït per les tres unitats naturals integrades al voltant de cada poble i econòmicament solidàries. Les formes de vida semblants i la disposició de la xarxa viària, convergent obligadament vers l'eix de la vall, creen sense cap dubte la unitat i donen personalitat a la comarca. No és sempre fàcil, doncs, distingir l'aspecte formal del funcional. Veiem com àdhuc en aquest cas de la Vall d'Aran, que es pot considerar com prototipus d'una comarca homogènia des del punt de vista de la geografia humana, la homogeneïtat, sobre tot en l'aspecte fisonòmic, és més aparent que real, car tot i tractar-se d'una regió uniformement muntanyosa, cal considerar-hi sectors ben diferenciats.

La manca d'homogeneïtat és encara més patent a Cerdanya (fig. 6), altra vall pirinenca (56). Aquesta comarca consta, com és sabut, d'una gran clotada o depressió envoltada per altes muntanyes de 2.000 a 3.000 metres. Si analitzem el seu paisatge podem observar-hi varis sectors molt diferents, susceptibles d'ésser dividits en unitats pasatgístiques menors. D'una part hi ha la perifèria muntanyosa, caracteritzada pel seu rocam dur i el seu relleu abrupte, en part afaïçonat pels gels quaternaris, i caracteritzada pel seu clima alpí o subalpí, de precipitacions abundoses i baixes temperatures; la cobertora vegetal està formada per boscos frondosos de pins i avets i en els cims per la pelosa de les prades alpestres. Les seves possibilitats són principalment l'explotació del bosc i la vida pastoral; el poblament, a causa de l'altura i el clima hi és pràcticament inexistent o es redueix a petits veïnats escalonats en la mitja muntanya, actualment en vies de despoblament intens. Són principalment els pobles de la plana els que exploten i en bona part viuen de la muntanya. Per altre costat tenim la plana establerta al voltant dels 1.000 als 1.200 metres d'altitud, formada per materials terciaris d'origen lacustre i dipòsits quaternaris fluvials, favorables, a causa de la seva consistència argilosa, a l'establiment de conreus. Afinant un xic més respecte de la plana, podem distingir un nivell d'altres plataformes enlairades a un centenar de metres sobre el fons de la depressió, amb petits veïnats que viuen del bestiar i d'una agricultura migrada, reduïda pràcticament al sègol; i una plana inferior on hi ha els pobles principals que disposen del regatge i de recursos agrícoles variats: patates, cereals i farratges. Dintre d'aquest segon grup caldria destriar encara un altra unitat pasatgística formada per la ribera fluvial propiament dita on s'estenen els prats de regadiu. Els pobles cerdans es localitzen precisament en el contacte de les dues grans unitats naturals que són la plana i la muntanya, car allí disposen a la vegada dels recursos agrícoles de la part baixa i dels forestals i pastorals de la muntanya, ja que l'economia de la majoria dels pobles cerdans es

(56) *Geogr. de Catalunya*, loc. cit., t. II, p. 211, i P. VILA, *La Cerdanya*, 263 p., 6 figs., 32 làms. Edit. Barcino, Barcelona, 1926.

basa en aquests recursos complementaris. Com veiem en aquest exemple, la unitat comarcal cerdana no recolza sobre la homogeneïtat paisatgística, sinó que es tracta d'un conjunt fortament heterogeni, tant pel seu aspecte com pels seus recursos econòmics, distribució del poblament, formes de vida, etc. Aleshores cal preguntar-se quin és el fet o fets que creen la unitat indiscutible i indiscutida de la comarca. Podríem pensar en el paper morfològic de la gran clotada, que forma un conjunt paisatgístic ben delimitat. Però sens dubte, la personalitat comarcal radica sobre la vida en comú, en l'utilització complementària dels recursos que es tenen a l'abast de la mà, a la plana, i els de la muntanya; en la compenetració entre les possibilitats ramaderes dels prats alpins per a pastura estiuenca i dels farratges de la plana com reserva de fenc per a l'hivern; en la influència d'unes viles vers les quals convergeixen els camins naturals i que fan de centre d'intercanvi comercial i de la vida de relació, cap on s'orienten totes les activitats humanes. Les condicions geològiques que determinen els límits i la configuració de la depressió cerdana estableixen pràcticament l'àrea d'influència dels mercats de Bellver i de Puigcerdà. Així l'acció combinada i interdependent dels factors físics i humans determina la personalitat comarcal, de característiques variades, però precises, diferents a les de les comarques afrontadores, i fixen l'àrea d'influència dels seus centres comercials, coadjuvant decisivament a la unitat comarcal.

L'altre exemple proposat és el del Berguedà (57) (fig. 5), encara més característic per a comprendre la diferència entre regió natural i regió geogràfica. Aquesta comarca, tal com apareix en el sentit popular i tal com amb petites variacions de límits ha estat acceptada per tots els tractadistes, s'apoya en dues unitats geogràfiques tan diferents i contrastades com la muntanya pirinenca, a tramuntana, i la plana de la Depressió Central catalana, a migdia. El sector que podem denominar Alt Berguedà comprèn tota la conca superior del Llobregat fins a l'entrada d'aquest riu en la Depressió Central. Es tracta, com tot el Prepirineu català, d'una sèrie d'alineacions muntanyenques orientades d'est a oest, que oscil·len entre els 1.500 i 2.500 metres d'altura, formades pels replegaments dels terrenys mesozoïcs de la serralada, en els quals el riu Llobregat s'hi ha encaixat en estrets congostos. Tant per l'altitud com per la naturalesa del rocam, predominantment calcari, aquesta part muntanyosa, moderadament humida i freda, es d'escàs valor agrícola, reduïda al conreu de cereals, patates, blat de moro i alguns farratges; en canvi, la ramaderia ovina hi té un desenrotllament moderat i els ramats són transhumants en bona part; demés compta amb bons boscos i la indústria minera del carbó. Els pobles són generalment petits veïnats que aprofiten els altiplans conreables i alguns poblats més grans que es beneficien de les possibilitats de conreu de les petites alineacions margoses intercalades en l'esquerp rocam calcari. El paisatge canvia bruscament al penetrar en la plana o Baix Berguedà. Les capes terciàries horitzontals determinen formes tabulars dilatades, esteses al voltant dels 500 a 700 metres d'altitud, en les quals el riu hi passa moderadament encaixat, sense formar congostos. L'agricultura, essencialment cerealista, però molt més variada que a la muntanya, hi pren una importància fonamental, tant a causa del clima més benigne, com per la possibilitat d'estendre's sobre superfícies planes i dilatades; en canvi, la ramaderia es redueix a poca cosa, així com el bosc. En compensació es desen-

(57) *Geogr., de Catalunya*, loc. cit., t. II, p. 181.

rotlla la indústria sobre tot al llarg del riu. Els pobles són agrupacions importants, de vida més pròspera que a la muntanya. La capital de la comarca, Berga, s'escau en el contacte d'aquestes dues grans unitats paisatgístiques que fisiogràficament pertanyen a dos conjunts tan diferents, com el Pirineu i la Depressió Central terciària. Precisament el seu emplaçament en el contacte explica la raó d'ésser de la ciutat, clau d'entrada a la muntanya pel camí de la vall, i justifica el seu caràcter de plaça forta així com la seva funció comercial en l'entroncament d'activitats econòmiques tan diferents, però complementàries entre la plana i la muntanya. Aquesta funció de Berga, representada per l'àrea d'influència del seu mercat, crea la unitat geogràfica, econòmica i social del Berguedà.

Finalment, un quart exemple, al qual abans s'ha fet referència, permet veure més clar encara com sovint les diverses unitats naturals i fisiogràfiques reflectides per l'homogeneïtat del paisatge, es reparteixen preferentment entre comarques diferents. Em refereixo a la massa muntanyosa intercalada entre la Plana de Vic i el Vallès, és a dir, al massís del Montseny i de les Guilleries pertanyent a la Serralada Prelitoral catalana. I encara més en el Gironès, en el qual, com pot veure's en el gràfic adjunt (fig. 7), no hi ha la més petita correspondència entre els límits comarcals i les unitats fisiogràfiques.

Aquests exemples mostren com la regió geogràfica poques vegades coincideix amb la regió natural; i àdhuc quan coincideix, el grau d'homogeneïtat és sempre molt més accentuat en la regió natural o en els sectors que en ella s'hi puguin diferenciar. La regió geogràfica, pel contrari, tendeix a englobar en una unitat superior uns quants conjunts naturals, en virtut de fets històrics i humans dels quals n'estableix la síntesi social i econòmica.

EL FACTOR HUMÀ COM CREADOR DE LA REGIÓ GEOGRÀFICA

El caràcter diferencial entre regió geogràfica i regió natural és que en la primera, demés dels factors físics, intervé el factor humà. I no pas com element gairebé passiu, segons creien els tractadistes del segle passat, sinó com agent actiu, creador del paisatge humanitzat, amb els seus conreus, cases, poblacions, vies de comunicació, barratges, fàbriques, etc., que no solament transforma el paisatge natural sinó que demés crea les estructures econòmiques i socials i els lligams històrics i espirituals propis de la regió geogràfica.

Vidal de la Blache a començaments de segle tingué ja una visió molt clara del problema quan concebeix la regió com «una combinació de la història del sòl i de la història dels homes» i precisa que són les activitats humanes les que diferencien les regions, les quals «a la llarga esdevenen com una medalla encunyada amb l'efígie del poble» (58), exactament, doncs, el contrari del que opinaven els primers tractadistes. Però a França aquesta visió certa de Vidal de la Blache es perdé entre els seus seguidors, sovint confosa amb la regió natural, que en les zones rurals coincideix en gran part amb la regió geogràfica, i acabà identificant-se com a Alemanya i Anglaterra amb el concepte de paisatge humanitzat. Així Max Sorre en 1958 defineix la regió com «l'àrea d'extensió d'un paisatge geogràfic» (59). En efecte, segons Juillard (60), fins al voltant del 1950

(58) Vegeu Juillard, loc. cit., 1967, p. 12.

(59) Loc. cit. i Juillard, 1967, p. 14.

(60) Loc. cit., 1967, p. 15.

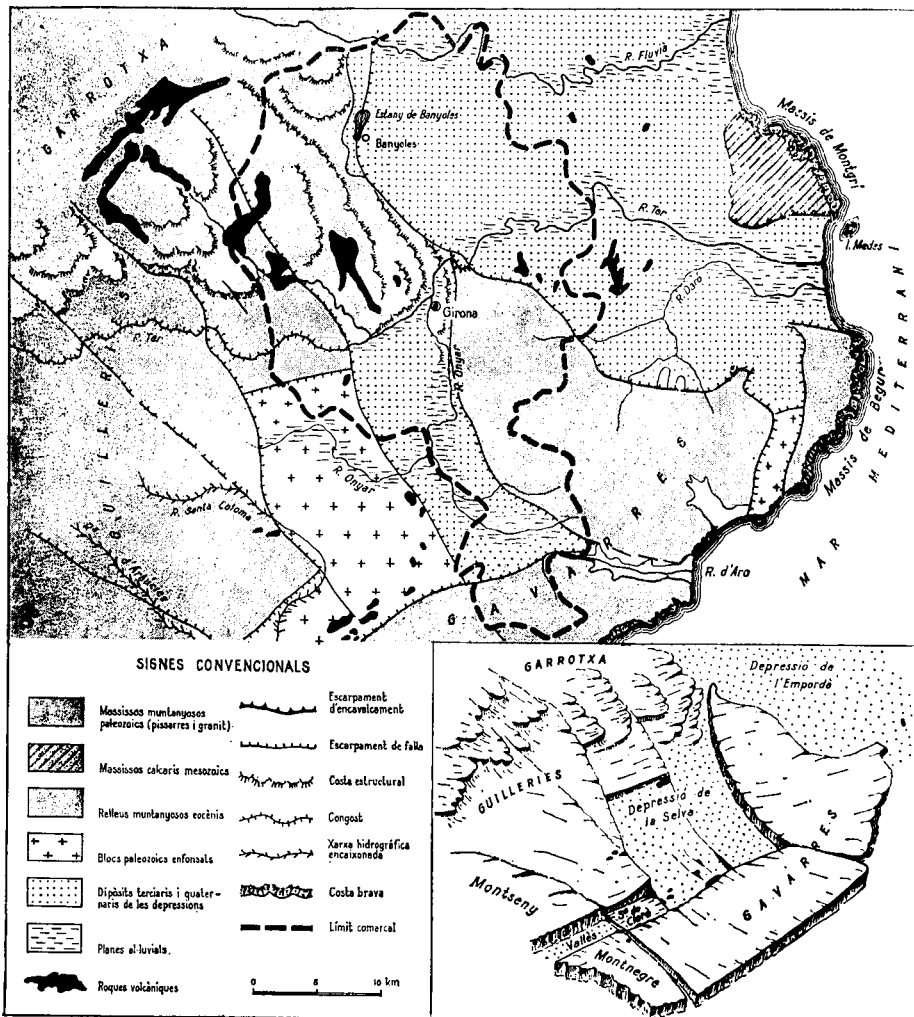

FIG. 7.

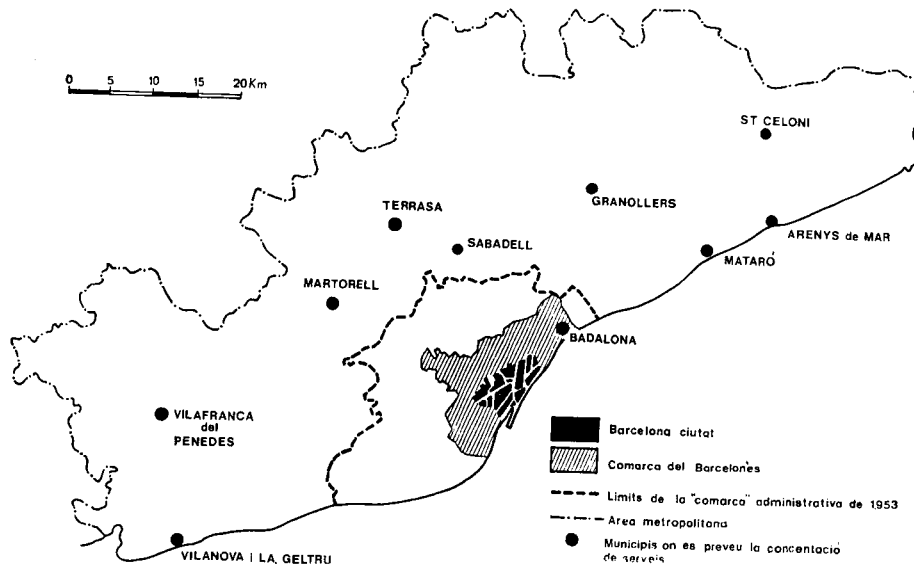

FIG. 8.

els geògrafs francesos es dedicaren sobre tot a les monografies regionals, afanyant-se en reconèixer les entitats *immutables prefixades* per la naturalesa, les quals constituïen el fonament de la geografia descriptiva.

Al principi, en la majoria d'aquests tipus d'estudis els conceptes de regió natural i de regió geogràfica resten tan identificats que l'únic que fa el geògraf és prendre la regió natural com escenari on emmarcar-hi les activitats humanes i investigar dintre d'aquest quadre les relacions de l'home amb el medi ambient. Tal és per exemple el sistema regional de Lautensach, comentat anteriorment (vegeu p. 433). Semblantment, la majoria de tractadistes de la regió natural no obliden les activitats humanes (Hartshorne, Hebertson, Unstead, etc.), però enquadrant-les sempre dintre del marc de la regió natural. El que interessava, doncs, és concretar la regió natural on s'havia d'encaixar l'home.

De totes formes, progressivament, es va prenent consciència del paper preponderant de les activitats humanes en la configuració de la regió geogràfica, les quals de moment no són més que un factor a tenir en compte. Altrament, com que els fets humans no obeeixen al principi de causalitat que regula els factors físics, llur extensió i límits seran molt diferents als d'aquests darrers.

Però quins són els fets humans que s'han de fer intervenir en la regió geogràfica? Car són molt més nombrosos i complexos que els físics, i ja hem vist com es precís, àdhuc sobre aquests darrers, tenir un criteri selectiu atenent llur importància relativa. Segons Hartshorne els més importants són aquells que afecten a major nombre de persones dintre del complex cultural (es a dir, humà). D'entre els més importants assenyalava les activitats econòmiques, la densitat de població, la disposició del poblament, importància relativa de la vida rural respecte de la urbana, etc., i alguns d'altres no materials, com la llengua. Considera l'agricultura com molt important en la caracterització de les regions geogràfiques: extensió dels conreus respecte a la vegetació espontània, classe de conreus i importància relativa, mètodes de cultiu (artigues, rotació de conreus, etc.), rendiment de la producció agrícola, etc. Així poden establir-se regions agrícoles a base del domini d'un sol conreu (per exemple, el Cotton Belt i el Corn Belt dels E.U.). Hahn ha intentat una altra divisió basada en gran part en l'instrumental de conreu, Waibel en els mètodes de cultiu, Kniffen estableix associacions complexes d'elements agrícoles, etc. (61). També es important de lligar l'explotació agrícola amb la ramaderia, amb la qual sol estar estretament relacionada, tal com ha fet Demangeon en caracteritzar les regions franceses (62). En realitat cada autor ha format el seu tipus de regió agrícola. Però els assaigs de conjunt més reeixits són els de Jones i Whittlesey (1932-36), Hartshorne (1937) i aquest autor i Dicken (1935-38) aplicats a Europa i Sud-Amèrica (63).

Però tal com succeeix amb els factors físics de la regió, el criteri monoconceptual, més que establir veritables regions geogràfiques, condueix merament, per important que sigui, a unes demarcacions agrícoles, de la mateixa manera que el criteri climàtic no pot desembocar més que en unes províncies climàtiques. No obstant, aquest procediment ha servit per a donar-se compte del paper diferenciador que les activitats humanes determinen en l'espai geogràfic. Així, valent-se, per exemple, de isopletes o línies d'igual intensitat d'explotació

(61) Hartshorne, 1939, p. 339.

(62) *Geografia Universal*, t. VII de la versió espanyola. Edit. Montaner Simón, 590 p., 170 figs. Barcelona, 1948.

(63) Hartshorne, loc. cit., 1939, pp. 339-341.

del sòl, apareixen delimitades certes àrees localitzades on assoleixen el màxim valor i que es van afuixant en allunyar-se de les zones centrals de cada regió. És el mateix que sovint s'observa al voltant dels pobles, sobre tot si són molt allunyats els uns dels altres; la màxima densitat de terres conreades i l'explotació en general del sòl és més intensa al voltant del poble i va perdent importància, amb l'aparició de clarianes de terres improductives o de conreus menys exigents, en allunyar-se dels nuclis habitats, ja sigui perquè aquests han escollit les millors terres, la qual cosa justifica llur localització, ja sigui que, per mor de la distància, aquelles es troben menys a mà. Aquest nucli agrícola central constitueix el rovell de l'ou de la comarca i sovint el que amb les seves activitats li imprimeix caràcter. Tindrem ocasió d'insistir-hi més endavant. Però ara serà bo de remarcar que aquestes àrees centrals de major concentració de les activitats humanes estan rodejades d'una aurèola de feble densitat de conreus, població, vies de comunicació intracomarcals, etc., que revelen una menor intensitat de la vida econòmica i estableixen, dintre de la continuïtat del quadre físic, una veritable diferenciació de comarca a comarca; són aquelles àrees perifèriques a les quals abans m'he referit i que es caracteritzen per la seva atribució comarcal dubtosa. L'home, doncs —com remarca Hartshorne—, «tendeix a desenvolupar límits molt més accentuats que els establerts per la naturalesa» (64). És, doncs, el primer i més important factor de diferenciació regional.

En lloc de valdre's dels aspectes agrícoles, d'altres geògrafs han posat llur accent en el paisatge, doctrina desenrotllada especulativament sobre tot pels alemanys, però igualment intuïda i tractada empíricament pels francesos. Entenent com a tal no solament el paisatge fisiogràfic, sinó el paisatge humanitzat, és a dir, inclosos tots els aspectes humans que hi tenen una plasmació material: conreus, cases, obres públiques, fàbriques, etc., el «land cover» dels anglosaxons; o bé prefereixen de tenir en compte únicament els aspectes que representen l'aprofitament del sòl, o «land-use» (65).

És per tant molt més complet que la regió agrícola, car abarca un gran nombre de factors, per bé que no tots, com són per exemple els aspectes econòmics i culturals que no tenen una concreció paisatgística.

L'estudi del paisatge condueix a delimitar àrees relativament homogènies que són les més característiques i les que donen personalitat a la comarca. És, doncs, un pas més encaminat a delimitar aquelles àrees centrals de les quals s'ha fet menció en tractar de l'explotació agrícola, però referides ara al conjunt de manifestacions humanes. Aquestes àrees han estat denominades pel geògraf austríac J. Sölch (1924), *chora*, i el nom ha estat molt acceptat. La *chora*, és a dir, el cor de la regió geogràfica, pot tenir qualsevol grandària i es pot subdividir en unitats cada cop més homogènies. D'altres autors, com Penck, han utilitzat aquest mot en el sentit de la més petita unitat homogènia de paisatge, confonent-se aleshores amb l'*ecotop* dels ecologistes. Les *chores* estan rodejades d'una aurèola de terres menys característiques i generalment de feble activitat econòmica. Això explica que, paradoxalment, entenguem, per exemple, com Plana de Vic, no solament la part plana de la comarca, que és la que li dóna el nom i la personalitat, sinó el seu marc muntanyós, que ja no és pla i que té unes característiques físiques i humanes ben diferents; aquella part plana seria, doncs, la *chora* de la comarca.

(64) Loc. cit., 1939, p. 344.

(65) Idem., id., p. 347-356.

En resum, les activitats humanes, en qualsevol de llurs aspectes, tendeixen a establir una diferenciació del medi natural, susceptible de donar lloc, en alguns casos, a unitats regionals concretes i ben delimitades.

LA CIUTAT ELEMENT INTEGRADOR DE LA REGIÓ

Però el veritable factor d'integració regional i que sembla decisiu és un altre: l'existència d'un centre econòmic, social i cultural, aglutinant i coordinador, on s'organitza la vida comunitària, suficient per a irradiar la seva influència fins els límits de la regió. Per a alguns això és tan important que hom arriba a afirmar que la vida regional de la «Meseta» espanyola és a penes existent a causa de l'escàs desenvolupament de la vida urbana, és a dir, dels grans centres capaços de projectar la seva influència a un espai suficientment gran. Cal aclarir que hom es refereix a les grans regions geogràfiques més que a les unitats comarcals. Però els fets, «mutatis mutandi», són els mateixos.

Aquesta idea es troba implícitament reconeguda en molts d'altres autors quan parlen de la regió com un espai de vida en comú, la qual ha de localitzar-se en un centre urbà. Kayser (66) és terminant quan diu que «la regió és l'espai polaritzat que s'organitza al voltant d'una ciutat». Jefferson (1931) diu que les ciutats no creixen per si mateixes, sinó gràcies a les regions que les creen en llocs centrals amb el fi de realitzar certes tasques comunitàries (67). Christaler n'ha fet el fonament de la seva coneguda *teoria dels llocs centrals* i els economistes hi basen llurs regions econòmiques i els plans de regionalització. Així mateix la Divisió Territorial feta per la Generalitat de Catalunya es basa sobre tot en el mapa de mercats i en l'àrea d'atracció de cada vila-mercat, la qual sovint desborda els quadres homogenis, com en el cas de les Garrigues i de la Segarra, per la qual cosa ha estat criticada per aquells que no tenen en compte aquell fet primordial. En canvi és curiós de constatar com aquesta idea de la funció de la ciutat, que sembla capital en el concepte de regió geogràfica, passà pràcticament desapercibuda als geògrafs sobre tot germànics que han teoritzat sobre el paisatge geogràfic, tal com per exemple Lautensach.

Dickinson en la seva obra traduïda al castellà: «Ciudad, Región y Regionalismo» ha explanat la doctrina de la ciutat com centre coordinador de la vida regional i ha definit les diverses tasques o funcions que deu realitzar. La ciutat és filla de la regió, però a son torn contribueix a crear la regió i donar-li unitat. És més, per a alguns geògrafs, com recorda Labasse, la importància de la ciutat és tal que no és la regió la que crea la capital, sinó que és la pròpia ciutat la que ha forjat la regió (68).

Les tasques comunitàries, que estimulen i caracteritzen la vida regional de les ciutats que els geògrafs francesos han nomenat «*naturals*» o «*centres nodals*» (Vidal de la Blache), serien segons Blanchard (1935) les corresponents a les activitats administratives, polítiques, judicials, militars, intel·lectuals, econòmiques, distribució de béns, mercat intermediari amb l'exterior, trànsit de mercaderies, etc. La regió geogràfica és, doncs, una àrea caracteritzada per unes activitats comunes, interessos lligats i una organització adequada, gràcies a les comunicacions que l'enllaçen amb la seva capital.

(66) Loc. cit., edic. esp., p. 327.

(67) Dickinson, loc. cit., p. 40.

(68) Loc. cit., 1966, p. 404.

D'aquesta forma la regió és abans que tot, i per obra de l'acció integradora de la ciutat, una *unitat social*: «la unitat formada per la comunitat és una àrea geogràfica caracteritzada per una gran homogeneïtat en els seus serveis i en la seva organització, que rodeja i inclueix un nucli central en el qual recolza» (69). O com diu Vidal de la Blache, «una àrea de vida en comú». «Una àrea en la qual la gent està lligada per mútues dependències procedents d'uns interessos comuns» (70). La regió es converteix, doncs, en una associació geogràfica de les relacions humanes en l'espai, en la que l'essencial són els fenòmens comunitaris: intensitat de tràfic, economia, vincles culturals, costums, nivell de vida, institucions docents, etc.

Entesa així la regió deixa de caracteritzar-se com unitat formal per a esdevenir una *unitat funcional* que s'estén fins allí on arriba la seva àrea d'influència. D'aquí a la idea primera de la regió natural o de la regió geogràfica, concebudes com una configuració del paisatge, hi ha realment un abisme. Més que un concepte ideogràfic passa a ésser un concepte nemotètic.

De la mateixa forma que hi ha una divisió jerarquitzada de les regions naturals hi ha també, segons la seva importància i radi d'atracció, distintes jerarquies de regions geogràfiques i de llurs corresponents centres nodals. El centre més elemental és la *vila-mercat* amb un radi d'atracció que generalment es redueix als pobles que poden anar i venir en una jornada, la del dia de mercat; allí on els homes porten a vendre o a emparaular les collites i les pagues a vendre els ous, l'aviram o els formatges de fabricació casolana, on hom adquireix les eines, la maquinària per les feines del camp, els adobs i els articles de vestir i de la casa, on hom troba els serveis administratius, econòmics i sanitaris que no hi ha en el llogarret. Són viles tranquiles que únicament s'animen un dia a la setmana o per les fires un dia o dos a l'any, durant els quals es reuneix una multitud insòlita i acolorida, que després de fer les seves vendes circula lentament, tafanejant aparadors i anant de botiga en botiga, omplena fondes i cafès i parla animadament sota les voltes de la plaça o pels carrers amb parents i amics que aquell dia han coincidit allí; al migdia o al capvespre emprèn el retorn amb carros, tartanes i avui també amb tractors, cotxes particulars i autos de línia que omplenen les carreteres i els camins polsosos que irradien de la vila, la qual resta mig endormiscada la resta de la setmana.

La major facilitat de comunicacions que ha introduït l'auto ha fet per una banda que el radi d'atracció dels mercats de les viles més importants i ben proveïdes s'estengués als mercats de menor categoria; i per altra, perquè a les poblacions més importants qualsevol dia es bo per anar a mercat i no cal esperar un determinat dia a la setmana. Altrament la contractació del bestiar, que abans es feia a les fires i mercats, ara es fa en gran part a les pròpies cases de pagès, per on periòdicament passen els ramblers amb camions i s'enduen els animals. Tot, doncs, contribueix a la decadència dels petits mercats comarcals o subcomarcals que van restant absorbits per les capitals properes. Demés els centres comarcals menors (subcentres d'alguns autors), no poden reunir tota mena de serveis i per a la majoria de funcions especialitzades depenen d'un altre centre principal, de superior categoria: la capital de la regió. A casa

(69) Dickinson, loc. cit., p. 23.

(70) Idem., id., p. 23.

nostra, aquestes darreres són centres d'uns 50.000 habitants. Així, per exemple, les comarques de l'Empordà, Alt i Baix, la Garrotxa i la Selva disposen del seu propi mercat o mercats, però totes elles s'integren en una unitat regional més important que té per capital Girona, la qual no solament fa de mercat de la seva pròpia comarca, el Gironès, sinó de centre administratiu i econòmic de la regió de Girona, tal com fou delimitada en la Divisió Territorial de la Generalitat. Així cada centre regional de categoria superior està rodejat d'altres centres secundaris. L'«Atlas Comercial de Espanya», confeccionat per les Cambres de Comerç, posa en evidència aquests dos tipus de centres, que denomina *mercats principals* als d'àmbit comarcal i *secundaris* als d'àmbit regional.

Anàlogament, per integració de diverses regions de magnitud mitjana s'arriba a la gran regió amb una metròpolis com capital, en la qual es concentren i es subordinen els serveis d'altres capitals regionals menors o mitjanes. Així apareix la regió constituïda exclusivament per una *àrea metropolitana*, el cas de Barcelona (fig. 8), per exemple, on la capital no és una unitat netament definida, sinó més aviat és una conestellació de ciutats (*conurbació*) agrupades entorn de la capital pròpiament dita i en la qual es centra la banca i les activitats comercials, la *city* dels anglesos. Segons Jefferson, la metròpolis és sempre desproporcionadament gran i sobre tot expressiva de la capacitat econòmica i del sentiment nacional. Les ciutats que la rodegen son satèl·lits que en gran part depenen d'ella, amb nuclis fabrils, ciutats dormitoris, etc., i que gairebé sense gradació passen a l'àrea suburbana de la capital. La funció de la metròpolis és doble, com el de la capital regional mitjana. Per una banda és el centre local de la seva pròpia àrea; el Barcelonès en el cas de Barcelona. I per altra, és la ciutat coordinadora de l'activitat econòmica i el centre cultural i espiritual de la gran regió.

CARÀCTER DINÀMIC DE LA REGIÓ GEOGRÀFICA

A través d'algun dels trets de la regió geogràfica, com per exemple el paper que hi exerceix la vila-mercat, es podria endevinar ja que l'àrea de una regió pot variar amb el temps en augmentar o disminuir l'esfera d'atracció del seu centre. Altre tant es produeix amb els canvis dels medis de locomoció, els quals permeten traslladar-se fàcilment a mercats cada cop més llunyans. Tal és el cas a Catalunya dels mercats acoblats a les fires de bestiar (Bellver, Prades, algunes fires de camp, etc.).

Això suposa un concepte dinàmic de la regió, enlloc del relativament estàtic o immutable propi de l'anomenada regió natural. Aquest caràcter dinàmic ja expressat clarividentment Pau Vila, en el seu estudi de conjunt sobre les comarques catalanes, quan diu: «no hi ha cap comarca immutable»... «guardem-nos de seguir en la recerca d'un continent determinat quan està vist que aquest varia de forma a través del temps. Al capdavall les comarques són afaiçonades pels homes» (71).

En efecte, la tendència és l'evolució vers comarques cada cop més extenses, ja sigui per l'absorció dels petits mercats en benefici d'altres veïns més importants, ja sigui per les transformacions sofertes per l'economia o les communi-

(71) Loc. cit., 1931, p. 117.

cacions. Tenim un bon exemple en la comarca del Barcelonès. A començaments de segle Barcelona, amb la creixença dels seus tentacles, únicament havia englobat els nuclis perifèrics del pla que rodejava les seves muralls: Gràcia, Horta, Santa Eulàlia, Sarrià, etc. Camps de conreus i alguna fàbrica isolada la separaven encara dels pobles, rurals en gran part, propers als cursos del Besós i del Llobregat i sobre els quals es pot considerar que exercia la seva influència directa com centre comarcal, ultra la seva funció com capital econòmica de Catalunya. Quan en 1933 fou establerta la divisió de la Generalitat, estaven a punt d'ésser englobats molts dels nuclis darrerament esmentats, com Santa Coloma, Sant Adrià, Badalona, Esplugues, Sant Joan Despí, etc., però encara eren poblacions diferenciades i relativament petites comparades amb la capital; i d'acord amb aquestes particularitats fou delimitada la comarca. Avui la conurbació barcelonina ha desbordat àmpliament aquell quadre amb dues ciutats de més de 100.000 habitants i una de 200.000, ultra la capital, i alguns dels nuclis que figuraven aleshores com pertanyents a la comarca veïna del Baix Llobregat han passat a ésser pràcticament, simples barris o carrers de la metròpolis, com és el cas de Cornellà, que ja no és lògic que no figuri en el Barcelonès.

En estudiar, en la tercera part d'aquest treball, la regió econòmica insistirem sobre el tema de la dinàmica regional.

REGIONS HOMOGÈNIES O FORMALS I REGIONS POLARITZADES O FUNCIONALS

Pels exemples que s'han anat veient hi ha molt poques regions naturals que coincideixin amb una regió geogràfica. En general les regions geogràfiques, àdhuc les de menor categoria com són les comarques, estan constituïdes per la integració de diverses àrees naturals ben diferenciades, sovint pertanyents a grans regions naturals distintes, com en el cas ja citat del Berguedà o del Vallès. La norma general és, doncs, que la regió geogràfica estigui integrada per unitats heterogènies, de recursos econòmics variats, tals com plana i muntanya, secà i regadiu, etc., simbiosi de la qual l'home treu un benefici.

No obstant, existeixen regions que per llur configuració i funcions poden ésser qualificades de relativament homogènies, i en les quals impera el mateix tipus de relleu, clima i vegetació i d'activitats humanes d'acord amb l'homogeneïtat del medi ecològic. Un exemple d'elles pot ésser la Segarra, altiplà de 600 a 800 metres d'altura constituït a expenses de les capes oligocèniques gairebé horitzontals de la Depressió Central catalana (fig. 11). El relleu es resol en una sèrie de plataformes estructurals extenses, disposades en graderia a causa de l'alternança de capes calcàries dures amb bancs més tous, gresencs o argilosos, entallades per les capçaleres de la xarxa hidrogràfica divergent que neixen en aquest altiplà que fa de partió d'aigües entre els rius que desguassen directament al Mediterrani: Llobregat, Francolí, Gaià, etc., per un costat, i els que fan cap a l'Ebre, per l'altre. L'altitud i el caràcter continental del clima s'acusa en la vegetació, en la qual el bosc perennifoli típicament mediterrani es barreja ja amb el roure, i en els conreus, que resten reduïts gairebé als cereals, excepte en les parts més baixes i temperades; és la comarca tradicionalment bladera de Catalunya. Els pobles solen ésser petits caserius d'uns centenars d'habitants,

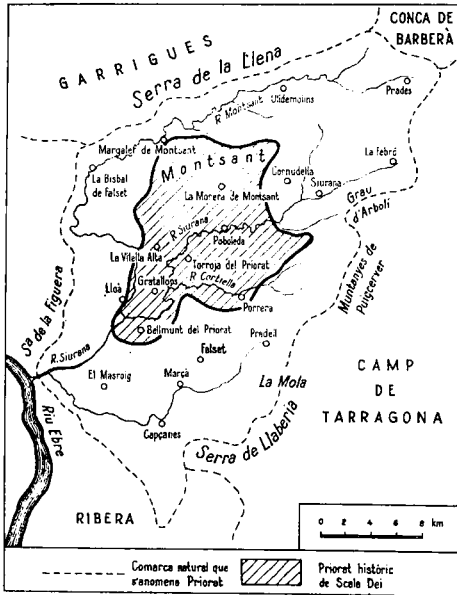

FIG. 9.— *El Priorat*. La part central de la comarca, la més característica, correspon a l'antic Priorat de Scala Dei; representa la zona «Compagne».

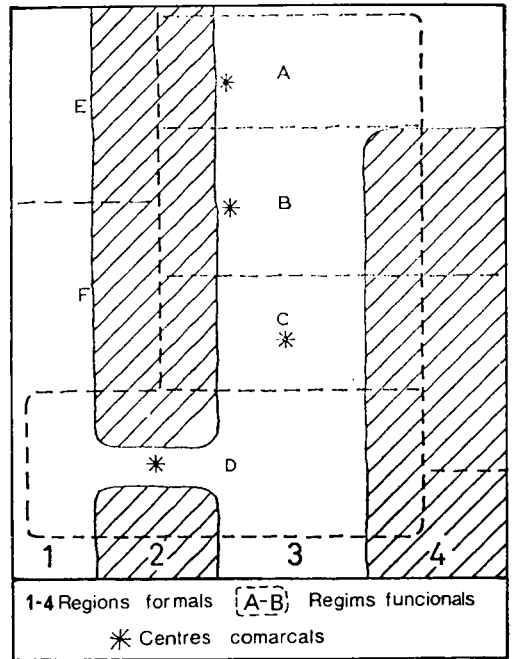

FIG. 10.— *Relacions entre regions formals i regions funcionals, segons Minshull*. Cada regió funcional comprèn varies porcions de les formals representades per les faixes 1 a 4.

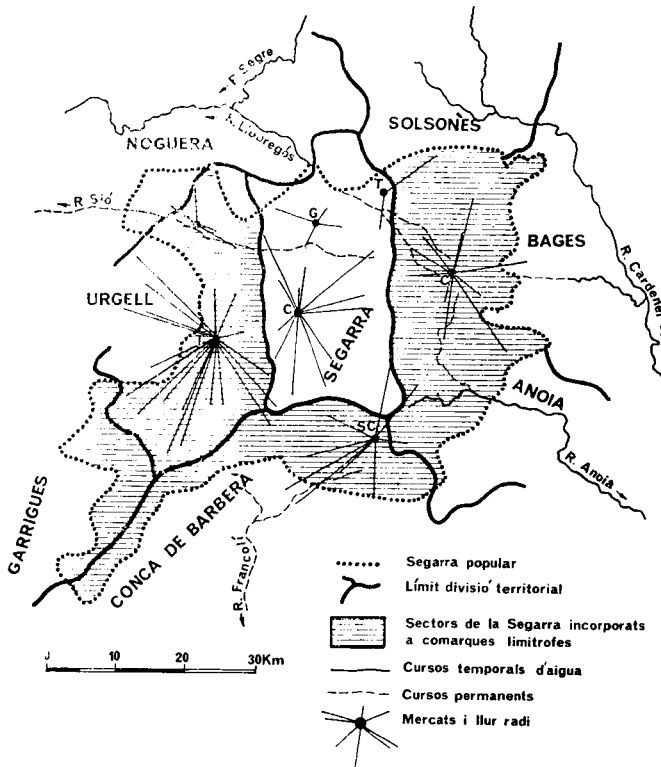

FIG. 11.— *La Segarra, exemple de regió formal*. Un altiplà estructural que serveix de divisòria d'aigües, sense un centre comarcal important, o, si es vol, comarca plurinodal.

apinyats, llurs cases de pedra al redós d'un vessant aturonat i sovint presidit per l'espadanya d'una església romànica. Aquests motius paisatgístics es repeteixen d'un extrem a l'altre de la comarca creant una veritable homogeneïtat formal. Altrament, la xarxa hidrogràfica divergent encamina les comunicacions locals cap a les conques dels rius mediterranis o cap a les terres urgellenques. La vida comunitària d'aquestes terres poc poblades i gairebé exclusivament agrícoles està feblement desenrotllada, car la dispersió de les vies naturals fa que no hi hagi cap vila-mercat que veritablement atregui el conjunt de la comarca, malgrat la qual cosa la consciència popular sobre la Segarra és viva, com acusa l'enquesta que el seu dia féu la Generalitat i l'extensa àrea que li ha estat atribuïda per tots els tractadistes de les comarques catalanes. Els petits mercats que la capten radiquen en la perifèria: Calaf, Cervera, Guissona, Santa Coloma de Queralt, i emmenen cap a ells amplis sectors de la comarca; per això no fou possible en la repetidament aHudida Divisió Territorial de Catalunya conservar la seva unitat administrativa, que no coincideix ni de lluny amb la regió geogràfica popular, molt més ampla. És un cas, doncs, que podem calificar-lo de regió homogènia, definida principalment per la seva configuració i particularitats del medi físic. En aquest tipus de regió o regió formal es repeteix monòtonament un mateix tipus d'ecotop, tal com hom ha vist a la Vall d'Aran. La regió formal és, doncs, molt més pròxima a la regió natural, car en general ve definida pels seus caràcters físics creadors d'un medi homogeni.

Però el cas més general és el de la comarca heterogènia, constituïda per diverses unitats formals molt diferents, solidàries gràcies a les activitats humanes, ordinàriament de tipus econòmic. En ella els treballs dels homes depenen fortament els uns dels altres, constituint un conjunt solidari que ha creat estructures socials i econòmiques adequades al seu comès. És el cas clàssic de «la unitat en la diversitat», com diu Minshull. Es tracta de les anomenades *regions funcionals*. Aquest tipus de regions són per descomptat poc perceptibles a primer cop d'ull, més dificultoses de delimitar i manquen de l'homogeneïtat paisatgística tant seductora al geògraf.

Ordinàriament, les regions funcionals estan fortament polaritzades vers un centre nodal que n'assumeix la funció rectora o capitalitat de la regió. D'aquí el nom de *regions nodals* que els donà Vidal de la Blache, o *polaritzades* amb el qual també se les designa. L'àrea de captació d'un mercat, la densitat de circulació al voltant del centre nodal, la distribució radial de la xarxa viària, la densitat de serveis, etc., són altres tantes manifestacions del caràcter polaritzat de la regió.

Entre les comarques catalanes n'hi ha nombrosos exemples; la majoria, però (recordem ara els casos de la Llitera, la Noguera, Solsonès i Berguedà), està formada en cada una d'elles per un sector pireneic i un sector pertanyent a la plana central de Catalunya, unificats per una vila-mercat situada en el contacte d'ambdues regions naturals.

El cas de màxima polarització seria la *regió metropolitana*, en que el centre nodal ocupa una bona part de la comarca i les activitats de la conurbació giren al voltant de la metròpoli.

No obstant les aparences, la distinció entre regió formal o homogènia i regió funcional o polaritzada no és sempre tant tallant com sembla a primera vista. En efecte, si s'ha considerat com essencial pel concepte de regió geogrà-

fica el que constitueixi una unitat social, un espai de vida en comú, tota regió, àdhuc la formal, estarà més o menys polaritzada. Altrament, si no hi ha vida comunitària, no hi ha regió geogràfica, sinó simplement una regió natural amb uns fets humans superposats i en concordança amb el medi ecològic. Però així que aquesta associació —medi i home— es prou important per a constituir una unitat social, amb funcions pròpies, esdevé ja una regió, en la qual els límits de la regió natural coincideixen amb la regió geogràfica o en difereixen poc. Tal succeix amb la Segarra, regió formal sense centre nodal únic, encara que hi hagi petits focus de polarització (regió plurinodal). Un altre exemple que cal recordar és el de la Vall d'Aran, cas que pot fer-se extensiu a totes les altres valls del Pirineu axial: Alt Ribagorça, Pallars Sobirà, Andorra, etc. Pel fet de constituir una vall d'alta muntanya, ben individualitzada per la unitat que li proporciona el dispositiu hidrogràfic i la relativa homogeneïtat del paisatge muntanyenc, podríem considerar-les com una comarca formal, però en canvi el grau de solidaritat establert entre els seus diversos sectors econòmics és molt més gran que en moltes d'altres comarques netament nodals; per tant, per l'aspecte humà l'hauríem d'incloure entre les regions polaritzades. Aquest darrer criteri segueix Minshull (72) amb el tipus de regió ideada per Le Play a mitjans del segle passat, basat precisament en la distribució d'activitats al llarg de les valls d'alta muntanya, en les que el sector superior és predominantment ramader i forestal i el sector inferior és ja agrícola, la qual cosa produeix una forta solidaritat entre les economies de la part alta i baixa de la vall, tal com veiem que existeix en el Pallars o en la Ribagorça els sectors Jussà i Sobirà.

Així en realitat, més aviat que en termes absoluts, s'ha de parlar de regions en les que predomina el caràcter formal i de regions on el caràcter funcional té més importància que aquell.

Altrament s'ha de tenir en compte que a mesura que augmenta la jerarquia de la regió geogràfica canvia l'escala de valors determinants de la integració, exactament com ens passava amb la regió natural. Per a les unitats més elementals, la comarca o subcomarca, sovint la regió natural, pesa en forma decisiva, àdhuc encara que no coincideixi amb la regió geogràfica, però almenys s'hi aproxima. Car a mesura que aquelles unitats es fragmenten, es fan més homogènies, i les relacions entre les formes de vida i el medi són encara més estretes i evidents, fins arribar a l'ecotop, en què ja no és possible de diferenciar la unitat física de la humana. En canvi, allí on el factor humà comença a esdevenir decisiu és en la integració d'aquestes unitats elementals en unitats de categoria superior, gràcies unes vegades a l'àrea d'atracció d'un mercat que absorbeix en benefici propi algunes unitats heterogènies (la Plana de Vic, el Camp de Tarragona, per exemple); d'altres a l'existència d'un determinat conreu que crea la similitud de formes de vida entre els pobles veïns i la solidaritat d'interessos (la vinya en el Priorat); freqüentment per la necessitat d'intercanvi de productes procedents d'unitats naturals heterogènies i d'economia complementària (alta muntanya, principalment ramadera, i baixa muntanya, dominantment agrícola, com el Pallars, la Ribagorça o el Berguedà).

I si és així per a les comarques, més important és encara el factor humà com element d'integració de la regió geogràfica mitjana i gran. Esquematzant

(72) Minshull, loc cit., p. 40.

es pot dir que les comarques són les unitats geogràfiques més pròximes a la regió natural; que en la regió mitjana el factor físic perd importància, bé que perduri en alguns aspectes, per exemple en el paper orientador de les comunicacions; i en les grans regions el seu paper és negligible en front dels factors humans i sobre tot econòmics.

Així, si prenem l'exemple de la regió lleidatana, es veu com en la diferenciació comarcal juga un paper important el relleu i el clima i en general els factors físics, en la configuració de les comarques de muntanya: Pallars, Ribagorça, Alt Urgell, Andorra; en les de caràcter mixte: Llitera i la Noguera; i en les de plana de clima àrid: Segrià, Urgell, Garrigues, Ribera del Cinca. En canvi, totes aquestes comarques, orientades per la xarxa viària, graviten vers Lleida que és la capital econòmica d'aquest conjunt heterogeni de l'occident de Catalunya, en el qual l'economia de la plana i de la muntanya es complementen mútuament. El relleu no hi té més importància que com orientador de les vies de comunicació, però el que realment compta en la gran heterogeneïtat del conjunt, són els lligams econòmics de la capital amb els centres comarcals que exerceixen el paper d'intermediaris. Altrament, la integració de la regió lleidatana en el conjunt català obeeix a molts d'altres factors, històrics, socials, culturals i econòmics entre els quals pesen molt poc, tot i no ésser completament negligibles els factors físics, que més aviat l'agermanarien amb les terres aragoneses de la Depressió de l'Ebre (73), com pretenen els que ingènueament (?) supediten aquestes realitats geogràfiques a la teoria de la regió natural, avui completament superada.

PERSONALITAT CARACTERÍSTICA DE LA REGIÓ GEOGRÀFICA

Establerta la distinció entre regió natural i regió geogràfica, convé ara de precisar en termes els més concrets possibles el caràcter essencial de la regió geogràfica.

El problema fonamental de la regió geogràfica, qualsevol que sigui la seva categoria, des de la comarca a la gran regió, és destriar quins són els principis d'integració, el fet o fets capaços de transformar unes unitats elementals i inconnexes en un tot solidari, en una unitat social dotada de personalitat pròpia.

Unes vegades el factor d'integració és la influència d'un mercat que absorbeix en benefici propi algunes àrees pròximes, de característiques heterogènies: el cas de Vic, com mercat no solament de la «Plana», sinó de bona part dels massissos muntanyencs que l'envolten (Montseny, Guillerics, Cabrerès, etc.) Altres vegades és l'existència d'un determinat conreu que crea entre els pobles veïns formes de vida i fortes relacions econòmiques, com la vinya al Priorat i al Rosselló. Sovint és la necessitat d'intercanvi de productes procedents d'unitats naturals heterogènies i d'economia complementària, per exemple entre zones agrícoles i zones ramaderes veïnes, com és el cas del Berguedà; o bé, en l'alta muntanya, les exigències de la vida pastoral que obliga a relacionar el sector de les pastures d'hivern amb les d'estiu i crea llaços de solidaritat entre la part alta i la baixa de la vall, com en els casos del Pallars i la Ribagorça.

Si l'element aglutinant i cohesionador és dominantment d'ordre físic, tal com en un país de muntanya pot ésser-ho la disposició convergent de la xarxa

(73) Les terres de Lleida, loc. cit., 1971.

viària, subordinada a l'eix de la vall, aleshores la unitat natural —en aquest cas la conca hidrogràfica— i la geogràfica podran coincidir en gran part o totalment, bé que aquesta última es caracteritzi per uns fets humans que li donen una determinada personalitat. És el que succeeix, per exemple, amb Andorra, on la comarca coincideix amb la conca hidrogràfica de la Valira, o bé amb la Vall d'Aran. Ara, si el fet aglutinant és sobre tot de tipus humà i poc condicionat per la naturalesa, la regió geogràfica i la regió natural seran independents una de l'altra.

En tot cas és sempre, doncs, un fet *humà, econòmic o social*, que estén la seva influència a un conjunt d'àrees naturals semblants o diferents, donant-los cohesió i personalitat.

Aquesta personalitat que caracteritza la regió geogràfica és quelcom difícil de precisar, com ho són els trets personals, fisonòmics o psicològics, que diferencien uns homes dels altres. En tot cas és una propietat nova que apareix amb la regió geogràfica, petita o gran, i de la qual n'estan mancades les unitats elementals que la integren. Com en la vella distinció kantiana, les propietats del tot i de les parts son diferents, car les del conjunt no resulten d'una simple addició de les propietats dels seus components, sinó que n'apareixen de noves. És aquesta personalitat de la regió el que dona origen a les denominacions comarcals tan vives sempre en la consciència popular i que àdhuc a voltes fa atribuir a llurs habitants determinades característiques psicològiques o de llengatge. Segons Whittlesey, el grau de consciència popular és un bon argument en favor de l'existència d'aquestes unitats regionals, sempre que en participi la majoria de la població i que no sigui un cultisme d'introducció relativament recent. Per això recomana en l'enquesta que s'investigui l'origen individual d'aquest estat de consciència.

La primera tasca de l'investigador de la geografia regional consistiria en assenyalar aquestes unitats geogràfiques i copsar-ne els trets característics que defineixen la seva personalitat. Veiem com enfocar aquest problema.

Anteriorment ja s'ha destacat que en la regió generalment cal separar el cor (*chora*), que participa dels trets comuns a la regió i que per tant és el sector més característic, i la part perifèrica en la qual aquells trets es dilueixen o són més anodins. Evidentment, si s'han de buscar uns aspectes característics, ha d'ésser en el cor de la regió, el qual generalment envolta la seva capital. Això serà possible sobre tot en les regions que tenen una àrea central homogènia, afaïçonada pel conjunt de factors físics i humans que intervenen en l'estructuració regional.

Derwent Whittlesey, que ha fet una anàlisi completíssima del pensament americà sobre la regió en el seu article «The Regional Concept and the Regional Method» (1954) i al qual ja m'he referit algunes vegades, preconitza el sistema que anomena *compage*, vell mot anglès difícil de traduir i que pot ésser més o menys equivalent al que els geògrafs francesos denominen *originalitat* o *personalitat* de la regió. Defineix a aquest concepte dient que és «quelcom de menor que l'espai total (de la regió), però que inclou tots els aspectes físics, socials i biològics del medi al qual estan associats funcionalment per l'ocupació de la Terra per l'home» (74). Definit així el *compage* seria difícil de separar de la *chora*, però el sistema consisteix fonamentalment en seleccionar d'en-

(74) Whittlesey, loc. cit., 1954, p. 19, i Minshull, loc., cit., pp. 120 i seg.

tre els molts factors que intervenen en el cor de la regió aquells que siguin més importants i representatius. Amb aquesta finalitat, enumera una vintena de factors o aspectes importants els quals agrupa en tres apartats: 1) aspectes importants del paisatge; 2) mètodes i gèneres de vida; i 3) altres aspectes de la vida social. Després d'analitzar cada un dels factors, cal ordenar-los de major a menor importància, sobre tot considerant que els principals seran aquells que influeixen sobre un nombre més gran dels factors restants. I finalment escollir d'entre ells el o els factors de major significació, els quals podran no ser sempre els mateixos o variar l'escala jeràrquica de valors en passar d'una comarca a l'altra.

Posem un exemple per tal d'aclarir aquest concepte: el cas del Priorat. Indubtablement la seva activitat més representativa és la viticultura, que gairebé assoleix caràcter de monocultiu en la part que es considera més típica de la comarca. Però hi ha moltes altres comarques pròximes que són també dominantment vitícoles i no tenen la fesomia del Priorat. Aleshores cal afegir a aquell caràcter l'altre tret que dóna personalitat al Priorat: el relleu, caracteritzat per una sèrie de petites valls de carenes arrodonides, bastant encaixades en la llicorella gresenca del carbonífer, la qual, com és sabut, dóna una qualitat determinada al vi. Els dos trets, doncs, que donen personalitat a la comarca i expressen el seu *compagne* són el relleu esquistós i abarrancat i la viticultura. En canvi a la perifèria del que encara es considera Priorat geogràfic, distint del Priorat històric, com ha demostrat documentadament Josep Iglésies, aquelles característiques es perden (75) (fig. 9). El relleu canvia sobre el granit, les calcàries triàsiques o les pudingues aligocèniques que rodegen les pissarres paleozoiques, i a més la vinya dóna uns mostos de qualitat molt inferior i comparteix el sòl amb altres conreus més adients: cereals, ametllers, olivera, etc. El *compagne* de la regió es compren que pugui variar amb el temps i àdhuc ésser interpretat diferentment segons el geògraf. Al final, doncs, topem sempre amb un grau major o menor de subjectivitat en l'apreciació dels fets regionals. Minshull estableix les següents relacions entre la regió tradicionalment entesa i el *compagne* (76):

Regió tradicional

1. Importància del relleu que emmarca la regió.
2. Èmfasi sobre l'extensió, forma, dimensions i localització.
3. Pressuposta que aproximadament els límits de tots els factors coincideixen.
4. Enumeració rígida de tots els factors ordenats sistemàticament.
5. Concepte enciclopèdic i no sempre fàcilment comprensible.
6. Preocupació per l'aspecte físic.

Compagne

- Importància del centre de la regió.
- Èmfasi sobre el cor de la regió i les seves característiques.
- Definició mitjançant els límits d'un sol factor o un nombre molt reduït.
- Variabilitat del nombre de factors a considerar i de llur importància relativa.
- Criteri selectiu dels factors escollits basant-se en el seu genuí interès.
- Consideració de l'home com factor central.

(75) Loc. cit., 1930, i Geogr. de Catalunya, loc. cit., vol. III, pp. 155 i seg.

(76) Loc. cit., p. 143.

Aquesta labor de caracteritzar la personalitat de la regió es certament un art difícil i té sempre quelcom d'individual. Com recorda Linton, la gràcia del geni dels geògrafs francesos és precisament haver fet comprensible i viva la caracterització de l'essència d'una regió. Quan manca aquesta gràcia la imatge de la regió es perd entre detalls, i els arbres impedeixen de veure el bosc. Per a Gilbert (77) aquesta labor és irreductible a normes fixes. No n'hi a prou en descriure cada un dels elements que integren la regió per a comprendre-la, de la mateixa manera que els detalls d'una cara o l'anatomia del cos no serveixen per a conèixer la personalitat d'un individu. Escatir la personalitat d'una regió és una tasca tan difícil com definir els trets psicològics o morals d'una persona, ja que, en el fons, es tracta també d'una personalitat humana, en aquest cas col·lectiva. Cada regió és única en sí mateixa, com no hi ha cap persona exactament igual a una altra. Per a Gilbert i alguns del seguidors de la tendència britànica la investigació de les unitats regionals s'escapa a tota reglamentació i té quelcom d'intuïtiu, com l'art o la literatura. Exigeix per part del geògraf, veure, jutjar, mesura, i en l'últim terme, una capacitat de decisió i de síntesi.

Resultats tan mateix ben allunyats del científisme originari de la regió natural, de factura naturalista!

CONCLUSIONS I DEFINICIÓ DE LA REGIÓ GEOGRÀFICA

Després de les llargues consideracions precedents sobre la diferència entre regió natural i regió geogràfica i sobre els distints aspectes que planteja aquesta última, sembla convenient d'intentar una síntesi del problema per a extreure'n les conclusions oportunes i assajar una definició adequada.

Però la idea de regió, segons Minshull, és tan nebulosa, personal i particular de cada geògraf que resulta difícil de donar una definició acceptable per a tothom. Odum i Moore (1938) en el seu «American Regionalism» recullen una quarantena de definicions —a les que se n'hi podrien afegir moltes més—, de les quals, unes consideren la regió com unitat formal i d'altres com unitat funcional. Respecte a la validesa que algunes d'elles puguin tenir, cal recordar que el concepte ha variat a través del temps, adaptant-se als avenços de la ciència geogràfica.

Del conjunt de definicions assajades i de les consideracions anteriors sobresurten els següents punts que cal tenir en compte en intentar establir el concepte de regió geogràfica: diversitat de factors físics i humans (ètnics, lingüístics, culturals, econòmics, històrics, etc.) que intervenen en la formació de la regió geogràfica; paper diferenciador de les activitats humanes dintre de l'espai geogràfic considerat com un tot continu; la regió considerada com unitat formal, amb personalitat fisinòmica; aspectes funcionals o dinàmics d'aquesta unitat social i econòmica;* funció important dels factors econòmics en la integració de la regió geogràfica; paper principalíssim en la ciutat com centre dinàmic i cervell de la regió; significació de l'àrea central de la regió com expressió de la seva personalitat, i caracterització d'aquesta mitjançant un sol

(77) Loc. cit., 1960, p. 173, i Minshull, loc. cit., p. 62.

(*) Quant a l'evolució històrica, vegeu pàg. 461.

o molts pocs aspectes, els més representatius (*compage*); impossibilitat de delimitar i de caracteritzar la perifèria de la regió; caràcter convencional, subjecte a un artifici lògic, de qualsevol divisió regional.

Veu's aquí, doncs, la varietat de factors i aspectes, cadascun d'ells de naturalesa complexa, que contribueixen a concretar la regió, difícils de posar de relleu en una definició clara i senzilla.

Veiem ara algunes de les definicions proposades. N'hi han que únicament consideren l'aspecte formal de la regió geogràfica. Així Joerg (78) diu que és una àrea de *condicions físiques homogènies*. Hebertson (79) afirma que és un *complexe format pel terreny, aire, aigua, plantes, animals i l'home*, conjunt que en llurs relacions espacials constitueixen una part definida i característica de la superfície terrestre. Per a Platt (80) es tracta d'una àrea delimitada a base d'una *homogeneïtat en el caràcter del país i de les seves activitats* I per a Fenneman (81) una àrea caracteritzada per l'*aspecte semblant de la superfície*, en contrast amb les àrees veïnes.

Les definicions anteriors recolzen gairebé exclusivament en el caràcter formal o fisonòmic de la regió; ja sigui únicament de les seves condicions físiques, ja sigui tenint en compte també les activitats humanes.

No obstant, en les de Herbertson i Platt s'apunta ja l'aspecte funcional, el qual sobresurt ja netament en les següents definicions. Així, per exemple, en la de Woofer (82): una àrea dintre de la qual la combinació de factors ambientals i demogràfics ha creat una *homogeneïtat de l'estructura social i econòmica*. O bé Dickinson: una àrea en la qual el joc de condicions físiques condueix a un *tipus particular de vida econòmica*. L'aspecte funcional ve expressat encara molt més emfàticament en la definició de Sauer (84): una àrea cultural, una reunió de formes interdependents i *funcionalment diferents les unes de les altres*. Així mateix en la de Vidal de la Blache (85): un domini on molts éssers diferents, reunits artificialment han adoptat per si mateixos una *existència en comú*. I en la de Stanberry (86): una àrea en la qual existeixen un *major grau de dependència mútua* que fora d'ella. I en la de l'American Society of Planning (87): una àrea en la qual la gent està lligada per múltiples dependències procedents *d'interessos comuns*. Cholley (88) reconeix que la idea de regió suposa implícitament un principi d'organització i que ha de limitar-se per tant a les organitzacions realitzades per l'home, les quals depenen directament dels fets físics; la defineix dient que és «un territori que serveix de suport a les combinacions escollides o realitzades per l'home i el qual contribueix a afavorir l'expansió de la seva potència».

En la majoria de les definicions anteriors gairebé ja no més es té en compte el caràcter funcional de la regió geogràfica i el paper dominant o exclusiu de

(78) Minshull, loc. cit., p. 18.

(79) Idem., id., p. 18.

(80) Idem., id., p. 18.

(81) Idem., id., p. 18.

(82) Idem., id., p. 18.

(83) Citat per Minshull, 1967, p. 18.

(84) Minshull, loc. cit., p. 44.

(85) Idem., id., p. 18.

(86) Idem., id., p. 44.

(87) Idem., id., p. 18.

(88) Loc. cit., p. 47.

l'home. En cap d'elles s'assenyala, però el paper integrador de la ciutat, per a molts tan essencial, i que es reflexa en la definició de Mackenzie (89): una àrea o unitat en la qual les activitats econòmiques i socials de la població estan integrades al *voltant d'un centre focal i administratiu*. O en la de Kayser (90): espai *polaritzat* que s'organitza al *voltant d'una ciutat*. La funció de la regió urbana és també fonamental en Christaller, George i molts d'altres geògrafs. Amb un criteri eclèctic, Bernard Kayser (91) opina que el concepte de regió recolza sobre tres punts: 1) els lligams existents entre els seus habitants; és a dir, lligams i trets comuns, tals com sistemes de producció, collectivitats ètniques, estructures socials, etc. 2) existència d'una ciutat que fa de centre coordinador i organitzador econòmic de la regió; àdhuc arriba a afirmar que sense centre no hi ha regió, encara que potser seria més exacte dir que no hi ha vida regional activa; i 3) la integració en un conjunt econòmic més vast en el qual exerceix una funció determinada. Basant-se en aquestes condicions defineix la regió com un «espai territorial concret, però no immutable, nascut dintre d'un quadre natural i responent a les tres característiques enumerades: lligams entre els seus habitants, organització al voltant d'un centre dotat d'una certa autonomia i integració funcional en una economia global».

La diversitat de definicions donades, la vaguetat d'algunes d'elles, la convenció que la regió no és més que un artifici lògic, i la impossibilitat de delimitar-la, han conduït a alguns geògrafs a un cert escepticisme sobre les regions geogràfiques, el qual es posa de manifest en la sarcàstica definició de Lewis Mumfort (92): «una àrea compresa entre el poble i un espai unes vegades més gran i d'altres vegades més petit que l'Estat», que és tant com no dir res. Aquesta tendència es manifesta més seriosament en la crítica feta per Kimble, al voltant de la qual, des de que fou formulada l'any 1952, gira bona part de les discussions sobre la regió geogràfica. En el seu article «The inadequacy of the Regional Concept» diu que la manca d'acord sobre el concepte de regió geogràfica prové de que es tracta de quelcom periclitat, nascut en l'Europa del segle XVIII, i que té avui tan poc de sentit com les regions naturals. La crítica de Kimble es basa en els cinc punts següents: 1) és un concepte antiquat; 2) s'aplica a una àrea impossible de delimitar; 3) es refereix únicament a regions isolades, de caràcter estàtic; 4) no més és aplicable a Europa; i 5) compren un tal nombre d'aspectes que és impossible d'ésser estudiats per un sol especialista.

D'aquí que Kimble es decideixi per no donar cap definició i presenti com alternativa de l'estudi regional la representació cartogràfica per separat de cada un dels aspectes humans intervinents (densitat de població, conreus, etc.) mitjançant el sistema de punts, els quals donen així àrees sense delimitar, però permet de veure els llocs de màxima densitat de cada un dels aspectes estudiats. Diu que cal fugir dels límits arbitraris. D'aquesta forma el lector podrà extreure de la confrontació dels diferents tipus de mapes, les seves pròpies conclusions, diferents d'un lector a l'altre, talment com en la lliure interpretació de la Bíblia.

(89) Minshull, loc. cit., p. 44.

(90) Loc. cit., p. 327.

(91) Kayser, loc. cit., p. 307.

(92) Minshull, loc. cit., p. 26.

Minshull en el capítol setè del seu llibre sobre geografia regional (93) ha fet una crítica mesurada de l'actitud negativa de Kimble. Alguns dels punts ja han estat comentats anteriorment i per tant no cal insistir, como els assenyalats amb els números 1, 2 i 3 (pàg. 25). El fet d'expressar que el concepte de regió geogràfica únicament és aplicable a Europa, és un punt de vista del qual ja s'han ocupat diversos autors i que és difícilment sostenible. Certament, com remarca Cholley, hi ha grups humans que no han assolit la maduresa suficient per a arribar al nivell de l'organització regional, com succeeix amb alguns pobles d'organització tribal primitiva. Però en altres països d'organització més recent, com els Estats Units i Austràlia, posem per cas, les regions geogràfiques estan diferenciades, bé que sense haver passat per les etapes europees. Són regions generalment més extenses i de característiques diferents. És a dir, no hi ha un model *standard* de regió, sino tipus distints als europeus. Per últim, respecte a la gran dificultat que suposa el poder ésser realitzat l'estudi regional per un sol especialista, és certament una tasca cada cop més aclaparadora davant de la multiplicitat i complexitat creixent dels diferents aspectes geològics, climàtics, botànics, demogràfics, sociològics, econòmics, etc., que intervenen en l'estudi regional. Però en això radica, com en tota ciència de síntesi, la servitud i la grandesa de la geografia; no endebades ha estat qualificada de filosofia de les ciències de la Terra.

La conclusió final, en la qual tothom està d'acord i que es pot extreure després d'aquest llarg recorregut a través de la polèmica sobre la naturalesa de la regió geogràfica, és que es tracta d'un fet degut a l'activitat humana, d'un *fet social recolzat en el quadre físic* que li serveix de suport. Aquesta conclusió és certament molt distant del punt de partida original i del concepte de regió natural. Per a aquells teoritzants, la regió natural seria un fet prefigurat, absolutament independent de l'activitat humana; en tot cas l'home únicament li restava el paper d'adaptar-s'hi intel·ligentment per tal de treure'n el màxim rendiment possible. Segons el concepte modern, la regió geogràfica és essencialment una creació de l'home, bé que apoïada en el medi. Els termes, doncs, s'han invertit totalment.

III. LA REGIÓ ECONÒMICA

DE LA REGIÓ GEOGRÀFICA A LA REGIÓ ECONÒMICA

La visió panoràmica que intentem donar sobre com ha variat el concepte de regió no seria prou completa si omitíssim un aspecte més modern, nascut independentment del camp geogràfic i posat en circulació pels economistes, els quals sovint han adoptat una actitud conflictiva respecte dels geògrafs.

La regió geogràfica, com tot fenomen col·lectiu humà, és complexa i difícil de definir. Altrament, en la pràctica existeix la dificultat, millor dit la impossibilitat, de fixar-li uns límits concrets e indiscutibles. Car, per una banda cal tenir present que els límits són mutables amb el temps, i, per altra, si no són

(93) Loc. cit., p. 85-105.

artificiosos són quan menys convencionals. El criteri adoptat en la delimitació depèn sovint de la preferència o especialització del tractadista: predomini d'un determinat factor físic, influència d'una delimitació històrica, similitud de formes de vida, lligams econòmics, àrea d'irradiació d'un mercat, valors culturals o ètnics, etc. Així, si la realitat de certs sectors claramente diferenciats sobre tot en l'aspecte humà és inqüestionable, en canvi els seus límits són fonedissos com ho són els límits superiors de l'atmosfera, malgrat que ningú no dubta de la seva existència real.

Davant d'aquestes dificultats doctrinals i pràctiques no té res d'estrany que modernament hagin sorgit tendències francament dissolvents sobre el concepte de regió geogràfica. Ja s'ha vist, per exemple, com el geògraf anglès Kimble afirma que el concepte de regió geogràfica es confús i que en realitat la regió no existeix ni es pot delimitar; seguint aquest camí acaba negant, lògicament, el caràcter científic de la geografia regional. Per tant, si acceptem que la regió geogràfica no és més que una creació intel·lectual, podem afaïçonar-la a la nostra voluntat, donant-li l'amplitud que ens convingui, quasi amb la mateixa llibertat amb que es mou el governant que projecta, posem per cas, una divisió administrativa, militar o eclesiàstica, fent-ho al seu gust o servint conveniències determinades.

Però l'atac més greu contra la regió geogràfica vingué de part de la posició adoptada per alguns economistes. Des de feia temps, la intervenció dels fets econòmics en el camp geogràfic s'havia anat posant cada cop més en evidència. Ja a partir de 1950, degut a la influència de Gottman, qui havia passat la segona guerra mundial als Estats Units i estava influït pels economistes americans, les monografies regionals franceses començaren a reconèixer el paper important de fets econòmics i financers que abans havien estat negligits pels geògrafs. De llur costat els economistes havien iniciat l'estudi de la distribució espacial dels diversos fets econòmics, a escala inferior a la de l'Estat, la qual cosa els permeté de donar-se compte i de valorar les grans desigualtats econòmiques existents entre les diverses regions d'un mateix país i la conveniència de propulsar el desenvolupament de les més retardades. Per altra banda, per tal de fer més viables i eficients llurs projectes de desenvolupament econòmic, es trobaven en la necessitat de basar-los en les regions de planificació o *regió-plan*, diferents moltes vegades de les divisions administratives existents o de les discutides i mal delimitades regions geogràfiques. En conseqüència hagueren d'adoptar un criteri pràctic i una metodologia adequada per a delimitar el seu propi camp d'acció. D'aquí nasqué la posició independent presa pels economistes en el tractament del problema de la delimitació i dimensions regionals, basant-se única i exclusivament en els fets econòmics, en el quals, en últim terme, són els de major transcendència d'entre tots els que intervenen en la regió i els més fàcils d'isolar i, per tant, de tractar analíticament. Cada un dels fets econòmics (renta per habitant, poder adquisitiu, mercats principals o secundaris, densitat de tràfic, etc.), poden ésser transformats en valors numèrics o en vectors, i, en conseqüència cartografiats objectivament. L'estudi i valoració dels diferents fets econòmics de la regió en relació amb els de l'Estat i llurs relacions interregionals constitueix el fonament de la ciència de l'Anàlisi Regional, les tècniques concretes i complicades de la qual foren sistematitzades en la gran obra de Walter Isard: «Methods of Regional Analysis: an introduction to Regional Science» (1960).

Basant-se en bona part en aquest tipus de tècniques han estat concebuts la sèrie d'Atlas Regionals, com els d'Aquitània, Alsàcia, Rosselló, etc., de gran utilitat en la delimitació de la regió i la síntesi dels quals s'ha intentat en «l'Atlas social et économique des Régions de l'Europe», elaborat per la Universitat de Frankfurt, sota el patronatge del Consell d'Europa. De la integració de tots aquests factors econòmics, plasmats en els atlas, en sorgiria gairebé automàticament la realitat regional, la qual constituïria la síntesi de tots ells. En la majoria dels casos la regió geogràfica, gran o petita, almenys aquelles que tenen una significació econòmica, coincidiria amb aquesta síntesi, encara que per representar tant sols un dels aspectes del problema geogràfic, l'econòmic, en doni una visió parcial de la mateixa.

En realitat i fins a cert punt és el mateix mètode que emprà la Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya, la qual basà documentalment la seva delimitació comarcal en l'àrea de mercats primaris, com resultat de l'enquesta que ella mateixa portà a cap. Es el mateix mètode utilitzat per Casas Torres a Aragó (94), millorant-lo en emprar el concepte de mercat secundari, o sigui mercat dels grans centres urbans vers on es dirigeixen els corrents econòmics dels mercats comarcals, procediment que permet de diferenciar unes agrupacions supracomarcals o regions pròpiament dites.

No hi ha res a dir que els economistes pretenguin estructurar a la mesura de llurs necessitats unes divisions socio-econòmiques. En últim terme, si aquestes divisions no són capricioses i responen a una realitat objectiva hauran de coincidir amb les divisions geogràfiques i no podran per menys de tenir-les en compte. És més, probablement aquelles divisions econòmiques seran tan més eficaces i perdurables quan més hagin tingut en compte els fets geogràfics. Així, malgrat la independència del punt de partida, responen a un criteri geogràfic pur moltes de les regions econòmiques proposades, com per exemple les que figuren en l'«Atlas de España», elaborat per les Cambres de Comerç, Indústria i Navegació (95), les reconegudes per José Luis Sampedro (96) en l'estudi publicat pel Banc Urquijo o les establertes per l'INI (97).

Cal, però, assenyalar també, per a ésser ben objectius, que alguns economistes han adoptat respecte a la regió geogràfica una actitud de menyspreu molt radical. En efecte, la tendència a la llibertat total en la delimitació econòmica-administrativa ha pres un relleu especial en alguns països d'escassa tradició geogràfica, com per exemple els Estats Units, on, per tractar-se de terres de colonització relativament recent, hi ha grans espais poc poblats i de vida regional feblement desenvolupada. De la mateixa manera que el fet, per altres raons, es repeteix en els països subdesenvolupats, de colonització encara més recent. És sobre tot d'aquest costat d'on venen les veus dissolvents. Així Paul Ylvisaker, director adjunt del programa de Public Affairs de la Fundació Ford, en considerar les bases regionals de la planificació econòmica afirma que «la regió és un concepte evasiu, sovint sense més contingut que el que cadascú li atribueix». El propi autor sospita que en alguns casos «la paraula regió no és més que una vàlvula semàntica per a idees escapatòries o il·lusòries». I finalment, per a ridiculitzar-la, recull la definició satírica d'un altre escèptic americà

(94) Loc. cit., t. II, pp. 237 i seg.

(95) Fontana, loc. cit., 1963.

(96) Loc. cit., mapa núm. 10.

(97) Loc. cit., mapes núms. 2 i 6 de l'Apèndix.

que defineix la regió com «una zona indubtablement més gran o més petita que la darrera per a la qual no trobem solució als seus problemes» (98).

Si partim d'aquesta posició doctrinal, és comprensible que en projectar les regions de planificació econòmica es fassi «tabula rasa» de qualsevol consideració geogràfica regional. Així és alligonador de constatar com en el seminari organitzat l'any 1958 a Tokio per l'ONU per a discutir els problemes de planificació regional no s'aixequés ni una sola veu en defensa de la regió geogràfica; l'oblit o indiferència fou total, quan no hi hagué els atacs que acabem de transcriure. No és d'extranyar, però, aquesta actitud si es té en compte que es tractava de la planificació en països subdesenrotllats. Altra cosa hauria estat sense dubte si s'hagués tractat de la vella Europa. Però tanmateix cal convenir que la posició respon a una tònica bastant generalitzada entre els autors americans. Adhuc, en l'esmentada reunió, les posicions més eclèctiques com la del professor N. S. Ginsburg de la Universitat de Xicago, en recollir una idea antiga de Johnson, accepta únicament les divisions i subdivisions proposades pels geògrafs *com una de tantes possibilitats* de la planificació regional, sense donar-li més valor que qualsevol altra de les moltes que poden proposar-se. I opina que el concepte de regió planificadora deu ésser flexible i àdhuc que el plan pot crear la regió. I més enllà el propi professor americà esmentat fa cas omís de la regió geogràfica i preconitza la conca hidrogràfica com base racional de la planificació: «La cuenca fluvial es una *región natural* fácil de delimitar. Dentro de ella se encuentran como en una tela inconsútil muchos de los recursos vinculados en su mayoría por procesos naturales y ecológicos. La configuración de la superficie, los suelos, la vegetación, el clima figuran entre aquellos elementos vinculados al agua dentro de la cuenca fluvial. Además, las corrientes de agua son una de las principales fuentes de energía inanimada del mundo. Como quiera que es indispensable contar con energía para la transformación a bajo coste de las materias primas en productos manufacturados, la energía hidráulica convertida en energía eléctrica constituye el principal nexo entre el complejo de recursos de la *región natural* y un complejo económico regional más amplio que depende menos directamente de los recursos naturales. Con todo, la cuenca hidrográfrica constituye la *región más apropiada* para la utilización planificable de un recurso muy importante: el agua. Con frecuencia no es tan apropiada para el desarrollo planificado de otros recursos naturales o de regiones más complejas que los investigadores toman como base para organizar sus actividades económico-sociales» (99).

De fet els dos únics tipus de regions que compten per a aquests planificadors són la conca hidrogràfica i la regió metropolitana (100).

Si aquestes idees poden ésser admeses per a països de colonització recent, sense una veritable vida regional organitzada, no són acceptables, en canvi, pels països d'antiga civilització com els europeus. El regionalisme hidrogràfic ja estigué de moda a Europa fa més d'un segle. És la repetició de la mateixa fantasia regional de l'època napoleònica.

En conclusió, l'actitud extremista a ultrança, que podem simbolitzar en els economistes americans esmentats, és la més diametralment oposada al concepte de regió natural. Les divisions geogràfiques, segons aquest criteri no sola-

(98) Loc. cit., p. 87.

(99) Loc. cit., p. 41.

(100) Loc. cit., p. 100.

ment no estarien prefigurades en la naturalesa, sinó que no serien més que una mera fantasia, un artifici dels geògrafs. Mentres que els economistes amb la seva regió-plan, serien capaços de crear veritables regions. Ja no es tracta, doncs, de la lenta creació que suposa la regió geogràfica, en la qual, en el gresol de la història, s'han anat fusionant lentament els aspectes físics i humans fins a crear al llarg dels temps una simbiosi complexa, sinó de la regió concebuda i creada en poques hores des de la taula d'un buròcrata, si cal amb l'auxili d'un ordenador...

EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LA REGIÓ

La idea de la regió econòmica és, doncs, recent i amb prou feines compta amb una trentena d'anys d'existència. Representa fins a cert punt una etapa en l'evolució del concepte de regió, el qual ha variat a mesura que s'ha considerat millor el paper que hi representen els factors econòmics. Però no solament és el concepte que de la regió han tingut els homes, sinó la manera d'ésser de la pròpia regió la que ha canviat amb el temps. Demés la regió dels vells països europeus no ha passat per les mateixes etapes que la dels països amb una història colonial més o menys prolongada o la dels països subdesenvolupats.

Claval, en la seva obra «Régions, nations, grands espaces» (101), ha fet un estudi molt estimable sobre l'evolució històrica de la regió a Europa i ha mostrat com els canvis s'han produït paral·lelament a l'evolució econòmica.

Segons aquest autor, les línies generals de l'evolució històrica de la regió a bona part d'Europa són les següents :

1) *La regió en la societat pre-industrial.* Comença amb els temps medievals, per bé que algunes procedeixin dels antics «pagui» romans i arriben sense canvis importants al segle XVIII. Les activitats econòmiques tenen per objecte sobre tot satisfer directament les necessitats de subsistència dels habitants de cada regió, i per tant l'intercanvi comercial amb l'exterior és molt limitat i no afecta més que els articles de luxe i a una part reduïda de la població. Les activitats principals són les del sector primari, sobre tot l'agricultura i ramaderia, que viuen en estreta simbiosi amb el terreny i per tant subordinades a les condicions ecològiques que li confereix la regió natural. La comarca tendeix per la pròpia raó a l'homogeneïtat, la qual es manifesta sobre tot en els cultius. L'agricultura sol manca d'especialització i s'orienta vers una economia closa, l'autarquia comarcal, de la mateixa manera que cada unitat d'explotació agrícola s'encarrila a subvenir les necessitats alimentàries de la família. Les ciutats, que sovint han nascut del favor reial amb l'objecte de contrarrestar el poder feudal, són petits centres comercials que viuen de mercats i fires i d'una artesaia poc desenvolupada que conviu amb una població nombrosa dedicada al conreu de la terra. Malgrat tot estan poc lligades amb la comarca i el món rural que els rodeja, car els serveis són escassos i les úniques organitzacions són de tipus polític. Hi ha, però, ciutats més importants que són les millors adaptades als imperatius econòmics de l'època (ports, etc.), però llur importància relativa fluctua amb molta facilitat, car la vida comunitària de la regió, mit-

(101) Loc. cit., pp. 311-376.

jana o gran, és molt feble. En canvi, els centres comarcals són molt més estables.

En constituir-se els Estats moderns, en una època variable segons els diferents països, l'administració pren importància, amb la qual cosa es reforça el paper d'algunes ciutats, en llurs aspectes administratiu, burgès i militar. Són les *regions històriques* originades pels lligams establerts entre diverses unitats comarcals al voltant d'un nucli urbà important, la influència del qual ha arribat fins on ho ha permès els límits ètnics, els lingüístics, els imposats per la naturalesa o per la voluntat de l'home. Aquestes regions històriques han subsistit fins el segle XVIII, són de dimensions mitjanes i estan formades per un nombre major o menor de comarques. Són les regions que Claval diu que apareixen com resultat d'un «llarg procés de polarització exercit més en el plan polític que en l'econòmic». És una regió de tipus relativament homogeni i d'estructura econòmica fràgil «car els lligams existents i que li donen solidaritat, són més aviat de caràcter polític i psicològic, i podríem afegir-hi culturals i sentimentals.

2) *La regió en l'època de la revolució industrial.* En el segle XVIII i començament del XIX, amb els canvis econòmics de l'època, s'inicia segons Claval una profunda transformació de la regió que venia arrossegant-se des dels temps medievals. Al llarg del primer segle es produeix la transformació dels medis de transport i sobre tot de la tècnica industrial: carreteres, canals, màquina de vapor, explotació de la hulla, etc. Això determina un progressiu eixamplament de l'àrea d'influència dels mercats locals i correlativament una especialització dels productes agrícoles; és el moment de l'aparició, per exemple, de denses àrees vitícoles, oleícoles, etc. El comerç s'organitza a una escala regional ampla, nacional o àdhuc internacional, que obliga a la concentració de capitals i a la creació d'estructures financeres adequades. El mateix succeeix en l'ordre industrial, amb l'aparició d'àrees tèxtils, etc. S'intensifica l'intercanvi de béns, en general. Es produeix amb això una clara diferenciació de les regions d'escala mitjana i petita. Claval suposa que obeeix a aquest fet la florida dels estudis regionals. S'ha iniciat la transformació que durà de la regió tradicional o històrica a la moderna regió econòmica, de radi molt més ample, menys lligada amb les regions naturals i d'estructures funcionals més complexes.

3) *Regions industrials i metropolitanes.* En el transcurs del segle XIX aquest procés de transformació iniciat en l'anterior s'intensifica amb el desenvolupament i concentració de la indústria. És quan sorgeixen les grans regions industrials, per exemple els països negres d'Anglaterra o les concentracions tèxtils al Vallès. Les activitats humanes es diversifiquen cada cop més: regions cotoneres, regions llaneres, etc. Comença la competència nacional i sobre tot internacional dels productes manufacturats. Els serveis tècnics esdevenen necessaris i amb ells les institucions docents que augmenten el nivell cultural. També s'intensifica l'intercanvi de béns i en general augmenten el nivell de vida, per bé que apareixin les zones suburbials de les grans ciutats. Es produeixen corrents migratòries a escala nacional i internacional envers les grans ciutats industrials i, concomitantment, l'èxode rural i l'augment de densitat de població en les àrees més privilegiades en recursos energètics, miners, zones portuàries, etcètera. Freeman posa l'accent en el profund canvi produït pels ferrocarrils, en facilitar les comunicacions ràpides, però és encara superior el causat per l'automòbil, que ha fet petits els antics quadres regionals. Les infraestructures

esdevenen cada cop més complexes i necessàries i es produeix la concentració de capitals evadits de les regions perifèriques vers les grans concentracions industrials i unes poques metròpolis o la capital de l'Estat, provocant, com ha posat en evidència Robert Lafont per a algunes regions de França, l'aparició de regions desheretades. El terme final és l'aparició de la regió metropolitana, tal com anteriorment ha estat comentada.

Heu's aquí, doncs, el camí que porta, de la petita regió homogènia, pròpia de la societat pre-industrial, a les regions ben diferenciades i de talla mitjana a l'època de la revolució industrial, i, finalment, a les grans regions econòmiques dels temps actuals. Les comarques s'han anat desfigurant al llarg d'aquest procés, perdent importància i personalitat i han restat progressivament englobades dintre de conjunts econòmics regionals cada vegada més dilatats.

FONAMENTS DE LA REGIÓ ECONÒMICA

Arribats a la regió econòmica seria ara el moment oportú de resumir-ne les seves característiques, però això allargaria massa aquest estudi i ens portaria lluny de la seva finalitat, car la bibliografia sobre el tema és avui extraordinàriament abundosa i més pròpia per a especialistes en la matèria.

No obstant, serà convenient de retenir-ne les conclusions més importants des del punt de vista geogràfic, ja que, com remarca Trias Fargas en el seu interessant opuscle sobre «Catalunya i el modern concepte de regió econòmica», és un camp on convergeixen els interessos d'economistes i geògrafs i afecta vivament el problema de la regió geogràfica.

El fonament doctrinal de la regió econòmica és la introducció en l'economia del concepte d'espai, concepte que els geògrafs ja arrosseguen des dels temps de Ratzel. La circulació de productes des del lloc d'obtenció: el camp, la mina, la fàbrica, fins al lloc de consum, en augmentar el circuit i els intermediaris augmenta també el cost del transport. A mesura que es perfeccionen les tècniques i s'intensifica la especialització hem vist com els mercats eixamplen llur radi d'acció, i per tant el circuit entre el productor i el consumidor s'allarga. Però, l'expansió de l'àrea d'influència d'un mercat assoleix aviat uns límits imposats per la competència amb les àrees veïnes. Semblantment al circuit de productes hi ha també uns circuits menys visibles de serveis i de recursos financers, condicionats així també per les comunicacions. Tota aquesta circulació crea entre les àrees veïnes uns camps de forces, en lluita entre sí, i unes línies de flux que assenyalen la direcció dels corrents econòmics dintre de la regió.

Els principals aspectes econòmics a considerar en la regió són el cost dels productes i serveis i la renda dels seus habitants. Però per tal de caracteritzar les regions econòmiques s'utilitzen també altres aspectes, com són el grau d'industrialització d'un país, la distribució espacial de la població activa sectorial, el valor de la producció, intensitat de la circulació de tràfic de persones i mercaderies, nombre i quantia de les operacions bancàries de cada localitat, densitat de comunicacions telefòniques, moviment diari de la mà d'obra, corrents migratoris, àrea d'expansió de la premsa regional, etc., etc. De forma totalment semblant a l'emprada pel geògraf en estudiar, per exemple, la densitat de població o la distribució del poblament dintre d'una regió.

Així s'arriba a traçar sobre el mapa tres tipus de línies: a) àrees definides per límits concrets de fets discontinus, com pot ésser l'àrea d'expansió d'un periòdic; b) àrees de major o menor densitat per a fets continus, com la renda *per càpita*, i c) línies de flux per als fets polaritzats, com la densitat de tràfic.

Les línies de flux convergeixen vers les *àrees de màxima densitat* de població i d'elevat valor econòmic, etc., en tant que en sentit oposat es dibuixen les línies d'àrees concretes i les zones de *feble densitat* de població i d'altres fets que assenyalen els contorns de la regió. Així s'arriba, doncs, a la noció d'*àrea central* de la regió, o zona activa on radica la capital, i d'una *àrea perifèrica* de feble densitat humana i econòmica, on la interdependència de recursos i fets econòmics s'afiuixa, on àdhuc alguns fets de tipus discontinu s'interrompen.

Són conclusions anàlogues a les quals, per medi de fets diferents, havia arribat el geògraf en reconèixer el valor de les àrees centrals (chora) per a caracteritzar la regió.

No obstant, no tot l'espai geogràfic és fàcil de delimitar en l'aspecte econòmic. Hi ha espais neutres, menys diferenciats, que amb prou feines s'han incorporat a l'economia de les àrees veïnes i que per tant són feblement interdependents. Són aquelles àrees perifèriques allunyades del cor de la regió i que també retrobava el geògraf en estudiar altres aspectes.

Un cop establerts sobre el mapa tots els límits: àrees de densitat variable, límits concrets i línies de flux, l'economista es troba també en l'obligació de *seleccionar* amb criteri propi els fets més representatius per a delimitar la seva regió. Exactament com es veia obligat a fer el geògraf en estudiar el relleu, clima, vegetació, conreus, etc.

Així, en resum, el mètode de treball és el mateix, però referit ara a un sol dels factors que entren en consideració, l'econòmic. En la regió geogràfica eren diversos factors físics i humans els que entraven en joc, i els últims molt difícils de vegades d'expressar en valors susceptibles d'ésser comparats. En la regió econòmica els fets estudiats tenen l'avantatge de poder ésser transformats en valors numèrics i per tant molt més fàcilment comparables.

Tot fent camí hom es dona compte que ens trobem ara lluny del concepte de regió geogràfica, en la qual els geògrafs hi veia sobre tot aquells aspectes concrets que tenen una plasmació material en el paisatge, ja sigui en el físic o en l'humanitzat: relleu, vegetació, conreus, cases, etc., mentre que ara es parla tan sols de conceptes abstractes i de fluxos invisibles, difícils de captar i que no es reflecteixen en el paisatge, malgrat que siguin transcendentals en la vida de la regió. Els economistes són els únics que tenen en compte, i prescindeixen d'aquells altres que els geògrafs consideraven més directament definidors de la regió. En realitat, uns i altres parlen dos llenguatges diferents per a expressar una mateixa cosa. És com si per a descriure un quadre, els uns tractessin només els objectes o persones en ell representats i els altres únicament parlessin del color. Per això diu Lehmann (102), que la regió econòmica, com la regió natural, és tan sols un dels aspectes de la regió geogràfica. La visió total és la que armonitza equilibradament tots els aspectes importants.

(102) Loc. cit., p. 576.

TIPUS DE REGIONS ECONÒMIQUES

Acabem de veure que les diferències entre regió econòmica i regió geogràfica no són essencials. La regió econòmica és monoconceptual, igual que alguns tipus de divisions trobats en estudiar els altres conceptes de regió (regions climàtiques, regions agrícoles, etc.). L'èmfasi es carrega aquí sobre l'economia, i per tant els diversos tipus de regió establerts pels economistes es basen en aquest criteri, però no difereixen essencialment dels tipus establerts pels geògrafs.

Els economistes (103) distingeixen els següents tipus de regió econòmica:

a) *Regions homogènies*: caracteritzada per la uniformitat dels fets econòmics: renda, etc. Boudeville (104) la defineix com «un espai continu en el que cada una de les seves parts constituents o zona presenta les característiques més afins possibles». Coincideix, en principi, amb la regió denominada formal pels geògrafs o uniforme de Ginsburg, i és generalment de tipus agrícola, car són regions que pel sol fet de no tenir una economia massa interdependent i evolucionada estan mancades d'un centre coordinador, comercial o industrial.

A casa nostra ja hem citat el cas de la Segarra i podríem afegir-hi el de les Garrigues i de la Llitera. «Caritas Española» ha dreçat un atlas (105) on es delimiten les petites unitats més elementals d'Espanya, socialment homogènies, les quals s'integren en regions heterogènies més grans. També en l'estudi regional del INI es delimiten grans regions homogènies peninsulars (106).

b) *Regions polaritzades* que són les equivalents a les regions nodals dels geògrafs. Corresponen a un «espai que es caracteritza pel seu grau major o menor d'integració, és a dir, de interdependència entre les seves parts constituents». Estan integrades al voltant d'un *pol* o centre on es dona la màxima densitat de població i de recursos i vers on s'orienten els fluxos econòmics. És, doncs, un «espai heterogeni les diverses parts del qual són complementàries i mantenen entre si i especialment amb el *pol* o centre urbà dominant més intercanvis que amb la regió veïna» (107). Es tracta, doncs, d'un concepte funcional, i per tant coincideix en principi amb les regions denominades per alguns geògrafs amb aquest qualificatiu.

La regió polaritzada comprèn sempre un mínim d'activitats industrials o comercials i exigeix l'existència d'un centre urbà on es realitzen els intercanvis de béns i on es localitzen els centres dispensadors dels serveis necessaris a la regió (tècnics, financers, administratius, culturals, etc.). És una àrea integrada, però no autàrquica, i com remarca Ginsburg (108), en la regió polaritzada hi ha un principi d'organització creat per la pròpia societat, presidida o controlada per una autoritat radicada en un centre des del qual s'exerceix la influència sobre una àrea determinada. Assenyala també aquest autor que la regió polaritzada comprèn quasi sempre diverses regions homogènies o uniformes i que en els països d'Occident les grans ciutats actuen com centres nodals de jerarquia superior, l'estructura típica de les quals consisteix en una gran aglo-

(103) Boudeville, loc. cit., p. 7.

(104) Idem., id., pp. 8 i seg.

(105) Loc. cit., mapes n.ºs. 2 i 6.

(106) Loc. cit., mapa n.º 3.

(107) Boudeville, loc. cit., p. 11.

(108) Loc. cit., p. 34.

meració urbana que és el nucli d'una vasta regió nodal, la influència de la qual s'estén a una sèrie de poblacions i regions nodals més petites i subordinades, en alguns aspectes econòmics i administratius, a la *metròpolis*.

c) *Regió-plan o regió planificada*, regió filla de la voluntat humana. És un tipus de regió prospectiva i de desenvolupament, resum d'una intencionalitat econòmica programada. Comprèn, doncs, una àrea a la qual s'aplica una mateixa decisió. És un instrument posat en mans del governant per a realitzar una política econòmica determinada.

La regió-plan pot coincidir amb una unitat administrativa anteriorment existent, amb una unitat geogràfica o el seu traçat ésser completament independent. Excepte, doncs, en aquest darrer cas, les diferències entre regió econòmica i regió geogràfica no són importants i àdhuc poden coincidir total o parcialment. Hi ha, però, un aspecte peculiar a assenyalar. La regió econòmica es refereix sobre tot a grans espais. I es comprèn. El criteri aglutinador aquí és exclusivament funcional i ja s'ha vist que aquest és sempre el caràcter dominant en l'agrupació de unitats mitjanes i sobre tot majors. Juillard diu que la regió econòmica es l'escaló que ve immediatament part davall de l'Estat. La finalitat de la regió econòmica és la seva integració en una economia més ampla, nacional o àdhuc internacional.

També un altra característica que convé d'assenyalar és el seu caràcter dinàmic. Per a George, la regió econòmica es fa i es desfà múltiples vegades i amb gran facilitat. Si en la regió geogràfica predomina el caràcter ecològic o simbiòtic entre l'home i el medi, la qual cosa li dóna una certa estabilitat, en canvi la regió econòmica és molt més làbil.

CONCLUSIONS GENERALS

Veus aquí, doncs, com a través d'aquesta exposició hem anat recurrent totes les etapes conceptuals del problema regional, des de l'estret determinisme de la regió natural, passant per l'opinió de que la regió geogràfica és una creació humana fins a la negació total de l'existència de veritables unitats regionals.

On cal quedar-se? Quina és la posició acceptable?

És evident que l'actitud doctrinal negativa d'alguns economistes, particularment els americans, és totalment dissolvent, renyida amb la realitat i que no condueix enlloc, almenys en els països de civilització antiga. Podem discutir els principis determinants de la regió geogràfica, es pot polemitzar inacabablement sobre els límits d'una regió i escatir els trets que defineixen la seva personalitat. Però la regió geogràfica, concebuda d'una forma o altra no és una fantasia, sinó que constitueix una realitat social, geogràfica i econòmica, el propi fonament de la Geografia Regional.

Situats en aquesta posició, serà bo de concretar les conclusions a les quals s'arriba després del panorama que hem anat recurrent. Hom ha vist com la tendència unànime entre elts tractadistes és de reservar el nom de regió natural a les unitats més o menys homogènies de tipus físic, creades per la naturalesa, unitats que certament influeixen sobre els fets humans segons les relacions interdependents que anteriorment han estat exposades. Però la regió natural no

sempre coincideix amb una regió geogràfica. És més, en la major part dels casos la regió geogràfica és heterogènia i abarca varies unitats fisiogràfiques, total o parcialment. El criteri modern és, doncs, de considerar la regió geogràfica com un fet social, una creació de l'home, recolzada en fets naturals i amb intercanvis complexos amb el medi.

Entesa així la regió geogràfica, es poden concretar les conclusions d'aquest estudi en dos aspectes: un que afecta a les divisions geogràfiques menors, el que podem nomenar la qüestió comarcalista i un altre a les majors o problema del regionalisme.

En relació amb el primer aspecte, arribem a una conclusió que, exposada al principi a molts els hauria pogut semblar desconcertant, i és la d'afirmar que el problema comarcal, tan debatut i que tanta tinta ha fet córrer a casa nostra, en realitat no existeix. La realitat comarcal és un fet complex al que és difícil, si no impossible, de trobar límits precisos. Per això cal convenir que la pretesa necessitat d'unes unitats perfectament delimitades és pura i simplement un artifici que ens hem posat, una invenció intel·lectual. És indubtable que existeixen unes relacions entre l'home i el medi; és inqüestionable que les condicions físiques creen uns conjunts naturals, les possibilitats dels quals l'home explota intel·ligentment. I és cert que aquests factors físics expliquen alguns fenòmens humans, els quals, localitzats sobre un sector terrestre determinat, han estat captats per la sabiduria popular i li han valgut denominacions concretes. Ningú no pot dubtar, per tant, de la realitat de la Plana de Vic, del Vallès, de la Cerdanya o de l'Urgell. Però d'això a pretendre que aquestes unitats hagin de tenir sempre uns límits concrets i definits que els separin perfectament unes d'altres, i que tot el territori resti ratllat pel canamàs d'unes divisions perfectament individualitzades, hi ha un veritable abisme en el qual s'han estimbat els esforços comarcalistes més ben intencionats. Ja Font i Sagué, amb una certera visió del problema, deia que les comarques venien a ésser com taques de tinta de contorns difosos, en la perifèria de les quals unes vegades es superposaven les taques veïnes mentre d'altres restaven espais en blanc —els espais neutres o no integrats dels economistes—, el quals no es sabia a quina comarca havien d'atribuir-se. És pràcticament el mateix resultat que es dedueix del mapa que cartografia el resultat de l'enquesta sobre les denominacions comarcals feta per la Ponència de la Divisió Territorial, el qual dona un esmicolament en petites unitats que cal agrupar i reunir per a transformar-les en veritables entitats comarcals. Deixem de discutir, doncs, si tal o qual poble pertany a una o altra comarca; això no és més que un joc pseudo-geogràfic, si voleu un entreteniment d'amor propi ruralista. Més que el canamàs de la trama geogràfica ens interessa conèixer les malles del seu interior, la realitat de les petites unitats geogràfiques que poden integrar-se en cada conjunt comarcal i, sobre tot, llurs característiques, i les relacions humanes existents entre elles i els lligams econòmics que integren els conjunts petits o grans del nostre país.

Aquesta actitud d'indiferència davant les banderies comarcalistes de campar és, al nostre entendre, la més sana que pot adoptar-se, malgrat que possiblement haurà sorprès a més d'un partidari de reestructurar i tornar a reestructurar les divisions administratives de base geogràfica que un dia adoptà l'administració catalana, com a rèplica a la divisió artificial que esquarterà Catalunya.

Quan es tracta del problema de les divisions comarcals i de la seva interpretació popular, cal tenir en compte que, de fet, el que el poble havia descobert tant o més que la mateixa comarca, és l'existència d'unes determinades àrees caracteritzades per una certa homogeneïtat de condicions físiques que han transcendit a tots els aspectes humans, a l'economia, a la història i àdhuc als costums, al dret, etc. Aquestes entitats esdevenen tan més fàcilment perceptibles com més petites i homogènies són. Però no vol dir que es tracti sempre de veritables comarques amb la significació que cal donar a aquest concepte, ni tampoc que tinguin límits precisos i concrets. Són paisatges o entitats naturals, les cèl·lules que componen la trama d'un país, les unitats elementals o *rodalies* que integren el paisatge geogràfic. A elles ens referim quan parlem de les Muntanyes de Prades, de la plana d'esfondrament de Cerdanya, del massís de les Guillerries, de la plataforma del Cabrerès o de la Vall de Boí, etc., a les quals podem atribuir uns límits més o menys convencionals, però discutibles en el detall, car ni la naturalesa, ni amb molta més raó els fets humans no han establert mai uns termenals objectius i definits. Seria tan com buscar límits exactes a qualsevol serralada com els Alps o els Pirineus.

Aquestes unitats elementals determinades per fets físics i humans s'integren en altres conjunts d'ordre superior, gairebé sempre fàcils de copçar per l'observació popular: *la comarca*. Així les petites valls afluent d'una conca s'integren en una unitat fluvial més gran: la Vall de Boí i les seves veïnes constitueixen el conjunt de la Ribagorça. Però aquesta integració comporta ja, generalment, un fet humà com l'àrea d'influència d'un mercat, similitud de formes de vida o activitats econòmiques, etc. Es comprèn ara que si les unitats més elementals que constitueixen aquestes unitats més grans no posseeixen límits, tampoc els poden tenir les unitats superiors en les quals aquelles s'integren.

A mesura que anem descendant en la gradació jeràrquica d'unitats: comarca, subcomarca, rodalies o unitats elementals, etc., els lligams amb la naturalesa es fan cada cop més estrets i la distinció entre unitat natural i unitat geogràfica es va escurçant i sovint acaba per confondre's. Allí on el factor humà comença a ésser dominant és, en canvi, en l'agrupació o millor en la integració d'aquestes unitats inferiors en altres de superior. Uns cops per la influència de l'àrea d'atracció d'un mercat que capta a son profit les unitats més pròximes. Veieu, per exemple, el cas del mercat de Vic, que ha captat no solament la plana que dona nom a la unitat principal de la comarca d'Osona, sinó bona part del massís de les Guillerries, del Montseny, etc., constituint un conjunt fortament heterogeni. Altres vegades és l'extensió d'un determinat conreu que crea entre els pobles formes de vida o lligams econòmics, com és el cas de la viticultura al Priorat, i també al Rosselló, on ha capturat la vall del Fenollet. Sovint la necessitat d'intercanvis de productes relaciona igualment unitats naturals heterogènies, d'economia complementària, com plana i muntanya, zones agrícoles amb zones remaderes, com en el cas del Berguedà. O són les exigències de la vida pastoral les que obliguen a lligar sectors alts i baixos de la vall, com és el cas del Pallars o la Ribagorça.

La comarca, doncs, és una unitat d'ordre inferior per la seva magnitud, constituïda per altres unitats homogènies elementals, integrades en un conjunt generalment poc heterogeni, i transformades en una unitat estructural i funcional d'origen humà, una veritable organització de tipus social vinculada a la vila-mercant que fa de centre.

La comarca, amb uns límits o altres, variables dintre d'uns termes moderats, a través del temps i de les necessitats, és lamentablement una realitat que fins ara no ha encaixat dintre de la mentalitat de l'administració espanyola. Intercalada entre el municipi i la regió podria esdevenir una institució capaç de catalitzar les activitats humanes, socials i econòmiques i de donar un contingut geogràfic a l'administració. En front d'aquesta indiferència o ignorància oficial de la realitat geogràfica, contrasta la labor meritòria i els esforços dels polítics i geògrafs anglesos a la recerca d'aquestes unitats funcionals que han de constituir les bases d'una administració racional i per tant eficaç. És el mateix criteri seguit en l'estructuració administrativa adoptada anys enrera per la Generalitat i avui emprada pels Sindicats oficials, la qual es recolza en els estudis realitzats per l'esmentada Ponència de la Divisió Territorial de 1933. Els defectes que poden imputar-se a aquesta divisió són merament de detall i d'escassa importància, sovint peus forçats de tipus polítics o administratius, més aviat que faltes de criteri geogràfic. Sense apassionament, en el moment oportú, podria adaptar-se a la realitat del demà que no serà forçosament la d'ahir ni la d'avui, car s'haurà d'acondiconar a les realitats geogràfiques mutables, com és l'exemple de la comarca del Barcelonès, citat anteriorment. Però la seva estructuració general mereix ésser respectada, sense escarafalls d'un pretès puritanisme geogràfic, tot pensant, però, que els seus autors no pretengueren més que fer una divisió administrativa viable i no una divisió científica. En tot cas correspondrà als geògrafs d'anar escatint les característiques de les unitats menors que poden integrar-se en els conjunts comarcals establerts. Però si volem servir al nostre país val més que ens preocupem del contingut que del continent, deixant de banda unes polèmiques localistes completament estèrils, ja superades arreu del món.

La segona conclusió afecta allò que podem anomenar regionalisme o problema de les mitjanes i grans unitats, el problema que ha passat a casa nostra per moments de gran inquietud.

Fer coincidir les grans regions naturals com Pirineus, Depressió de l'Ebre, Serralades Litorals catalanes o Serralada Ibèrica amb les grans regions geogràfiques demostra una manca de criteri científic tant o més lamentable que confondre comarca i regió natural, car suposa la mutilació d'autèntics organismes vius que constitueixen unitats funcionals d'ordre superior, les quals no poden esquarterar-se ni mutilar-se sense produir un trasbals profund en les consciències i en l'economia d'un país.

Per tal d'evitar pertorbadors confusionismes de lèxic, cal fer constar, doncs, que Catalunya no és una regió natural, com tampoc ho és Andalusia o Aragó. Catalunya consta de diverses regions naturals: Pirineu, Serralades Costeres, Depressió Central, Muntanya Oriental humida, etc., unitats de límits discutibles segons el criteri emprat. En canvi, el Pirineu des del cap de Creus al golf de Biscaia constitueix una gran regió natural la qual es deu a la homogeneïtat del seu relleu, al seu clima de muntanya, a les comunitats ecològiques vegetals que creen un medi de característiques homogènies al llarg de la serralada. No obstant, el Pirineu, malgrat la homogeneïtat de gèneres de vida propis de la muntanya: ramaderia, explotació del bosc, etc., no constitueix una regió geogràfica integrada o interdependent. Els lligams existents entre els homes que el poblen es *polaritzen* vers centres nodals diferents que permeten, als efectes geogràfics, separar la serralada en tres sectors: l'oriental que gira sota l'òrbita

catalana, el central, d'influència aragonesa, i l'occidental basco-navarrès. També la depressió de l'Ebre és una regió natural, de característiques molt diferents al Pirineu, tant pel caràcter planer del seu relleu enfonsat entre cadenes de muntanyes, com pel seu clima sec, de tipus continental, com per la migradesa de la seva vegetació estepària, com per la seva unitat hidrogràfica. Aquest medi més o menys homogeni crea unes activitats humanes molt diferents a les de la muntanya pirinenca pròxima, amb predomini de l'agricultura de secà, concentració humana en els regatges de les hortes, etc. Però mai, des del punt de vista de l'organització regional, ha constituït una unitat, car la gran urbs saragossana solament exerceix la seva influència dintre de l'àrea estrictament aragonesa, mentre la resta de la depressió es polaritza econòmicament, com en tots els altres aspectes humans, cap a d'altres terres amb les quals ha constituït, a través del temps, unitats ètnico-socials i econòmiques sòlidament travades.

En la integració ascendent d'unitats geogràfiques en conjunts de categoria cada cop més elevada poden influir-hi i de fet sovint influeixen els factors naturals, però essencialment es tracta d'un fenomen social i econòmic, amb totes les implicacions d'ordre humà, en els aspectes històrics, culturals, formes de vida, estructures socials, etc. D'aquí que alguns autors designin les regions geogràfiques com regions socio-econòmiques.

Així com per a la integració comarcal l'existència d'una vila-mercat és un fet d'importància bàsica, també en l'organització regional és un fet de primer ordre l'existència d'una capital que centri la funció econòmica, administrativa, financera, cultural i àdhuc espiritual de tota la regió. Tal com és Girona, per exemple, per a les comarques de l'Empordà, Garrotxa i la Selva, o bé Lleida per al conjunt de comarques pirinenques de la conca del Segre i els seus afluents (Ribagorça, Pallars, Urgellet, la Noguera, etc.) i per a les de la plana pertanyent a la mateixa conca segriana (Urgell, Segarra, Garrigues, Llitera, Baix Cinca) per a totes les quals fa de capital aglutinant.

Val a dir que el problema geogràfic més important i de major interès pràctic que avui està per resoldre a Catalunya és el d'aquestes regions de magnitud mitjana, més que el de les delimitacions comarcals (fig. 9). Mentre en el projecte de Divisió Territorial de la Generalitat es féu un estudi metòdic de les divisions comarcals, segons les tècniques de l'època, en canvi no es féu res semblant respecte les divisions territorials de tipus mitjà. Certament que s'establiren 9 regions en les que s'agrupen les 38 comarques catalanes projectades, però es basen únicament en el coneixement directe i clarivident, si voleu intuitiu, del país, més que en un estudi analític de les àrees d'influència de les diferents capitals regionals. Estudi, doncs, que resta a fer i que cada cop és més urgent a mesura que les ciutats creixen i s'eixampla llur àrea d'atracció, mentre decauen els petits centres comarcals més mal situats. És, doncs, necessari conèixer a fons l'armadura urbana de Catalunya, si es vol projectar racionalment una divisió administrativa a escala mitjana, en la qual s'haurà de basar qual-sevol infraestructura de serveis.

EL CAS DE CATALUNYA

Cal subratllar, per si cabés algun dubte, que Catalunya és una entitat sòlidament travada, tant pel perfecte acoblament de les seves distintes regions geogràfiques d'economia complementària, com per la força d'atracció de Barcelona. Les comarques pirinenques, tradicionalment d'economia forestal i ramadera, troben llur complement obligat en les àrees agrícoles de les terres planeres que s'estenen a llur peu i en contacte amb les quals sorgeixen les viles-mercat que faciliten l'intercanvi de béns: Balaguer, Solsona, Berga, Vic i més enllà els focus d'atracció supracomarcal: Lleida, Manresa i Girona, veritables centres subregionals. De la mateixa forma que entre les zones agrícoles centrals i les industrials de la costa s'estableix un segon lligam econòmic que acaba transformant tot Catalunya en un conjunt solidari. La regió agrícola central forneix als grans centres industrials els excedents agrícoles dels quals és deficitària la regió costera, com cereals, farratges, etc. En aquest aspecte l'horta de Lleida s'està transformant en l'horta de l'àrea metropolitana barcelonesa, vers on van el 80 % dels seus productes. En tant que la zona industrial suministra a la resta de Catalunya els seus productes manufacturats i rep del Pirineu català la major de la força hidràulica que mou les seves fàbriques. Així tot Catalunya constitueix un conjunt solidari i Barcelona és la gran metròpolis que representa, en l'ordre econòmic, la materialització de la seva unitat funcional i espiritual. Per això és justificadíssima la qualificació de Barcelona com «cap i casal de Catalunya», car, si més no, ha contribuït en forma decisiva a crear i sostenir la personalitat i unitat del nostre país.

Unitat econòmica que reforça la unitat cultural i lingüística com resultat d'un llarg procés històric, la qual cosa fa que el nostre país constitueixi una veritable unitat geogràfica indissoluble. Que aquesta unitat, econòmica, històrica i cultural mantingui la seva personalitat i sigui quelcom més que una simple entitat administrativa o econòmica, depèn únicament de la voluntat dels catalans i de llur grau de consciència col·lectiva.

BIBLIOGRAFIA REGIONAL

- AZAOLA, J. M. DE: *La regionalización de España*. Edic. Rev. Occidente, 551 p., Madrid, 1972.
- BLASI, P.: *Les terres catalanes*. 741 p. Edit. Aymà, Barcelona, 1954.
- BOFILL, J.: *El sentiment comarcal*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis Comarcals, t. II, pp. 23-32, Barcelona, 1931.
- CÁRITAS ESPAÑOLA: *Plan C.C.B.*, 3 t.: t. I, 452 p., 56 mapes en el text i 2 f.t.; t. II, 429 p., 122 mapes; t. III, 293 p. i varies figs., Edit. Católica, Madrid, 1965.
- CARRERAS CANDI, F.: *Assaig de nomenclatura de les comarques catalanes*. Estudis Universitaris Catalans I, pp. 143-156, Barcelona, 1907.
- CASAS TORRES, J. M.: *Aragón*. Vol. II, nombroses figs. i mapes. Saragossa, 1960.
- CENTRE COMARCAL LLEIDATÀ (varis autors): *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes*. Colecc. Pòrtic, 301 p. Barcelona, 1971.
- COSTA CEBRIÁN: *Introducción a la flora de Cataluña*, 343 p., 1864.
- DANTÍN CERECEDA, J.: *Ensayo acerca de las regiones naturales de España*. Mus. Pedag. Nacional, t. I, 386 p., Madrid, 1922, 2.ª edic. 1942, 397 p., 22 figs., 16 làms., 7 mapes. Inst. Elcano, Madrid.
- DANTÍN CERECEDA, J.: *Concepto de región natural en Geografía*. Bol. R. Soc. Esp. Inst. Nat., t. XIII (1913), pp. 507-514. Madrid.
- FAURA I SANS, M.: *Condicions estructurals del terreny en la caracterització de les comarques catalanes*. Butll. C. Exc. Catalunya, t. XXIX, 1919, pp. 103-123. Barcelona.
- FONT I SAGUÉ, N.: *Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya*. Jocs Florals, pp. 319-349, Barcelona, 1897. (Mapa publicat en *Geografia de Catalunya*, Edit. Aedos, t. II, p. 19).
- FONTÁN, J. M. i colab.: *Atlas comercial de España*. xxiii + 182 + 59 mapes. Consejo Superior de Cámaras de Com. Ind. y Nav. de España, Madrid, 1965.
- GLANADELL, F.: *Consideracions generals a propòsit del problema comarcal de Catalunya*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis comarcals, t. II, pp. 11-22, Barcelona, 1931.
- GONZÁLEZ PAZ, J. i J. PLAZA PRIETO: *Regiones económicas españolas*. 106 p., 25 mapes, 9 grafs. INI, Madrid, 1964.
- HORTALÀ, J., i altres: *La comarca d'Olot. Una aproximació a la seva realitat econòmica*. 205 pp., 15 figs., Banca Catalana, Barcelona, 1966.
- IGLÉSIES, J.: *La divisió comarcal catalana*. 110 pp. Edit. Bruguera, Barcelona, 1967.
- IGLÉSIES, J.: *Delimitació del Camp de Tarragona. La font històrica en la demarcació de les comarques catalanes*. 116 pp., 19 figs. Llibr. Nac. i Extrang., Reus, 1930.
- IGLÉSIES, J.: *La realitat comarcal de Catalunya*. 109 pp. Edit. Bruguera, Barcelona, 1966.
- IGLÉSIES, J.: *El Priorat. L'extensió de la comarca natural*. Rev. Centre Lectura de Reus, XI, núms. 203-204, pp. 57-80, 8 figs., Reus, 1930.
- LAUTENSACH, H.: *Die Iberische Halbinseln*. München, 1964. Versió espanyola de Edit. Vicens Vives, 814 pp., 32 làms. fots. i 49 figs., 1967.
- LAUTENSACH, H.: *Spanien and Portugal*. Handb. d. Geogr. Wiss., hersg von Klutke, Bd. Südost und Süd Europa, pp. 426-557. 1931.
- LESUAN, J. R. y L. RACIONERO: *Las áreas metropolitanas españolas*. Madrid, 1974.
- MASPONS I ANGLASELL, F.: *L'aspecte jurídic del nostre problema comarcal*. Casa del Vallès; Biblioteca d'Estudis comarcals, t. II, pp. 59-74, Barcelona, 1931.
- PI I SUÑER, CARLES: *Els factors comarcals en l'economia catalana*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis Comarcals, t. II, pp. 75-93. Barcelona, 1931.
- PLAZA PRIETO, J.: *El desarrollo regional y España*. 263 pp. Madrid, 1963.
- PRESIDENCIA DEL GOBIERNO: *III Plan de Desarrollo Económico y Social*. Desarrollo regional 1972, cap. 3, pp. 217-268. Madrid, 1972.
- REVENGA CARBONELL, A.: *Comarcas geográficas de España*, 207 pp., 1 mapa, Inst. Geograf. y Catastral, Madrid, 1960.
- ROVIRA VIRGILI, A.: *Les comarques a través de la història*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis comarcals, t. II, pp. 33-34, Barcelona, 1931.
- ROVIRA VIRGILI, A.: *Història Nacional de Catalunya*. Vol. I, cap. II, pp. 122-177, Edit. Pàtria, Barcelona, 1922.

- SAMPEDRO, J. L.; MARTÍNEZ, R.; T. ESTEVE y F. STUYCK: *Perfiles económicos de las regiones españolas*. Sem. de Inv. Económicas. Banco Urquijo, 44 pp., 3 quadres, 1 lám. de gràfics. Madrid, 1964.
- SOLÉ SABARIS, LL.: *La integritat del Principat amenaçada. Les comarques lleidatanes dins el conjunt de Catalunya*. Serra d'Or, maig, 1967, pp. 187-190. Barcelona.
- SOLÉ SABARIS, LL.: *La desmembración de Cataluña según los libros de texto de Bachillerato*. Destino núm. 1541 (1967), pp. 38-39. Barcelona.
- SUNYOL ESTEVE: *El terror de Catalunya i les comarques naturals*. La Renaixença, núm. 17, II, p. 173, 1897.
- TORRAS, CÈSAR AUGUST: *Assaig sobre les comarques naturals de Catalunya ajustades al moment present*. Butll. C. Exc. Catalunya, t. XXIX, 1919, pp. 124-131, Barcelona.
- TRIAS FARGAS, R.: *Catalunya i el modern concepte de regió econòmica*. Col. «Panorama actual de les idees». 173 pp., vàries figs.. Edit. Dalmau, Barcelona, 1966.
- VALLINA VELARDE, V.: *La provincia, entidad local en España*. Oviedo, Imprenta Bol. Of. Cult., 103 p., 1964.
- VALLS TABERNER, F.: *El problema comarcal i l'estructuració política de Catalunya*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis Comarcals, t. II, pp. 45-57, Barcelona, 1931.
- VILA, PAU: *Per a una solució del problema comarcal de Catalunya. Una divisió de Catalunya en comarques*. Casa del Vallès, Biblioteca d'Estudis Comarcals, t. II, pp. 95-139, 1 mapa, Barcelona, 1931.
- [VILA, PAU]: *Divisió territorial*. Generalitat de Catalunya. 367 pp., 4 mapes, Barcelona, 1933.
- [VILA, PAU]: *La divisió territorial de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. 114 pp. + 74 pp. s. num. Barcelona, 1937.
- VILA, PAU: *Sobre la denominació de les comarques*. La Publicitat, 13-XI-1929, reproduït en «Visions geogràfiques de Catalunya», I, pp. 28-32. Edit. Barcino, Barcelona, 1962.
- VILA, PAU: *Sobre la divisió comarcal*. La Publicitat, 10: V-1933, reprod. en «Visions geogràfiques de Catalunya», I, pp. 23-27, Edit. Barcino, Barcelona, 1962.
- VILÀ VALENTÍ, J.: *Características de las regiones naturales españolas*. Las Ciencias, t. XXXIX (1964), pp. 97-103, 1 fig. Reprod. en Rev. Univ. Múrcia, 1963-64.
- VILÀ VALENTÍ, J.: *Introducció a l'estudi de les comarques catalanes*, en Geogr. de Catalunya, Edit. Aedos, t. II, pp. 10-22. Barcelona, 1964.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- ABASCAL, A.: *Desarrollo general y áreas metropolitanas*. — Arbor, n.º 295-296. p. 77-78, Madrid, 1970.
- AMERICAN GEOGRAPHY: *Inventary and Prospect*, 1954.
- ARIO, LEO: *Mapa regional Finlandia*. — Die Erde, 2. 1963.
- BAULIG, H.: *Géographie générale et géographie régionale*. — Melanges offerts a R. Blanchard, Quebec, pp. 47-52, 1959.
- BIASUTTI, R.: *Il paesaggio terrestre*. — Turin, 1947. Capítulos II y XXXII.
- BILLVITZ, KONRAD: *Die Sowjetische Landschaft Ökologie*. — Petersm. Georg. Mitt. P. 107, fasc. I, 1963.
- BOBEK, H., und J. SCHMITTHÜSSEN: *Die Landschaft im logischen System der Geographie*. — Erdkunde, pp. 112-120, 1949.
- BOUDEVILLE, J. R.: *Les espaces économiques*. — 127 p. Col. Que sais-je. Press Univ. de France, Paris, 1964.
- BOUDEVILLE, J. R.: *L'économie régionale, espace operationnel*. — Cahiers de I. S. E. A., n.º 69, 1938.
- CAPEL, H.: *La regionalización en los países en vías de desarrollo. A propósito del Coloquio de Burdeos sobre «La regionalización del espacio en Brasil»*. — Rev. de Geografía, vol. III, n.º 1-2, pp. 108-129. Barcelona, 1169.
- CARROTHERS GERALD, A. P.: *Papers of the regional Science Association*. — Vol. VII, 1961.
- CHABOT, G.: *L'armature urbaine en géographie régionale*. — Urbanisme et Architecture; pp. 61-74, 1954.
- CHOLLEY, A.: *La Géographie (Guide de l'Étudiant)*. — Presses Univ., 218 pp. Paris, 1961.
- CHRISTALLER, W.: *Die zentralen Orte Süddeutschlands*. — Iena, 1933.
- CLAVAL, PAUL: *Régions, nations, grands espaces. Géographie générale des ensembles territoriaux*. — 837 p. Editions M. Th. Génin. Paris, 1968.
- CLAVAL, P., et JUILLARD, E.: *Région et regionalisation dans la Géographie française et dans d'autres sciences sociales. Bibliographie analytique*. — Cahiers Inst. Étud. Polit. Univ. Strasbourg, 97 pp. Paris, 1967.
- COL-LOQUE DE LIÈGE, Vide Juillard, p. 494. *Théorie et politique de l'expansion régionale*. — Bruxells, 1961.
- COLLOQUE géographique franco-polonais sur l'aménagement du territoire. — Juin, 1963. Mem. et Doc. Centre Rech. et Docum. Cartogr. et Géogr., t. X, 1965, fasc. 2, 107 p. Paris.
- COLLOQUE C. N. R. S.: 1967 à Strasbourg. «Regionalisation et développement», 1968.
- DICKINSON, R. E.: *Ciudad, región y regionalismo. Contribución geográfica a la ecología humana*. — 1947. Edit. esp., 318 p., 75 figs. Edit. Omega. Barcelona, 1961.
- DION, R.: *Réflexions de méthode à propos de «La Grande Limagne», de Max Derriau*. Ann. Géogr. LX, pp. 25-33, Paris, 1951.
- DOLLFUS, OLIVIER: *L'espace géographique*. Press Univ. France, 126 p. Paris, 1973.
- DUNCAN: *Metropolis and Region*. 1960.
- DUNCAN, O.; W. R. SCOTT, S. LIEBERS, B. DUNCAN, H. H. WINSBOROUGH: *Metropolis and region*. — «Ressource for the Future. John Hopkins Press. Baltimore, 1960.
- FINCH, VENOR, C., and TRAVARTHA, GLENN, J.: *Elements of Geography*. — New York, 1935.
- FISCHER: *Versuch einer wissenschaftlichen Orographie der Iberischen Halbinseln*. — Pettersmans Geogr. Mitt., pp. 229-256, 2 figs. 1894.
- FLEURE, H. J.: *Régions humaines*. — Ann. de Géogr. XXVI, pp. 161-174. Paris, 1917.
- FREEMAN, T. W.: *A. Hundred Years of Geography*. — 334 p. University Paperbakos; Edit. Methuen. Londres, 1965.
- FRIEDMANN, Jh.: *Proceedings and Papers*. — Regional Science Association.
- GALLOIS, L.: *Régions naturelles et noms de pays*. — 356 p. Paris, 1908.
- GEORGE, P.: *Questions de géographie de la populaion*. 1959.
- GILBERT, E. W.: *The Boundaries of Local Government Areas*. — Geogr. Journ., III, pp. 172-206. 1948.
- GILBERT, E. W.: *The Idea of the Region*. — Geogr. Rev., t. 45, pp. 157-175. 1960.
- GILBERT, E. W.: *Geography and regionalism*. — «Geography in the 20 Century», pp. 345-371, figs. 21-26. 1960.

- GINSBURG, NORTON, S.: *Las regiones de planificación y el concepto regional*. — Planificación Regional, n.º 12 y 13; Seminario de Tokio, 28-VII a 8-VIII, 1958. Naciones Unidas, pp. 33-48. Nueva York, 1959.
- GOBLET, J.: *L'aménagement de l'espace. Planification régionale et géographie*. — Cahiers Fondat. Nat. Sciences Politiques, 1952.
- GOBLET, Y. M.: *La formation des régions. Introduction à une géographie économique de la France*. — P. 259. Paris, 1942.
- GOTTMANN: *La politique des Etats et leur géographie*. 1952.
- HALL, R. B.: *The Geographic Region: A resumé*. — Ann. Assoc. Amer. Geogr., 25, pp. 122-30. 1935.
- HARTSHORNE, R.: *The Nature of Geography*. — Ann. Assoc. Amer. Geogr., n.º 3-4, 504 p. Lancaster, 1939.
- HARTSHORNE, R.: *Perspective of the Nature of Geography*, 1959.
- HEBERTSON, A. J.: *The Major Natural Regions: An Essay in Systematic Geography*. — Geogr. Journ., 25, pp. 300-312. 1905.
- HANSLEY: *Human Ecology*. 1950.
- HARM, J. DE BLIJ: *Geography. Regions and Concepts*. — 642 p. Edit. J. Wiley & Sons. New York, 1971.
- HETTNER, ALFRED: *Das Wesen und die Methode der Geographie*. — Geogr. Zeits., 11, pp. 545-564, 615-629, 671-686. 1905.
- ISARD, W.; R. THOMAS: *Regional Science and Planning*. — Reg. Sc. Ass. Papers, vol. VIII. Philadelphia, 1962.
- ISARD, W. (with D. F. Bramball, G. A. P. Carothers, J. U. Cumberland, L. N. Moses, D. O. Price, E. W. Schooler): *Methods of Regional Analysis. An introduction to regional Science*. New York, XXIX, 784 p., taules i mapes. 1960.
- JUILLARD, E.: *L'aménagement régional. Colloque Geogr. Appliquée*. — Strasbourg, pp. 117-129. 1962.
- JUILLARD, E.: *La région: essai de définition*. — Ann. Geogr., t. LXXI, pp. 483-499, 3 figs., 1962.
- GEORGE, P., B. KAYSER, R. GUGLIEMO, Y. LACOSTE: *La Géographie active*. Press Univ. Paris, 1964. Trad. esp. Edic. Ariel, 414 p., 18 figs. Barcelona, 1966.
- KRÜGGER, R. R.; F. O. SARGENT, A. DE VOS, N. PEARSON: *Regional and resource planning in Canada*. — Toronto, Rinehart and Winston of Canada, Limited. VI+218 p.
- LABASSE, JEAN: *L'Organisation de l'espace. Elements de Géographie volontaire*. — 604 p. Edit. LABASSE, J.: *A la recherche d'un cadre régional*. — Economie et Humanisme, pp. 68-74. 1960.
- LABASSE, JEAN: *L'Organisation de l'espace. Elements de Géographie colontaire*. — 604, p. Edit. Hermann, Paris, 1966.
- LAUTENSACH, H.: *Die Iberische Halbinseln*. — München, 1964. Versió espanyola de Edit. Vicens Vives, 1967.
- LAUTENSACH, H.: *Spanien and Portugal*. — Handb d. Geogr. Wiss., hersg von Klutte, Bd. Südost und Süd Europa, pp. 426-557. 1931.
- LAUTENSACH, H.: *Der geographische Formenwandel*. — T. Coll. Geogr., t. 3, 191 p., 13 figs. Bonn, 1953.
- LEHMAN: *Der Begriff «Region» in Geographie*. Mélanges Tulippe, t. II, pp. 576-581, 1966.
- MAULL, OTTO: *Politische Geography*. — Berlin, 1925.
- MIHAILESCU, V.: *Regiune Geografica si regiune economica. Contributie la precizarea unor termini fundamentali lin geografia regionala*. — Stud si cercetari, Geol. Geogr. Ser. Geog., t. 11, pp. 3-14. 1964.
- MINSHULL, ROGER: *Regional Geography: theory and practice*. — Hutchinson Library. Londres. 168 p., 6 figs. 1967.
- NOURSE, H. O.: *Economia regional*. — Col. Oikos. Vilasar de Mar. 299 págs. 1969.
- NYSTUEN, J. D., and M. F. DACEY: *A graphie theory interpretation of nodal regions*. — Papers of the regional Science Association, vol. VII. 1961.
- ODUM, H. W., and MOORE, H. E.: *American Regionalism: a Cultural Historical Approach to National Integration*. — New York, 1938.
- ODUM, H. W., and H. E. MOORE: *American regionalism*. 1938.
- PARKER, W. H.: *Anglo America, Canada and the United States*. — Univ. of London, Press (vol. VI a systematic regional Geography), 404 p., 98 figs. 1962.
- PASSARCE, S.: *Die Landschaftsgürtel der Erde*. Natur und Kultur, Breslau, 1923.
- PARKER, W. H.: *A sistematic regional Geography*. 1965.
- PONSARD: *Histoire des théories économiques spatiales*. 1958.
- ROXBY, P. M.: *The theory of natural regions*. — Geogr. Teacher, XIII, pp. 376-382. Londres, 1926.

- ROCHEFORT, M.: *L'organisation urbaine de l'Alsacie*. 1960.
- SAUTTE, S.: *L'étude régionale: réflexions sur la formule monographique en géographie humaine*. — «Homme», pp. 77-84. 1961.
- SCHMITHÜSEN, J.: *Was ist eine Landschaft*. — Erdkund. Wissen. Forschung und Praxis, H. 9, pp. 7-24. 1963.
- SECCHI: *Análisis de las estructuras territoriales*. — Ed. G. Gili. 1968.
- SORRE, M.: *L'homme sur la Terre. Traité de Géographie humaine*. — 365 p. Paris.
- TROLL, C.: *Die geographische Landschaft und ihre Erforschung*. — Studium Generale, 3 Jahrg, 1950, pp. 163-181.
- UNSTEAD, J. F.: *A System of Regional Geography*. — Geography, 18, 1933, p. 175-187.
- VIDAL DE LA BLACHE, P.: *Régions françaises*. — Revue de Paris, pp. 821-842. 1910.
- VIDAL DE BLACHE: *Tableau de la géographie de la France*. 1903.
- VALLAUX, CAMILLE: *Les Sciences géographiques*. — Paris, 1925.
- WROBEL ANDREZ, J.: *Regional analysis and the geographic concept of region*. — Reg. Sci. Assoc. Papers, vol. VIII. Philadelphia, 1962.
- WHITTLESEY, DERWENT: *The regional concept and the Regional Method*. — Amer. Geography: Inventory and Prospect. Syracuse. University Press. New York, 1954.
- YLVISAKER, PAUL: *Consideraciones administrativas sobre planificación regional*. — Planificación Regional, n.º 12 y 13, Seminario de Tokio 28-VII a 8-VIII, 1958, p. 87-89. Naciones Unidas. New York, 1959.

"Sobre el concepte de regió geogràfica i la seva evolució," per Ll. Solé Sabarís (MISCEL·LÀNIA PAU VILA, p. 413-476)

INDEX

INTRODUCCIÓ	413
Actualitat i transcendència del tema	413
El sentiment comarcalista català i el regionalisme europeu	415
Etapas de l'evolució del concepte regional	417
I. LA REGIÓ NATURAL	418
Descobriment de la regió natural	418
Concepte de regió natural	422
La regió natural és una realitat?	424
Concepte ecològic de la regió natural	430
Sistemes i jerarquies de regions naturals	431
Conclusions sobre la regió natural	435
II. LA REGIÓ GEOGRÀFICA	435
Diferència entre regió natural y regió geogràfica	435
El factor humà com creador de la regió geogràfica	440
La ciutat element integrador de la regió	444
Caràcter dinàmic de la regió geogràfica	446
Regions homogènies o formals i regions polaritzades o funcionals	447
Personalitat característica de la regió geogràfica	451
Conclusions i definició de la regió geogràfica	454
III. LA REGIÓ ECONÒMICA	457
De la regió geogràfica a la regió econòmica	457
Evolució històrica de la regió	461
Fonaments de la regió econòmica	463
Tipus de regions econòmiques	465
CONCLUSIONS GENERALS	466
El cas de Catalunya	470
BIBLIOGRAFIA	474